

SPECIFICKÉ FORMY KULTURNÍHO TURISMU PVA

1. Úvod, obsah předmětu, terminologie, odborná literatura, informační zdroje

Turismus je činnost osob cestujících a pobývajících v místech mimo své obvyklé prostředí po dobu delší než 24 hodin a kratší než jeden rok, především za účelem trávení volného času, zábavy a služebních cest. (Definice podle **UNWTO** – *United Nations World Tourism Organization* – Světová organizace cestovního ruchu.) Aby se tedy cesta stala součástí turismu, musí být dočasná, nepravidelná a účelově zaměřená. Slovo *turista* bylo poprvé použito v roce 1772 a *turismus* v roce 1811. Turismus lze také definovat jako společenský jev zahrnující aktivity turistů, budování a provozování zařízení se službami pro turisty včetně aktivit osob, které tyto služby nabízejí a zajišťují, aktivit spojených s využíváním, rozvojem a ochranou přírodních a kulturně historických zdrojů ad.

Turistická destinace je místo nebo oblast, do které turisté cestují a která je typická významnou nabídkou atraktivit, rozvinutých služeb a turistické infrastruktury. Může to být resort, ale může to být i město nebo venkovská oblast. Turisté mohou zůstat v destinaci dny nebo týdny, ale obecně jsou jejich aktivity během pobytu podobné – poznávání, relaxace, sport, nakupování, vychutnávání místní kuchyně atd. **Resort** neboli **turistické středisko** je místo, jehož hlavním využitím a ekonomickým přínosem je turismus. Jedná se o lokalitu nabízející relativně komplexní turistickou infrastrukturu a umožňující tak realizaci různých forem turismu.

Vzhledem k mnohostrannému charakteru turismu dosud nebyla vypracována jeho jednotná a vyčerpávající klasifikace. Existuje několik způsobů třídění, resp. klasifikace nejrozličnějších typů, které nejsou vždy totožné; jednotné rozdělení turismu v odborné literatuře nenajdeme. V české literatuře se turismus klasifikuje podle **druhů**, tj. podle podmínek (geografických, ekonomických, společenských a jiných), ve kterých se uskutečňuje (klasifikace založená na vnějších faktorech), a podle **forem**, tj. podle motivu účasti, který vystihuje charakter trávení volného času.

Druhy turismu dále dělíme například podle:

- místa realizace – domácí, zahraniční, příhraniční; výjezdový (pasivní, *outgoing*), příjezdový (aktivní, *incoming*),
- délky pobytu (kritériem je hranice tří, resp. čtyř přenocování) – krátkodobý, dlouhodobý,
- počtu účastníků – skupinový/hromadný, individuální,
- způsobu zabezpečení cesty a pobytu – organizovaný, neorganizovaný,
- věku účastníků – děti, mládež, rodiny s dětmi, produktivní věk (mezi 40-50 lety s odrostlými dětmi, ekonomicky aktivní), senioři,
- vztahu k platební bilanci – aktivní (= příjezdový), pasivní (výjezdový),
- charakteru místa/prostředí pobytu – městský, venkovský, lázeňský, přírodní,
- ročního období – letní, zimní, sezónní, mimosezónní, celoroční.

Klíčovým kritériem pro klasifikaci jednotlivých **forem turismu** je převažující motivace účastníka, přičemž základními motivy jsou odpočinek, poznávání prostředí a

kontakty s lidmi. Podle konkrétních důvodů pro cestování rozlišujeme následující základní formy turismu.

Kulturní nebo **kulturně poznávací** turismus je zaměřen na poznávání historie, kultury, tradic, zvyků, náboženství, způsobu života apod. vlastního i jiných národů. Je velmi různorodý, má významný výchovně vzdělávací podtext a přispívá k rozšíření kulturně společenského rozhledu. Jeho destinace jsou různorodé, od zajímavých míst, přes kulturně-historické památky, až po muzea, galerie, divadla, festivaly, folklor, kulturní krajinu, parky, zahrady apod.

Cílem **rekreačního** turismu je regenerace a reprodukce fyzických a psychických sil člověka, aktivní i pasivní odpočinek. Jeho podstata je daná různými rekreačními aktivitami, např. procházky, výlety, poznávání přírody a památek či sportovní aktivity. Jeho význam stoupá zejména v souvislosti se zhoršujícím se životním prostředím, zejména v urbanizovaných oblastech.

Péče o zdraví, fyzickou regeneraci a psychickou pohodu má tisíciletou tradici, na kterou navazuje **zdravotně orientovaný** turismus. Příčinou jeho rozvoje je dnes vedle stárnutí populace zejména životní prostředí, životní styl a vysoké tempo života, nedostatek pohybu a špatná životospráva, ale i pohoda, péče o tělo a krásu. Cílem zdravotně orientovaného turismu je tedy nejen léčba nemocí a rekonvalescence, ale i prevence a relaxace.

Lázeňský turismus, někdy považovaný za součást zdravotního turismu, jeho specifickou formu, je spojený se zdravotně-preventivními a léčebnými činnostmi pod lékařským dohledem. Jeho podmínkou je existence přírodního léčebného zdroje, který se využívá k lázeňské léčbě, a vhodné klimatické podmínky. Moderním trendem jsou kondiční, preventivně-zdravotní a wellness pobyty v lázních.

Cílem **sportovně orientovaného** turismu je pasivní účast na sportovních akcích, ale zejména aktivní sportovní činnost, jako koupání a vodní sporty, tenis, golf, lyžování nebo turistika (pěší, horská, vodní, cykloturistika), ke které patří i kempování a karavaning. **Dobrodružný** turismus je někdy považován za samostatný typ turismu, jindy za specifickou formu sportovního turismu. Zahrnuje realizaci tak zvaných adrenalinových sportů jako jsou rafting, snowboarding, heliskiing, potápění, paragliding apod.

Přírodní prostředí je základním atributem celé řady typů turismu, například rekreačního, lázeňského nebo sportovního. Jeho hlubší poznání může být dominantním motivem k účasti na turismu orientovaném na **poznání přírodního prostředí**. Jeho účastníci se zaměřují na poznávání reliéfu krajiny, geologických útvarů, místních zvláštností (pouště, pralesy, gejzíry), národních parků a ostatních chráněných území, člověkem vytvořených prostředí (zoologické zahrady, botanické zahrady, delfinária, akvária), na poznávání zvířat v divoké přírodě (velryby, podmořský svět, korálové útesy); patří sem i cesty za zvláštními přírodními úkazy (polární záře, zatmění slunce).

I když převážná část typů turismu v sobě zahrnuje vzdělávací aspekty, tedy poznávání jiných zemí, kultur, zvyků, přírody či společenského prostředí, lze jako samostatný typ vyčlenit účast na turismu se **vzdělávacími** motivy, kde je cílem cestování za účelem dalšího vzdělávání, snaha naučit se nebo poznat něco nového. Časté jsou jazykové, sportovní, řemeslné nebo gastronomické programy či kurzy.

Dalšími typy turismu jsou například turismus **profesně** orientovaný, tedy obchodní, kongresový, incentivní nebo účast na veletrzích a výstavách, turismus se **společenskými** motivy, tj. návštěva filmových, hudebních, tanečních a dalších, **tematický** turismus zahrnující návštěvu zábavních (*amusement parks*) a tematických parků (*theme parks*) a umožňující získání komplexního zážitku ve vymezeném prostoru a krátkém čase nebo **specificky** orientovaný turismus jako například nákupní spojený s motivací prožitku z nakupování.

Udržitelný turismus (*Sustainable* nebo *Slow Tourism*) je zastřešující termín pro zodpovědné cestování, které dlouhodobě nenarušuje přírodní, kulturní a sociální prostředí. Jeho cílem je ochrana a zachování životního prostředí ve všech jeho aspektech a respektování životního stylu místních obyvatel. Minimalizuje vliv aktivit spojených s turismem na místní komunitu a životní prostředí a využívá místní zdroje (suroviny, lidé, know-how, tradice, kultura aj.). Naléhavost šetrného přístupu je v posledních letech stále aktuálnější zejména v souvislosti s tzv. overtourismem, tedy přehlcením určitých lokalit a destinací turisty.

Obdobně obecný termín, a to **pobytový** turismus, označuje takový typ turismu, kdy účastník pobývá převážně v cílové destinaci, ve které jsou vytvářeny podmínky a budována zařízení pro vykonávání rekreačních a kulturních aktivit.

Ovšem v praxi se lidé často řídí více než jedním motivem, jednotlivé formy se neustále vyvíjejí v závislosti na poptávce (potřeby, cíle, preference) a měnícím se vkusu klientů. Rovněž je zřejmé, že každé členění je určitým zjednodušením a v realitě dochází ke kombinaci různých forem.

Členění turismu na jednotlivé druhy (podle vnějších faktorů) a formy (podle motivace účastníků) není v české odborné literatuře jednotné, někteří autoři je zaměňují, používají právě naopak. V novější literatuře se proto dává přednost používání termínu „typ“ bez odhledu na to, zda se jedná o členění podle vnějších nebo vnitřních faktorů.

Hlavním motivem k cestování v rámci kulturního turismu je poznávání **kulturního dědictví**, které je *výsledkem materiální a duchovní činnosti členů určité kultury*, souhrnem kulturních statků lidské společnosti zděděných po předchozích generacích, uchovávaných v současnosti a předávaných budoucím generacím *jako specifický typ dědictví*. Kulturní dědictví je tedy vše, co člověk v minulosti vytvořil, co mělo vliv na rozvoj kultury a společnosti a vykazuje kulturní a památkovou hodnotu. Rozlišujeme dvě základní skupiny kulturního dědictví, a to **hmotné** kulturní dědictví, které lze dále rozdělit na movité (obrazy, sochy, mince, rukopisy, užité umění atd.) a nemovité (památky, archeologická naleziště, národní a historické památníky, kostely, mosty atd.), a **nehmotné** kulturní dědictví (jazyk, vědomosti, hudba, písně, ústní tradice, přísloví, tanec, rituály atd.).

Kulturní a přírodní dědictví je dlouhodobě předmětem zájmu mezinárodní organizace UNESCO, které v zájmu jeho ochrany přijalo několik úmluv zavazujících jednotlivé státy k jeho zachování a předání budoucím generacím. V roce 1972 byla přijata *Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví*.

Článek 1 *Úmluvy* definuje **kulturní dědictví** jako:

- **památky**, tj. architektonická, sochařská a malířská díla, objekty archeologické povahy, nápisy, jeskynní obydlí ad., které mají výjimečnou univerzální hodnotu z hlediska historie, umění nebo vědy,
- **skupiny budov**, tj. skupiny budov, které mají z důvodu své architektury či umístění v krajině výjimečnou univerzální hodnotou z hlediska historie, umění nebo vědy,
- **lokality**, tj. výtvořiny člověka či kombinovaná díla přírody a člověka a oblasti zahrnující archeologická naleziště, která mají výjimečnou univerzální hodnotu z historického, estetického, etnologického nebo antropologického hlediska.

Článek 2 *Úmluvy* definuje **přírodní dědictví** jako:

- **přírodní prvky**, tj. fyzické a biologické útvary nebo skupiny těchto útvarů, které mají mimořádnou světovou hodnotu z estetického nebo vědeckého hlediska,
- **geologické a fyziografické útvary** a přesně vymezené oblasti, které tvoří přirozené stanoviště ohrožených druhů živočichů a rostlin mimořádné světové hodnoty z hlediska vědy nebo ochrany,
- **přírodní lokality** nebo přesně vymezené přírodní oblasti mimořádné univerzální hodnoty z hlediska vědy, ochrany přírody nebo přírodních krás.

Nehmotné kulturní dědictví nelze uchovat ve fyzické podobě, ale pouze zažít, proto je v současném globalizovaném světě stále více ohrožováno zánikem. V zájmu jeho ochrany byla v roce 2003 přijata *Úmluva o zachování nemateriálního kulturního dědictví*.

Článek 2 *Úmluvy* definuje **nehmotné kulturní dědictví** jako:

- ústní tradice a vyjádření, včetně jazyka,
- hudbu a interpretační umění,
- společenské hodnoty, zvyky, praktiky, rituály a slavnostní události,
- vědomosti a zkušenosti týkající se přírody a vesmíru,
- řemesla a tradiční řemeslné dovednosti,
- **kuchyni**.

Úmluva o ochraně archeologického dědictví Evropy, přijatá v roce 1992 považuje za **archeologické dědictví** všechny pozůstatky a předměty a jakékoli další stopy lidstva z minulých období. Archeologické dědictví zahrnuje konstrukce, stavby, skupiny staveb, zastavěné oblasti, movité předměty a další památky, jakož i jejich souvislosti. Zachování a studium archeologického dědictví, základního záznamu minulých lidských činností, pomáhá sledovat historii lidstva a jeho vztah k přírodnímu prostředí.

Souhrnně lze konstatovat, že kulturní dědictví je soubor hmotných i nehmotných památek a jejich pozůstatků vytvořených našimi předky, které podávají svědectví o historii, kultuře a každodenním životě, byly zachovány ve svém původním prostředí, které bychom rádi zachovali a předali budoucím generacím. Kulturní dědictví zahrnuje hmatatelné důkazy minulosti, jako jsou památky (budovy, archeologické nálezy, sochy), místa (s památkami významných událostí), artefakty (umělecká díla, sbírky) atd., nehmotné doklady, tj. jazyk, folklór (ústní tradice, zvyky a rituály), tradiční řemesla, kulinární umění, gastronomii atd., jakož i přírodní dědictví, zahrnující krajinu a přírodní prostředí (lesy, hory, jezera, řeky, jeskyně atd.) včetně flóry a fauny, jakož i geologické prvky včetně kulturní krajiny.

V březnu 2023 bylo na Seznamu kulturního a přírodního dědictví UNESCO evidováno celkem 1.157 památek, které mají mimořádný kulturní nebo přírodní význam pro společné dědictví lidstva, z nich je 900 položek kulturního, 218 přírodního a 39 smíšeného charakteru ve 167 státech světa. Každá z těchto lokalit je považována za důležitou pro mezinárodní společenství. Itálie je s 58 zápisy domovem největšího počtu památek UNESCO.

V České republice existuje několik různých druhů i stupňů **ochrany kulturního dědictví**, primárně se jedná o ochranu individuální a územní. Individuální ochrana se vztahuje na vybranou movitou či nemovitou kulturní památku, zatímco územní ochrana se týká celkové plochy. U individuální ochrany dále rozlišujeme ochranu kulturní památky a zvýšenou právní ochranu národní kulturní památky. U ochrany územní rozlišujeme ochranu památkové rezervace (nejčastěji historická jádra měst) a ochranu památkové zóny. K jejich ochraně může být dále vymezeno ochranné pásmo. V České republice je registrováno necelých 40 000 nemovitých kulturních památek, z toho je více než 300 nemovitostí národními kulturními památkami. Aktuální počet movitých kulturních památek není znám ani Národnímu památkovému ústavu, evidenční počet se blíží 100 000.

Kulturními památkami jsou nemovité a movité věci, případně jejich soubory, které jsou významnými doklady historického vývoje od nejstarších dob do současnosti. Jsou projevem tvůrčích schopností a práce člověka z nejrůznějších oborů lidské činnosti. O prohlášení věci za kulturní památku rozhoduje Ministerstvo kultury.

Kulturní památky, které tvoří nejvýznamnější součást kulturního bohatství národa, prohlašuje vláda České republiky za **národní kulturní památky** formou nařízení vlády ve Sbírce zákonů. V *Ústředním seznamu kulturních památek* je dnes zapsáno přes 300 národních kulturních památek (jednotlivých staveb, areálů či movitých předmětů nebo jejich souborů) od těch nejstarších (například archeologické naleziště Dolní Věstonice včetně souboru nejvýznamnějších nálezů z období kultury lovců mamutů, hradiště a keltské oppidum Závist) přes památky středověké (Karlův most, Anežský klášter, hrad Pernštejn či soubor gotických soch z období krásného slohu v českých zemích) a novověké (zámek Opočno nebo vila Tugendhat v Brně) až po památky z konce 20. století (hotel a televizní vysílač na Ještědu). Výčet národních kulturních památek je velmi rozmanitý i druhově. Ačkoliv větší zastoupení mají hrady, zámky, kostely a kláštery, nechybí ani památky lidové architektury, dopravní nebo průmyslové stavby či památníky. Součástí seznamu jsou i památky movité, těch je ale pouze dvacet šest.

Území, jehož charakter a prostředí určuje soubor nemovitých památek, případně archeologických nálezů, může být jako celek na základě nařízení vlády ČR prohlášeno **památkovou rezervací**. Jedná se o uceleně dochovaná území s řadou kulturních památek, s kompaktní historickou zástavbou a nenarušenou urbanistickou strukturou. Území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek mohou být Ministerstvem kultury vyhlášeny **památkovou zónou**. Smyslem památkové regulace je zajištění uchování charakteru sídla. Na rozdíl od památkových rezervací jsou nové památkové zóny vyhlášovány i v současnosti. Památkové rezervace i památkové zóny se dále dělí na městské a vesnické.

Specifickou kategorií jsou **krajinné památkové zóny**. Jedná se o takovou část krajiny, jejíž podoba byla v podstatné míře ovlivněna vědomou historickou činností člověka. Tímto

faktorem se liší od chráněných krajinných území, jejichž prioritou je ochrana přírodního dění a zachovalé krajinné a přírodní složky nepoznamenané lidskou činností.

V České republice je dnes **přes šest set** plošně chráněných urbanistických celků. Mezi nimi je 39 městských památkových rezervací, 61 vesnických památkových rezervací a devět archeologických památkových rezervací, 255 městských památkových zón a 215 vesnických památkových zón. K nim dále patří jako specifická památková rezervace komponovaný areál na Kuksu, unikátní barokní lázeňský a duchovní areál včetně tzv. Braunova Betléma, jedinečné sochařské rezervace představující špičku evropského barokního sochařství v plenéru. Vyžaduje-li to ochrana nemovité kulturní památky, může být k její ochraně vyhlášeno **ochranné pásmo**, ve kterém může být omezena či zakázána určitá činnost. Tento způsob a rozsah ochrany uceleně dochovaného dědictví je v evropském kontextu jedinečný.

Do roku 2019 zažíval příjezdový turismus v České republice období kontinuálního růstu, příjezdy zahraničních turistů vzrostly na 10,9 milionu, podíl turismu na HDP se stabilně pohyboval mírně pod třemi procenty. Včetně multiplikačních efektů (navazující obory např. dopravci, prádelny, potravinářské firmy) tvořil v roce 2019 turismus 6,5 % HDP a zaměstnával přes 400 tisíc lidí. Dominantní postavení mezi příjezdovými turisty zaujímali Němci, kteří tvořili přibližně 20 % zahraničních turistů. Klíčovým bylo oslabení významu Ruska, které se ani pět let po „Krymské krizi“ nevrátilo k předkrizovému podílu na příjezdech.

V roce 2020 se turismus v České republice z hlediska počtu hostů v HUZ propadl o téměř 70 %, k propadu došlo jak u domácích, tak zahraničních turistů. Nejvíce zasaženými regiony byly kraje tradičně závislé především na zahraniční klientele – Praha a Karlovarský kraj, ale i větší města v ostatních regionech, kde došlo k dramatickému poklesu v segmentu MICE klientely.

Povinná literatura

Kesner, Ladislav – Moravec, Ivo – Novotný, Radek – Škodová-Parmová, Dagmar,

Management kulturního cestovního ruchu, Praha 2008.

Kotíková, Halina, *Nové trendy v nabídce cestovního ruchu*, Praha 2013.

Gúčík, M. *Kultúra a cestovný ruch*. Banská Bystrica 2001.

Vitáková, Marie, *Využití kulturních a přírodních památek pro cestovní ruch*, Praha 2007.

Zelenka, Josef – Pásková, Martina, *Výkladový slovník cestovního ruchu*, Praha 2002.

Doporučená literatura

Brych, Vladimír (ed.), *Muzea pro všechny. Příručka k fyzické a smyslové dostupnosti muzeí*, Praha 2004.

Fragner, Benjamin, *Průmyslové dědictví/Industrial Heritage*, Praha 2008.

Johnová, Radka, *Marketing kulturního dědictví a umění*, Praha 2007.

Rejnušová, Božena, *Poutní místa Evropy*, Rosice 2007.

Průvodce ČR se specializovanou tematikou

Studijní pomůcky, dokumenty

Vaníček, Jiří, *Kulturní turismus*, Opava 2015.

Artslexikon. On-line výkladový slovník. VŠE, Fakulta podnikohospodářská, 2012-2015, [online] (<http://www.artslexikon.cz/>).

2. Kulturní turismus a jeho specifické formy v domácím a mezinárodním prostředí

Kulturní turismus (*Cultural Heritage Tourism*) je moderní forma volnočasových a poznávacích aktivit zaměřená na kulturní dědictví a tradice a je jedním ze základních typů turismu. Lze jej definovat jako aktivitu, která různými způsoby uspokojuje duchovní potřeby lidí, tedy vzdělávání, poznávání, poučení, ale i zábavu či rozptýlení kulturními atraktivitami. Je spojen s poznáváním historie, kultury, kulturního dědictví, památek, artefaktů, zvyků, tradic, způsobu života či náboženství a má mnoho různých specifických forem. Technickou základnu kulturního turismu tvoří kulturně historické objekty, kulturní a osvětová zařízení, společenská a zábavní centra apod. V praxi se zpravidla prolíná s jinými formami turismu, zejména s pobytovým, kongresovým, rekreačním či lázeňským turismem a nabývá podoby návštěv kulturně historických památek a kulturních institucí. Kulturní turismus ovlivňuje společenskou a kulturní úroveň lidí, znamená cestování za zážitky a aktivitami na místa, která autenticky představují příběhy a lidi z minulosti i současnosti. Kulturní turismus je mnohdy obtížné striktně vydělit od jiných forem turismu a trávení volného času, v krajním případě je možné připustit, že jakákoliv turistická cesta je určitou formou kulturního turismu, neboť při ní dochází k poznávání kultury, zvyků a způsobu života. Ve skutečnosti se kulturní turismus stal „deštníkem“ pro široký rozsah tematických aktivit.

Jako samostatná kategorie je kulturní turismus vnímán teprve od konce 70. let 20. století. Příčiny jeho rozvoje můžeme najít v proměně ekonomiky z industriální v informační, ve vzestupu střední třídy a rostoucí vzdělanosti, v oblibě alternativních postojů k životu a poptávce po autentickém prožitku. Ruku v ruce s tím pak rostla nabídka kulturních institucí. Od té doby zaznamenal kulturní turismus velkou proměnu – z okrajového motivu typického pro vzdělanější a bohatší vrstvy se stal rozšířený fenomén.

Prvky kulturního turismu má také vlastivědná turistika, která je obsahově zaměřená na poznávání památek přírodního, archeologického, etnografického, historického a uměleckého charakteru na území vlastního regionu nebo státu. Jejím posláním je rozvíjet zájem návštěvníků a turistů o regionální historii, zprostředkovávat co nejvšestrannější poznávání domova. Charakter vlastivědné turistiky mají také organizované školní výlety.

Cílem turistů se stávají nejrůznější **kulturní destinace**, primárně stát, region, město nebo obec v jejichž nabídce se významně uplatňuje kultura. V užším slova smyslu se kulturní destinací stávají různorodé kulturní zdroje a jednotlivá zařízení nabízející kulturní produkty. Kulturními zdroji neboli destinacemi mohou tedy být historická městská centra, historické a památkové objekty (hrady, zámky, zříceniny, kostely, katedrály, historické budovy či budovy spojené s historickými osobnostmi), lidová architektura, kulturní instituce (divadla, muzea, umělecké galerie, obrazárny, knihovny), technické památky, historická bojiště, vojenské hřbitovy či památníky bitev, významné parky a zahrady (často obklopující významné budovy; bývají ozdobeny dekorativními stavbami jako např. altánky, fontánami nebo sochami), botanické zahrady a arboreta, zoologické zahrady (zvláštní typ zahrad simulujících přirozené prostředí zvířat), skanzeny, archeologické lokality, kulturní festivaly, folklorní slavnosti, náboženské a tradiční poutě, řemesla a tradiční řemeslné dílny (mohou mít charakter živého muzea, někdy nabízejí různé kurzy) a další objekty a místa reprezentující člověka a jeho kulturu.

Kulturním zdrojem je i živá kultura, tedy setkání, festivaly a prezentace výsledků činností různých sdružení, spolků, souborů i jednotlivců. Skvělými příklady jsou tzv. *Jabkancová pouť*, zaniklá a obnovená tradice u příležitosti svátku sv. Kateřiny v České Třebové nebo obnovená tradice Pašijových her v Hořicích na Šumavě (první uvedení Her bylo zaznamenáno v roce 1816, v roce 1893 byla pro jejich velký ohlas otevřena budova divadla a ve stejném roce měly Hry na 40.000 diváků; tradice byla přerušena v roce 1948, v 60. letech byla zbořena budova divadla; tradice Her byla obnovena po roce 1989 a dnes se konají v přírodním amfiteátru).

V neposlední řadě je kulturním zdrojem i nehmotné dědictví, tedy projevy tradiční lidové kultury, které se v jednotlivých regionech a společenských vrstvách dochovaly velmi nerovnoměrně. Tam kde se dochovaly, ovlivňují i dnes běžný život lidí nebo jsou dokonce jeho součástí (stavění májky, koledování, pletení pomlázek, zdobení vajíček), předávají se ústním podáním a napodobováním z generace na generaci, jsou převážně nepsanou tradicí v rodinách a jiných kulturních společenstvích.

Kulturní turismus má řadu cílů, které musí být splněny v kontextu udržitelného rozvoje, jako jsou zachování kulturních zdrojů, správná interpretace kulturního dědictví, autentické zkušenosti návštěvníků apod. Kulturní turismus se týká nejen identifikace, řízení a ochrany hodnot kulturního dědictví, ale v úvahu musí být brán také jeho dopad na destinace, kterým přináší prokazatelné a v řadě případů měřitelné efekty.

Mezi pozitivními efekty lze uvést například získané finanční zdroje pro ochranu, rekonstrukci a rozvoj kulturního a historického dědictví, udržování a obnovu tradičních řemesel a tradic, posilování pocitu hrdosti, sounáležitosti a vlastní identity komunity nebo regionu, podporu porozumění a dialogu mezi kulturami, rozšiřování kulturních horizontů cílové komunity a vzdělávání mladé generace. Turismus je přínosem pro celý region, vede ke zvýšení kvality života obyvatel, pomáhá zachovat jedinečný charakter sídla, což má za následek větší občanskou hrdost. Rovněž vytváří možnosti vzniku nových služeb a aktivit, které by místní trh samotný nebyl schopen absorbovat.

Bohužel, mimo pozitivních, přináší kulturní turismus i negativní efekty, kterými jsou poškozování a opotřebování památek a kulturních zdrojů, komercializace lokální kultury a tradic, ztráta autenticity a historické pravdivosti, ztráta kulturní identity dané komunity, ovlivňování a narušování životního stylu místních občanů, vzrůstající polarizace mezi těmi, jimž turismus přináší zisky a těmi, kteří z něj nemají žádný prospěch a značná selektivita a nerovnováha v přístupu ke kulturnímu dědictví, tj. věnování pozornosti turisticky nejvytěžovanějším zdrojům na úkor jiných součástí kulturního dědictví. Negativní dopady na fyzickou integritu místa či památky se pro řadu míst stává stále naléhavějším problémem a zdá se nepochybné, že do budoucna bude nutné v zájmu prevence ohrožení fyzické integrity těchto památek stále více sahat k regulaci množství turistů, jak se v některých našich památkách již děje, například kaple sv. Kříže na Karlštejně.

Efektivně řízený kulturní turismus přispívá k podpoře zachování, rekonstrukce a rozvoje hmotného i nehmotného kulturního dědictví. Vždy je ovšem třeba mít na paměti nejen potenciál kultury, kulturních dějin a kulturního dědictví pro rozvoj kulturního turismu, ale také limity jejich využití v zájmu jejich ochrany proti devastaci. Využití kulturního bohatství českých měst

a obcí je limitováno závažnými problémy, mezi nimiž dominují ztráty a nevratná poškození kulturně-historického dědictví zejména v posledních 70 letech a pokračující nedostatečná údržba a zajištění tohoto dědictví. Historická jádra mnoha měst jsou ohrožována ekonomicky motivovanými tlaky, jejichž cílem je nahradit historické budovy novostavbami či alespoň je modernizovat a rekonstruovat s vidinou očekávaných příjmů z turismu. Další rozvoj kulturního turismu významně ovlivňují vztahy mezi jeho dvěma hlavními sektory, a to zástupci turismu a památkové péče. Jádrem určitých sporů mezi těmito dvěma skupinami je úhel pohledu na kulturní památky a pro budoucnost kulturního turismu je důležitý konsensus mezi těmito dvěma aktéry.

Kulturní turismus je široký pojem a jeho destinace jsou velmi různorodé, od zajímavých míst, přes kulturně-historické památky a kulturní instituce až po kulturní, společenské a další festivaly a akce. V závislosti na převažujícím druhu destinace rozlišujeme různé specializované neboli **specifické formy** kulturního turismu, které uspokojují různé motivy, potřeby a přání kulturních turistů. Specifických forem kulturního turismu existuje široká škála. Formy s akcentem na poznání historie, památek a kulturního dědictví zahrnují například sakrální, kastelologický, urbánní, rurální, industriální, montánní, gastronomický či temný turismus, formy s akcentem na poznání kultury zahrnují například hudební, literární nebo filmový turismus.

3. Paměťové instituce (muzea, galerie, skanzeny), instalované objekty a jejich potenciál pro využití v kulturním turismu

Paměťové instituce viz předmět Muzea, galerie a instalované objekty

Paměťové instituce uchovávají, chrání a zpřístupňují doklady kulturního dědictví. Zahrnují primárně muzea, galerie a samostatné stálé expozice, v širším významu pak knihovny, archivy, výzkumné ústavy a univerzity. Tyto instituce pečují o národní paměť a vytváří rovněž nové zdroje informací o kulturních událostech na místní i národní úrovni. Zejména muzea pak nejen získávají, uchovávají a zkoumají, ale také vystavují hmotné doklady o člověku a jeho prostředí za účelem studia, výchovy a rovněž potěšení. Nejrozsáhlejší veřejně přístupná část movitého kulturního dědictví je uložena v muzeích a galeriích, kterých je v České republice více než 700.

Činnost paměťových institucí je na národní úrovni koordinována Ministerstvem kultury, které v rámci programu *Zpřístupnění a ochrana kulturních, uměleckých a vědeckých zdrojů* řeší problematiku vytváření virtuálního badatelského prostředí. Paměťové instituce vzájemně spolupracují v oblasti digitalizace a využití informačních a komunikačních technologií pro ochranu a zpřístupnění kulturního dědictví a pro udržitelnou ochranu digitalizovaných údajů. Na evropské úrovni je digitalizace řešena v rámci projektu **Europeana**, evropského portálu kulturního dědictví, který v současnosti zpřístupňuje několik desítek milionů textů (knih a archivů), obrazů, obrázků a fotografií a statisíce zvukových a filmových záznamů. Jednou z prvních přístupných českých položek byl *Vyšehradský kodex*.

Muzeum

Muzeum (*musaion* = chrám múz) je „*stálá nezisková instituce ve službách společnosti, která odborně zpracovává, sbírá, konzervuje, interpretuje a vystavuje hmotné i nehmotné dědictví. Muzea jsou otevřená veřejnosti, přístupná a inkluzivní. Podporují a rozvíjejí rozmanitost a udržitelnost, fungují a komunikují eticky, profesionálně a za účasti různých komunit. Nabízejí rozličné podněty pro vzdělávání, potěšení, reflexi a sdílení vědomostí.*“ (definice Mezinárodní muzejní rady – ICOM). Základním úkolem muzea je odborné vytváření a ochrana sbírek, které zpřístupňují ve formě dlouhodobé (stálé) muzejní expozice nebo časově omezené výstavy.

Podle území své působnosti se dělí na celostátní, národní, regionální (též oblastní, okresní, místní) a městská. Podle zaměření sbírkového programu, tj. obsahu expozic, výstav a depozitářů se rozlišují na všeobecná, vlastivědná a specializovaná v určitém oboru. Nejčastěji se dělí na společenskovědní a přírodovědná, dále přesněji na historická, archeologická, technická či uměleckooprůmyslová. Jednooborová muzea mohou být úzce zaměřená na jedinou sbírku či téma (muzeum motocyklů, muzeum kávy). Instituce shromažďující výhradně výtvarné umění se nazývají **galerie**. Jsou-li výstavním exponátem objekty či objekt (budova) s původním komplexním vybavením, jde o **skanzen**, mlýn, sýpku, kovárnu, pivovar, vilu, faru, zámek či hrad apod., podle původního účelu.

Prvními veřejně přístupnými muzei v českých zemích byla muzea církevní, nejstarší z nich bylo Jezuitské muzeum v pražském Klementinu, založené v roce 1722. Jeho sbírky po zrušení řádu převzaly Karlo-Ferdinandova univerzita (dnes UK) a Národní muzeum v Praze. Nejstarším muzeem v českých zemích je Slezské zemské muzeum v Opavě (původně

Gymnaziální muzeum) založené roku 1814, Moravské zemské muzeum v Brně (původně Františkovo muzeum, 1817) a Národní muzeum v Praze (původně České vlastenecké muzeum, 1818).

V nabídce kulturního turismu mají muzea zvláštní postavení. V poslední době se snaží zatraktivnit svou nabídku a přilákat návštěvníky změnou způsobu prezentace sbírek. Mimo klasických prohlídek nabízejí také přednášky, workshopy a doprovodné programy, aby umocnily prožitek, který návštěvník z prohlídky získá.

Galerie

Instituce shromažďující výhradně výtvarné umění (obrazy, sochy, fotografie, ilustrace, užité umění, nová média) se nazývají **galerie**, které se dále mohou dělit na obrazárny, glyptotéky (sochařská díla, zejména antická) či lapidária (kamenné předměty jako sochy, náhrobky, sarkofágy, pomníky, kašny, kříže, milníky, kamenné části staveb apod.)

Nejstarší kulturní instituce, která spravuje největší a nejvýznamnější uměleckou sbírku výtvarného umění na našem území je Národní galerie Praha založená roku 1796. Vznikla ze soukromě iniciované Obrazárny Společnosti vlasteneckých přátel umění sdružující představitele vlastenecky zaměřené české šlechty (např. Kolovratové, Šternberkové, Nosticové) a vzdělance z řad osvětského měšťanstva, která od konce 18. století veřejně vystavovala původně zapůjčené obrazy. Umění ze svých sbírek vystavuje ve stálých expozicích a výstavách v několika budovách v Praze i mimo ni, které jsou všechny významnými kulturními památkami, např. Schwarzenberský palác, Veletržní palác, Šternberský palác, Palác Kinských, Klášter sv. Anežky České, Valdštejnská jízdárna, Zámek Fryštát nebo Zámek Žďár nad Sázavou. Dalšími významnými uměleckými galeriemi jsou Moravská galerie v Brně, Muzeum umění Olomouc, Uměleckoprůmyslové muzeum v Praze (užité umění a fotografie), Galerie výtvarného umění v Ostravě, Lidická galerie / Památník Lidice, Obrazárna zámku Kroměříž a množství dalších.

Muzea v přírodě

Na rozvoji našich muzeí v přírodě se výraznou měrou podílely velké výstavy, konané na sklonku 19. století v Praze. Součástí Zemské jubilejní výstavy (1891) byla *česká chalupa* reprezentující idealizovanou stavbu lidového obydlí, která se setkala s nebývalým úspěchem a ohlasem veřejnosti. Další etnografická (národopisná) práce vyvrcholila v roce 1895 Národopisnou výstavou československou, jejíž nejdůležitější částí se stala výstavní dědina prezentující výběr lidových staveb několika charakteristických národopisných oblastí.

Naše muzea v přírodě lze v zásadě rozdělit na muzea vzniklá z původní historické vesnice a na muzea nově zakládána. Nově zakládána muzea jsou budována ze staveb přenesených z blízkého okolí nebo formou replik vybraných objektů. V muzeích v přírodě se můžeme setkat se třemi typy objektů. Mimo originálu nacházejícího se na místě nebo transportovaného z místa původního na místo příhodnější, se ve skanzenu nacházejí také kopie (částečné s vyměněnými dílčími stavební prvky nebo úplné, zcela nově postavené za dodržení tradičních technologií). Pokud objekt nemá existující předlohu, jedná se o rekonstrukci podle původních architektonických prvků. Kopie a rekonstrukce staveb jsou využívány rovněž jako provozní budovy.

V České republice je dnes 11 skanzenů. Nejrozsáhlejším a zároveň nejstarším skanzenem je **Valašské muzeum v přírodě** v Rožnově pod Radhoštěm, zpřístupněné již roku 1925. Dnes je tvořeno čtyřmi areály, a to Dřevěným městečkem, Valašskou dědinou, Mlýnskou dolinou s funkčními historickými stavbami poháněnými vodou a Pustevnami s objekty Maměnka a Libušín, národní kulturní památkou postavenou podle návrhů architekta Dušana Jurkoviče.

V Rožnově sídlí muzejní instituce Národní muzeum v přírodě, které se organizačně člení na Valašské muzeum v přírodě, **Hanácké muzeum v přírodě** (původně Soubor staveb lidové architektury) v Příkazích, **Muzeum v přírodě Vysočina** (původně Soubor lidových staveb Vysočina) situované ve městě Hlinsku (Betlém), na Veselém Kopci a několika osadách obce Vysočina a **Muzeum v přírodě Zubrnice** (původně Soubor lidové architektury Českého středohoří Zubrnice). Národní muzeum organizuje sbírku nemovitých i movitých dokladů týkajících se dějin lidové kultury, národopisu, řemesel a zemědělství a spravuje v přirozené krajině umístěné objekty lidové architektury a technického stavitelství.

Dalšími skanzeny jsou Polabské národopisné muzeum v Přerově nad Labem (záchranné muzeum), Národopisné muzeum Slánska v Třebízi (středočeská vesnice, která z části funguje jako skanzen), Muzeum středočeské vesnice v Kouřimi, Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici (v blízkosti je areál, ve kterém se koná Mezinárodní folkloristický festival Strážnické slavnosti), Soubor lidových staveb východní Hané v Rymici u Holešova (mnohé objekty jsou obydleny), Muzeum vesnických staveb středního Povltaví ve Vysokém Chlumci a záchranný Západočeský skanzen v Chanovicích pro ohrožené lidové stavby jihozápadních Čech, který je naším nejmladším skanzenem (1994).

Muzea v přírodě jsou většinou objektem individuálního turismu, do některých z nich (např. Strážnice, Rožnov) přijíždějí návštěvníci také za folklorem. Návštěva skanzenu je motivovaná nejen poznáváním památek a folkloru, ale také možnostmi k odreagování, načerpání sil, inspiraci a relaxaci.

Mimo výše uvedených regionálních muzeí je u nás i řada muzeí lokálních, která se specializují jen na jeden objekt v určité lokalitě, např. Dlaskův statek v Dolánkách u Turnova (roubený statek pojizerského typu), Kotulova dřevěnka v Havířově-Bludovicích (jedna z nejstarších roubených lidových staveb na Těšínsku), Mikuláščíkovo fojtství v Jasenné (roubená stavba karpatské kultury), Muzeum Velké Karlovice (valašská lidová architektura objektu fojtství a bývalého kupeckého domu), Vísecká rychta v Kravařích (největší roubené obytné stavení v Čechách) ad.

Přínosy muzeí a galerií cestovnímu ruchu

Výběr atraktivních exponátů, originálů, které se dlouhodobě ukrývají v depozitářích a které neměly dosud šanci být vystaveny a na které je veřejnost přirozeně zvědavá, nabízí šanci připravit návštěvníkům jedinečný, neopakovatelný zážitek. Všechna muzea, od těch nejmenších až po ta světová, mají skutečné unikáty, které se jinde nenacházejí. I v malém muzeu se najde předmět, který v jiném nemají. Například ve Velkém Meziříčí, v malém městském muzeu, zdánlivě nezajímavém, najdeme, co bychom možná ani neočekávali. Je zde uchováván kapesník, na kterém je krev Františka Ferdinanda D'Este, která se na něj dostala při

sarajevském atentátu. Nestačí jen tyto zajímavosti a jedinečnosti vlastnit, ale dostatečně je zpropagovat, ať již jde o stálou expozici či výstavu.

Aktuálním a stále se dynamicky vyvíjejícím tématem je způsob prezentace. Výstava by měla prezentovat příběh, důležitou roli hrají nejen vystavené předměty, ale i texty, které mohou výstavě hodně pomoci, ale ji i zničit, mohou vzdělávat, pobavit, ale i nudit. Muzea dnes využívají i moderní technologie, což láká především mladší návštěvníky. Virtuální realita by však neměla překrýt význam autentických exponátů. Návštěvníci si své zážitky a názory nenechávají pro sebe, jejich doporučení a spokojenost je pro muzea a galerie vždy tou nejlepší vizitkou. Ve velkých muzeích je snaha vybírat témata, která jsou atraktivní pro veřejnost a jsou schopna přilákat návštěvníky z celé republiky i ze zahraničí, nicméně, ani malá, ani velká muzea nesmí zanedbávat ani program pro místní návštěvníky.

Důležitou roli hrají rovněž témata výstav, která mohou návštěvnost nejen mnohonásobně zvýšit, ale také způsobit její výrazný pokles. Programy výstav by rovněž měly mít potenciál nalákat do muzeí a galerií návštěvníky opakovaně.

Velký význam má i prostředí, ve kterém se výstavy a programy realizují. Často jsou to velké historické reprezentativní budovy, v současnosti se zejména pro moderní umění stavějí nové galerie, někde se využívají opuštěné průmyslové stavby, které jsou moderně rekonstruovány a přestavovány. Roli hraje i genius loci místa, okolí muzea, historie budovy, nebo událost, která se v budově odehrála. V muzeu jsou sice prezentovány historické exponáty, ale jejich vybavení by mělo být moderní a mělo by odpovídat současným potřebám návštěvníků i muzejníků. Patří sem i pestrá škála doprovodných produktů výstav – katalogy, reprodukce děl v podobě pohlednic, upomínkové a propagační předměty, publikace ad.

Nezanedbatelnou roli hraje také personál instituce, od pokladny muzea či galerie až po obslužný lektorský personál. Vystupování zaměstnanců v tzv. první linii hraje obrovskou roli hned na počátku návštěvy a často ovlivní pocity z návštěvy celého objektu. Je-li první dojem negativní, často jej potom nenapraví ani následující příjemné zážitky.

Velký vliv má i práce s veřejností, která ovlivňuje návštěvnost a veřejné mínění. Kulturní turismus je bezesporu nejdůležitější formou turismu v České republice, a to je velká šance i pro muzea a galerie. Měly by tedy věnovat pozornost nejen práci s veřejností, ale i spolupráci s cestovními kanceláři, agenturami a dalšími zprostředkovateli. Každoročně se u nás koná celá řada objevných a přitažlivých výstav, které ovšem díky nenápadné propagaci často uniknou pozornosti potenciálních návštěvníků.

Zatímco v minulosti sloužily stálé expozice soukromých i veřejných muzeí jako reprezentační vizitky kvality sbírek, poději začaly plnit vzdělávací funkce související nejen s poznáváním kvalit historie tvorby, ale především s celkovou hodnotovou orientací člověka ve společnosti a přírodním prostředí.

Instalované objekty

Termínem instalované objekty označujeme hrady, zámky a další šlechtická sídla, klášterní komplexy apod. včetně jejich hodnotných uměleckých sbírek a historického mobiliáře, které jsou zpřístupněné veřejnosti v rámci různých prohlídkových okruhů.

Nejstarším způsobem prezentace umění a uměleckých sbírek je zpřístupnění významného objektu, tedy vystavení samotné architektury, včetně vnitřního zařízení.

Hrady a zámky

Mnohé stavby hradů, zámků a paláců bývaly svými majiteli, kteří byli zároveň sběrateli umění a mecenáši, prezentovány úzkému okruhu lidí především ve snaze představit soukromé sbírky jako výsledky sběratelské činnosti. (Některé soukromé fondy, zejména knižní, byly již od 16. století odkazovány k veřejnému využití.) Sběratelská činnost, sloužící zprvu k reprezentaci, se postupně v 18. století stávala předmětem vědeckého zájmu, průzkumů a hodnocení a s tím souvisejícím vznikem muzeí a galerií zpřístupněných široké veřejnosti.

Počátky zpřístupnění památkových objektů v našich zemích v dnešním pojetí je možné zařadit na počátek 19. století. Jako první, pravděpodobně ve středoevropském měřítku, byl v klasické podobě roku 1801 zpřístupněn hrad Frýdlant z iniciativy jeho tehdejších majitelů Clam-Gallasů. V hradních interiérech byly soustředěny rodové sbírky s rodinnými podobiznami, zbrojnicí, památkami na vojevůdce Albrechta z Valdštejna, i historickými oděvy frýdlantských zaměstnanců. Právě tyto prostory byly otevřeny pro nejširší veřejnost. V polovině 19. století pozval Eduard Clam-Gallas na Frýdlant pražského archiváře a historika Karla Jaromíra Erbena, aby odborně uspořádal rodový archiv, kromě toho pak zpracoval první tištěný text pro potřeby hradních průvodců.

V průběhu 19. století byly pro návštěvníky zpřístupněny i další památkové objekty. Patřil k nim hrad Karlštejn, Točnick nebo moravský Helfštýn. Na konci 19. století byly převezeny na Křivoklát archeologické nálezy ze Stradonic, v hradní věži bylo zřízeno muzeum a zpřístupněno zároveň s kaplí a velkým sálem. Sbírký Leopolda a Bedřicha Berchtoldů byly prezentovány veřejnosti na hradě Buchlově již v 80. letech 19. století, na Úsově byly zpřístupněny lesnické a lovecké sbírky Liechtensteinů obohacené exotickými fondy z cest po Africe a Americe.

Řada hradů a zámků byla stavebně upravena a nově zpřístupněna na přelomu 19. a 20. století. V roce 1896 koupil Václav Špaček zříceninu hradu Kokořín, kterou nechal stavebně obnovit a poté, v roce 1918, otevřít pro veřejnost. Rovněž moravský Bouzov prošel zásadními stavebními úpravami a v roce 1912 byl otevřen pro návštěvníky. Ke zpřístupněným objektům se připojil hrad Loket s budovou markrabství či Štramberská Trúba.

Po první světové válce se počet těchto památek rozrostl, nicméně v důsledku nově přijatých zákonů i dalších opatření se ale změnily majetkoprávní podmínky. V prosinci roku 1918 bylo zákonem 61/1918 zrušeno šlechtictví, řády a tituly. O rok později byla přijata zákonem 215/1919 první pozemková reforma, v jejímž znění byla obsažena zásada, že zvláštním zákonem bude řešen majetek příslušníků bývalé panovnické rodiny Habsbursko-lotrinské, k čemuž došlo v roce 1921.

V období první republiky byly mezi zpřístupněnými hrady a zámky soukromé, městské, obecní, ale také již státní, mezi které se zařadil například zámek Konopiště z bývalého majetku Habsbursko-lotrinské rodiny. V roce 1929 byl zpřístupněn i státní hrad Křivoklát.

Soubor soukromých zpřístupněných památek se ve 20. letech 20. století rozšířil o Rožmberk, Jindřichův Hradec, Opočno, Pernštejn, Mnichovo Hradiště, Náchod, Hořovice,

Hrubý Rohozec, Lešnou a Lednicko-valtický areál. K nejrozsáhlejším prvorepublikovým počínům patřilo zpřístupnění všech sídel jihočeské hlubocké větve Schwarzenbergů – zámku v Hluboké nad Vltavou, Českého Krumlova, Třeboně a Ohrady. Provádělo se především v reprezentačních prostorách, aby majitelé nebyli omezováni nebo rušeni návštěvníčským provozem. Velmi důsledně se hledělo na nebezpečí klimatických změn v interiérech v době nepříznivého počasí, většina zpřístupněných objektů měla v návštěvních řádech zakotven omezený vstup v době počasí „trvale chladného, deštivého a nepříznivého“, a to i v průběhu turistické sezony, která se ustálila na rozmezí duben (březen) – říjen (září). Do některých objektů neměly povolen vstup děti do 6 let (např. Bouzov). Na druhé straně byla soustředěna pozornost na výchovný aspekt např. v podobě zvýhodněných vstupů školních dětí a mládeže. Památky mohly být se souhlasem majitele přístupné také pro vědecká bádání.

Některé významné hrady a zámky (Humprecht, Pecka) se staly převodem či koupí od soukromých majitelů majetkem obcí a měst. Zajímavou kombinací využití představoval hrad Loket, v městském majetku, jehož interiéry markrabství byly od roku 1907 zpřístupněny veřejnosti se sbírkami městského muzea, zatímco další prostory sloužily jako vězení. Starost a péči o další památky, především hrady, převzaly také mnohé spolky a družstva – např. Košumberk, Rabí, Kunětická hora ad.

Některé památkové objekty byly ale využity jen pro hospodářské účely, v některých případech pro ně byly upravené. Například architektonicky mimořádný hrad Švihov sloužil jako skladovací prostor a sýpka, podobně jako unikátně zachovaný renesanční zámek Kaceřov. Další hradní a zámecké stavby, dnes zpřístupněné veřejnosti, byly zařízeny jako kancelářské prostory, např. hrad v Nových Hradech v jižních Čechách nebo starý zámek v Chudenicích.

Během druhé světové války byly některé hrady a zámky pro návštěvníky uzavřené, jiné, jako například Karlštejn, zachovaly návštěvní provoz. Další byly využity pro potřeby Říše, na mnohé se soustředila pozornost samotného Adolfa Hitlera, který měl zájem získat cenná umělecká díla do svých soukromých sbírek. Umělecké předměty a sbírky z českých hradů a zámků byly ve velkém ohrožení a některé se již nikdy nepodařilo vrátit zpět na místo jejich původu.

Po skončení druhé světové války přešel velký počet dříve soukromých hradů a zámků na základě konfiskačních dekretů prezidenta republiky Edvarda Beneše do vlastnictví Československé republiky. Na základě dekretu č. 12 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa (z 21. 6. 1945) bylo převedeno 496 hradů a zámků včetně jejich vnitřního zařízení do majetku státu. S okamžitou platností a bez náhrady se konfiskoval pro účely pozemkové reformy zemědělský majetek, kterým se rozuměla zemědělská a lesní půda a k ní náležející budovy a zařízení. Pojem budovy zahrnoval rovněž hrady, zámky a tvrze. Předmětem konfiskace byly i další památky, speciálně movité památky, včetně archivů, knihoven, sbírek všeho druhu a mobiliárních fondů hradů a zámků. Rozsáhlý zabavený majetek měl zprvu spravovat až do jeho dalšího odevzdání Národní pozemkový fond, jemuž podléhali i národní správci. Měli provést soupisy inventářů nebo prověřit soupisy starší, zajistit hodnotné předměty, řádně je uložit a zapečetit.

Stěžejním historickým momentem pro oblast zpřístupněných hradů a zámků se stalo přijetí zákona č. 137/1946 Sb. o národních kulturních komisích pro správu státního kulturního majetku. Bylo vybráno prvních 47 objektů, které byly pro své historické, umělecké a architektonické hodnoty určeny pro následné zpřístupnění návštěvnické veřejnosti. Vybraný soubor měl reprezentovat souvislý chronologický přehled architektonického vývoje a jednotlivých slohů od středověku až po období přelomu 19. a 20. století. První oficiální soubor státních hradů a zámků zpřístupněných veřejnosti po druhé světové válce obsahoval pro jednotlivá období tyto objekty:

- středověk – Jindřichův Hradec, Frýdlant, Horšovský Týn, Švihov, Hrubý Rohozec, Nové Hrady (starý zámek), Pernštejn, Šternberk, Buchlov a Blatná,
- renesance – Litomyšl, Opočno, Náměšť nad Oslavou, Velké Losiny, Telč, Bučovice, Červená Lhota, Moravský Krumlov,
- baroko – Náchod, Libochovice, Mnichovo Hradiště, Klášterec nad Ohří, Bruntál, Jemniště, Krásný Dvůr, Hořovice, Veltrusy, Jaroměřice nad Rokytou, Milotice, Buchovice, Slavkov, Vizovice, Dačice, Dobříš, Kozel u Štáhlav, Valtice, Lysice,
- empír až romantismus – Ratibořice, Velké Březno, Kynžvart, Rožmberk, Sychrov, Žleby, Hrádek u Nechanic, Lednice, Vízmbek a Bouzov.

V roce 1947 vešly v platnost dva další zákony, které se bezprostředně dotýkaly oblasti hradů a zámků. Byl to zákon 142/1947 Sb. o revizi první pozemkové reformy (týkal se např. Českého Šternberka, Častolovic, objektů z majetku Lobkoviců, majetků Kinských a Kolovratů ad.) a zákon 143/1947 Sb., který speciálně řešil převod rozsáhlých majetků hlubocké větve Schwarzenbergů (Hluboká, Český Krumlov, Třeboň, Ohrada). Vyvlastňovací proces dokončil v roce 1948 zákon 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě.

Soubor památkových objektů vybraných ke zpřístupnění a považovaných za nejvýznamnější přitom nebyl ještě zcela uzavřen. Převodem od České obce sokolské do něj byly v roce 1952 zahrnuty např. hrady a hradní zříceniny Točník a Žebrák, Velhartice, Bezděz, Krakovec, Trosky, Lipnice nad Sázavou ad., které Česká obec sokolská získala krátce předtím od Klubu českých turistů. Také spolky, sdružení a družstva předaly v této době do státního vlastnictví některé památky. Hrad Rabí byl v roce 1953 předán jako státní kulturní majetek Spolkem pro zachování uměleckých, historických a přírodních památek v Horažďovicích, o rok později Muzejní spolek v Pardubicích předal hrad Kunětická hora.

V roce 1951 bylo registrováno 97 zpřístupněných státních hradů a zámků, v roce 1952 již 110, v roce 1953 se zvedl počet na 131. Ve výčtu objektů nebyly zahrnuty ještě např. Házmburk, Svojanov, Přimda, Pecka, Březnice či Humprecht. Řada dalších, mnohdy stejného významu, se dostala do správy národních výborů různého stupně a teprve v další fázi vývoje byly některé na základě dalších průzkumů a odborných zhodnocení přearány.

Dalším historickým mezníkem bylo vydání vůbec prvního zákona 22/1958 Sb. o kulturních památkách. Vznikl Státní ústav památkové péče, jehož úkolem byla správa památkových objektů. Postupně vznikala při krajských národních výborech krajská střediska státní památkové péče (a ochrany přírody), která byla ve většině případů pověřena také správou zpřístupněných hradů a zámků. Vedle nich však existovaly správy objektů při národních výborech nižších stupňů či muzeích.

System krajských středisek státní památkové péče a ochrany přírody zůstal zachován prakticky až do roku 1989. Počínaje rokem 1990 vstoupilo v platnost několik restitučních zákonů, které opět změnilly situaci, neboť ovlivnily počet zpřístupněných památkových objektů. Restituční proces dovolil vrátit bývalým majitelům velmi významné památkové objekty zpřístupněné veřejnosti a vráceny byly i stovky tisíc předmětů mobiliáře. Někteří majitelé ponechali hrady či zámky otevřené, a navázali tak na historické tradice, jiní je uzavřeli, a dokonce i rozprodali. Mezi zpřístupněnými zůstaly např. Český Šternberk, Jemniště, Orlík, Blatná, Častolovice, Chlumeck nad Cidlinou, Kost, Rychnov nad Kněžnou, Doudleby nad Orlicí či Boskovice. Naopak k uzavření došlo u zcela rekonstruovaného zámku Skalka nebo Nových Hradů u Vysokého Mýta, kde byl zároveň rozprodán i mobiliář.

Vlastníky zpřístupněných hradů a zámků se staly na základě zákona 172/1991 Sb. o majetku obcí také mnohá města a obce. Některá města a obce své majetky následně prodala, jiná mají snahu udržet hradní a zámecké areály zpřístupněné (Valdštejn, Pecka, Humprecht, Svojanov, Slavkov nebo Locket) avšak s rozdílnou úrovní prezentace, na níž se velmi výrazně odrážejí změny ve složení zastupitelstev, lokální zájmy a preference i úroveň kulturního povědomí.

V posledních letech se v procesu zpřístupňování památek objevuje řada nových vlastníků (nikoliv restituentů), kteří se koupí ujímají zámeckých i hradních areálů. Zapojují se do činnosti Asociace soukromých vlastníků památkových objektů a rovněž se snaží památky zpřístupnit. Úroveň prezentace pak většinou záleží na spolupráci s odbornými institucemi muzeí, galerií či s pracovišti Národního památkového ústavu (zámek Chyše, Korozluky ad.).

Soubor zpřístupněných památkových objektů je tedy stále ve svém vývoji neuzavřený. Pro návštěvníky se průběžně otevírají i uzavírají nové hrady a zámky ve státním i soukromém vlastnictví nebo ve vlastnictví samospráv. Historicky utvořený, téměř dvousetletý celek by však měl být zachován ve svém základu, neměl by být vystaven krátkodobým a subjektivistickým tendencím při zajištění jeho správy, ani tlakům na neadekvátní komercializaci a využívání. Dochované památkové objekty, hrady a zámky, představují mimořádnou hodnotu evropského i světového významu a měly by i nadále mít právo na uchování ve své jedinečnosti a celistvosti.

Soubor hradů a zámků představuje specifickou a jednu z nejvýznamnějších součástí kulturního dědictví České republiky. Přes všechny peripetie si většina z nich zachovala ve svých interiérech původní historické zařízení – od uměleckých sbírek až po předměty denní potřeby.

Kláštery

Výsledkem dlouhé křesťanské tradice českých zemí je množství sakrálních staveb, mezi kterými hrají důležitou úlohu kláštery. Ty byly nositelem vzdělanosti a písemnictví, ale také se stávaly držitelem velkého majetku. Za vůbec nejstarší klášterní stavbu na českém území je považován konvent benediktinek při kostele svatého Jiří na Pražském hradě, z mužských řádů je to benediktinský Břevnovský klášter v Praze. Postupně, s příchodem dalších mnišských řádů, byly zakládány jak městské, tak i venkovské kláštery. Venkovské kláštery byly často budovány s opevněním a hospodářskými objekty a bývaly k nim přiděleny blízké vesnice. Městské kláštery byly budovány bez hospodářských objektů, často v chudinských čtvrtích na periferii.

Během husitských válek v 15. století byla řada z nich vypálena a pobořena, k opětovnému rozkvětu klášterní kultury došlo až v 17. století v rámci pobělohorské rekatolizace. K velkému útlumu klášterní činnosti pak došlo v důsledku reforem císaře Josefa II. (sekularizační dekret 1782), který zrušil kláštery, které se nevěnovaly prospěšným činnostem (vzdělávání, ošetřování nemocných, vědecká činnost) a některé řády přímo zakázal. K dalšímu úpadku klášterů došlo za protektorátu a zejména v období komunistické vlády. K obnově a rekonstrukci klášterních budov došlo až po roce 1989 a dnes jsou vyhledávanými destinacemi, a to nejen církevními turisty. Některé kláštery byly vráceny církvi a dnes v nich opět sídlí řeholní řády, některé se už ke svému původnímu účelu nevrátily a slouží například jako stylové hotely.

K nejnavštěvovanějším sakrálním památkám u nás patří Velehrad (významné poutní místo), Strahovský klášter s historickou knihovnou a obrazárnou (nejstarší premonstrátský klášter v Čechách), Staronová synagoga v Praze (nejstarší dochovaná synagoga v Evropě), Loreta v Praze, Klášter svaté Anežky České (první klášter klarisek v Čechách), Rosa Coeli v Dolních Kounicích u Brna (zřícenina kláštera premonstrátek), Chrám svaté Barbory v Kutné Hoře, Katedrála Nanebevzetí Panny Marie v Sedlci (konventní chrám cisterciáckého kláštera) a mnoho dalších.

4. CzechTourism, cestovní kanceláře, agentury a další subjekty nabízející produkty se zaměřením na kulturní turismus

Agentura CzechTourism

CzechTourism je státní příspěvkovou organizací, jejímž zřizovatelem je Ministerstvo pro místní rozvoj. Svou činností má přispívat k všestrannému rozvoji turismu, a to ve spolupráci se zástupci státní správy a samosprávy, organizací destinačních managementů, oborových asociací a podnikatelské a akademické sféry.

Cílem organizace CzechTourism je zajišťovat propagaci České republiky a soustavně vyvíjet činnost k vytváření image České republiky jako turistické destinace jak v zahraničí, tak v České republice. K dosažení tohoto cíle plní CzechTourism tyto hlavní úkoly:

- podpora všestranného rozvoje turismu,
- zajišťování a koordinace marketingových aktivit na domácím a zahraničním trhu,
- organizace a realizace vzdělávací činnosti v oblasti turismu a služeb za účelem zajištění a udržení konkurenceschopnosti subjektů v turismu na domácím a zahraničním trhu,
- vytváření příznivého image turistické destinace „Česká republika“ a její prosazování na domácím a zejména zahraničním trhu, mediální prezentace,
- stanovení a rozpracování prioritních produktů charakteristických pro destinaci Česká republika,
- podpora tvorby turistických produktů se šetrným přístupem k životnímu prostředí,
- vydávání propagačních materiálů o České republice v příslušných jazykových verzích.

CzechTourism rovněž zajišťuje rozvoj a propagaci produktových řad turistických produktů, které jsou považovány za pilíře turismu v České republice pro období 2021-2025:

- **Kulturní turismus** – hraje nepostradatelnou roli z hlediska posílení značky Česká republika, má silný potenciál pro nalákání turistů do regionů,
- **Lázeňství** – jedno z odvětví nejvíce zasažených pandemií Covid-19, zároveň má po jejím odeznění velký potenciál rozvoje vzhledem ke změně preferencí, kdy se lidé zaměřují na péči o zdraví, relaxaci, zvolnění tempa, dovolenou mimo davy apod.,
- **MICE** – rovněž jedno z odvětví silně zasažených pandemií Covid-19, zároveň je klíčovým produktem pro Prahu a větší města; přivádí bonitní klienty, má velký potenciál z hlediska doprovodných programů,
- **Aktivní turismus** – je v souladu se změnami cestovatelských preferencí v souvislosti s pandemií Covid-19; lidé se více zaměřují na dovolené mimo město a na zdravý životní styl; jedná se o pozitivní jev z hlediska regionálního rozproštění turistů a o podporu venkovské turistiky.

Destinační značka Česká republika

Destinační značka Česká republika zahrnuje klíčové hodnoty, symboly a skutečnosti s ní spojované, tj. jaké pocity a asociace u potenciálního klienta vyvolává a jaké jsou její konkurenční výhody. Konkrétní prvky vycházející ze silných asociací jsou:

- Praha jako destinace se značkou silnější než značka České republiky,
- destinace s unikátním kulturním a historickým dědictvím UNESCO,
- pivo a gastronomie,

- krajina, hory, příroda (kulturní krajina),
- nižší cenová úroveň zejména ve srovnání se západní Evropou a zejména zatím stále konkurenceschopný poměr cena/kvalita,
- bezpečnost, vysoká úroveň zdravotnictví a hygieny,
- region je autentičtější a méně komerční než západní Evropa,
- dobrá dopravní dostupnost z hlavních evropských měst,
- nejhustší síť turistických značek.

Zároveň CzechTourism vystupuje jako marketingový a mediální koordinátor vládních a mezíresortních projektů. Pro jednotlivé roky byla stanovena hlavní marketingová témata společná všem regionům, a to 700 let od narození Karla IV. (2016), České baroko (2017), 100 let Československa (2018), Města – brány do regionů (2019), Hrady a zámky – klenoty regionů (2020-21), Tradice a gastronomie (2022-23) a Aktivní odpočinek a relax (2024-25).

CzechTourism rovněž zaštiťuje **speciální projekty destinačního managementu**, jako jsou například

- Prázdniny na venkově – projekt rozvoje produktu a propagace venkovské turistiky,
- Česko jako atraktivní destinace pro gastroturistiku – posílení role gastronomie jako motivátoru pro návštěvu, zvýšení prestiže české kuchyně a českého vinařství.

Veškeré své aktivity prezentuje CzechTourism na webové stránce www.czechtourism.cz, na webové stránce visitczechrepublic.com pak v téměř 20 jazycích prezentuje atraktivitu České republiky, ať už se jedná o destinace nebo různé aktivity.

Cestovní kanceláře a cestovní agentury

Cestovní kancelář je společnost, která připravuje, nabízí, rezervuje a prodává zájezdy. Jejím produktem je služba, balíček služeb neboli package, tedy zájezd, který zahrnuje leteckou dopravu, přepravu na letiště a zpět a ubytování. Package může zahrnovat také další služby, např. stravování, zábavu, prohlídky pamětihodností, pronájem automobilu a mnoho dalších. Cestovní kanceláře jednají jako prostředníci mezi poskytovateli služeb a konečným spotřebitelem, jednají s dopravci a ubytovateli, nakupují místa hromadně, a tedy za nižší cenu, která se přenáší na klienty. Často poskytuje zákazníkům i další služby, např. cestovní pojištění, zajištění víz, směnu deviz a šeků, prodej map a průvodců apod. Cestovní kanceláře lze dělit podle zaměření nabízených zájezdů na všeobecné a specializované, podle klientely na příjezdové, výjezdové a zaměřené na domácí turismus, podle územní působnosti na mezinárodní, regionální a místní. **Cestovní agentura** je organizace rezervující a prodávající jednotlivé turistické služby a zájezdy vytvořené cestovními kancelářemi pouze jako zprostředkovatel.

Většina velkých cestovních kanceláří nabízí v rámci kulturního turismu pobytové zájezdy do více destinací včetně exotických, mezi nimi například **Čedok**, **Exim tours**, **Fischer**, **Blue Sky Travel** apod. Velmi oblíbené jsou tzv. prodloužené víkendy (*short break holidays*), které pořádají snad všechny cestovní kanceláře do nejznámějších evropských metropolí jako jsou Paříž, Londýn, Řím, Benátky, Atény, Lisabon, Barcelona, Stockholm, Riga, Tallin a dokonce New York.

CK Čedok nabízí poznávací zájezdy do nejrozličnějších destinací v Evropě, Asii, Africe a Střední Americe, například do Francie, Albánie, Norska, Švýcarska, Rakouska, Slovinska, ale

i do Izraele, Spojených arabských emirátů, Tanzanie, Číny, Indie nebo Thajska. Čedok nabízí také poznávací zájezdy na Slovensko a do Maďarska, destinací, na které některé největší cestovní kanceláře u nás zapomínají.

CK Exim Tours nabízí poznávací nebo okružní zájezdy do řady zemí. Mimo „obvyklých“ jako je například Itálie, Portugalsko, Španělsko nebo Egypt, nabízí i zájezdy do méně běžných zemí, mezi nimi například do Finska, Mexika, Peru, Kostariky, Bahrajnu, Jordánska, Kambodže, Lotyšska, Libanonu nebo na Island, až po „exotický“ Uzbekistán, stejně jako CK Fisher, dnes obě spadající do holdingu Der Touristik.

CK Blue Sky se sice specializuje na zájezdy pobytové, ale v nabídce má i několik poznávacích zájezdů, a to na Srí Lanku, do Indie, Vietnamu a Egypta, kde nabízí obdobně jako všechny cestovní kanceláře poznávací zájezdy formou plavby po Nilu.

CK Blue Style se stále ještě vyrovnává s problémy, které jí vznikly v souvislosti s omezeními v rámci pandemie Covid-19 a snad proto není její nabídka poznávacích zájezdů příliš široká, o to zajímavější jsou destinace, které nabízí, a kterými jsou Egypt, Maroko a Omán.

Speciální postavení mezi českými cestovními kancelářemi má **ESO Travel**, která se specializuje na exotickou dovolenou do vzdálených destinací ve více než stovce zemí na všech kontinentech. Zambie, Tanzanie, Keňa, Uganda, Etiopie, Japonsko, Spojené státy, Borneo, Austrálie, Nový Zéland, Filipíny, Nepál, Čína, Polynésie, Argentina, Peru a mnoho dalších. Pořádá dokonce i poznávací zájezd na Antarktidu, 15denní v lednu 2024 za 2.980.000 na Jižní pól a 14denní plavbu kolem jejího pobřeží za 446.000 Kč.

5. Církevní/náboženský a poutní turismus

Stále vyhledávanější oblastí turismu je cestování zaměřené na pamětihodnosti, historické události a aktuální dění spojené s náboženstvím a církvemi. Jedná se o oblast, která se v jazykově českém prostředí potýká s určitou neukotveností terminologie vycházející z anglického pojmu *religious tourism*.

Nejběžněji používaným termínem u nás je **náboženský turismus**, který lze v užším slova smyslu chápat jako cestování věřících. V širším slova smyslu lze náboženský turismus vnímat jako každé cestování spojené s náboženskou tematikou, pak dáváme přednost termínu **církevní** nebo také **sakrální turismus**. Účastníci církevního turismu navštěvují nejružnější sakrální památky – kostely, kláštery, katedrály, kaple, boží muka, kalvárie, hřbitovy, poutní místa apod. bez náboženské motivace. Motivem jejich návštěvy je historická, architektonická a kulturní hodnota památky či místa.

Cílem **náboženského turismu** je návštěva posvátných či jinak nábožensky unikátních míst, památek či různých slavností a shromáždění u příležitosti náboženských svátků a výročí. Jeho nejčastějším projevem jsou poutě. Účastníci se během cesty a pobytu v destinaci věnují modlitbám, meditacím a jiným formám pobožnosti, aktivně se zapojují do náboženských obřadů. Řada náboženských akcí má masový charakter (těch největších se účastní i několik milionů věřících) a v případě organizované skupinové účasti je nezbytná pečlivá příprava organizátorů, protože musí být respektovány náboženské, společenské a kulturní zvyklosti, zajištěny speciální stravovací, ubytovací, dopravní a průvodcovské služby. Důležitý je výběr vhodného průvodce, nejlépe také věřícího; účastníci kladou velký důraz na dobrou atmosféru a vzájemný pozitivní přístup a porozumění. Součástí organizovaných zájezdů bývají například společné modlitby a zpěv, setkání na místních farnostech, s místními knězi či řádovými sestrami, nebo prohlídka míst, která nejsou běžnému turistovi zpřístupněna (např. uvnitř klášterů).

Cílem pouti je posílení víry prostřednictvím cesty do míst, která jsou věřícími považována za výjimečná a která vznikla na základě nadpřirozeného jevu, zázraku nebo zjevení, a rovněž na místa spojená s významnými (svatými) osobnostmi daného vyznání. Častým motivem je také prosba o „zázračné“ uzdravení, případně poděkování za ně, prosba o odpuštění („hříchu“) nebo pokání prostřednictvím namáhavé cesty. Na poutních místech je obvykle postaven kostel nebo kaple, nebo se tam nachází posvátný objekt, obraz, soška apod.

Křesťanský **poutní turismus** má své kořeny již ve středověku, kdy lidé tradičně putovali na posvátná místa pěšky, případně na koních, oslech či mulách. I dnes stále mnozí lidé putují do destinace pěšky, samotná cesta a rozjímání během ní je pro ně hlavním motivem, nicméně někteří upřednostňují cestování auty, autobusy nebo na kole. V současnosti se poutního turismu účastní ve velké míře i nevěřící, kteří pout' vnímají jako odpoutání se od shonu, ruchu a stresu moderní doby.

Dvěma hlavními, a zároveň nejstaršími známými, evropskými poutními cestami jsou *Camino de Santiago* a *Via Francigena*. *Camino de Santiago*, *Svatojakubská cesta* nebo *Cesta svatého Jakuba*, vede ke hrobu svatého Jakuba Staršího v katedrále v Santiagu de Compostela ve Španělsku. První doložená pout' se uskutečnila roku 951, podél cesty byly postupně

vztyčovány orientační kameny, kamenné kříže, boží muka a upravovány studánky a postupně vznikla síť dvanácti poutních cest, vedoucích z Itálie, Francie a Portugalska, podél kterých byly zřizovány kaple, kostely a kláštery, poskytující poutníkům azyl. *Via Francigena*, Cesta Franků, vede poutníky do Říma. Základním výchozím bodem pro pouť do Říma je katedrála v přibližně 1.900 km vzdáleném Canterbury, tedy asi tři měsíce pěší chůze. Poutní trasa vede přes Francii a Švýcarsko. V obou případech je na každém poutníkovi, kde svou cestu začne.

Svatojakubská stezka prochází i Českou republikou, mimo ni je u nás nejznámější *Cyrilometodějská stezka* vedoucí na Velehrad z pěti směrů; z Jablunkova přes Pustevny a Svatý Hostýn, ze Skalky u Trenčína (na Slovensku) přes Uherské Hradiště, ze Šaštína přes velkomoravské lokality Kopčany a Mikulčice, z Levého Hradce (u Prahy) přes Sázavu a Křtiny nebo ze Svatého Kopečku přes Olomouc a Kroměříž.

Území naší republiky, jako země s dlouhou křesťanskou tradicí, je přímo poseto všemožnými církevními památkami a sakrálními stavbami. Mezi nimi je téměř 6.700 staveb římskokatolické církve, asi 660 evangelických sakrálních staveb, přibližně 100 pravoslavných kostelů a také asi 200 židovských synagog.

Už od dob raného křesťanství hrají mezi sakrálními stavbami důležitou roli kláštery. Byly zakládány jak ve městech, tak volně v krajině. Často se vyvinuly ve velké komplexy, které představovaly mimo jiné i všestranně samostatnou a soběstačnou hospodářskou jednotku s mnoha podřízenými vesnicemi, ale také hospodářské a kulturní centrum oblasti.

Za vůbec nejstarší klášterní stavbu na českém území je považován konvent benediktinek při kostele sv. Jiří na Pražském hradě. Z mužských řádů je to pak benediktinský Břevnovský klášter v Praze, jehož založení je spojeno se sv. Vojtěchem. Od 12. století přicházely na české území také řády premonstrátské a cisterciácké, později také řády rytířské a následně žebравé. Během husitských válek v 15. století byla celá řada klášterů vypálena a pobořena. K jejich opětovnému rozkvětu došlo až v 17. století v rámci pobělohorské rekatolizace. K dalšímu útlumu vedlo období osvícenství koncem 18. století, zejména reformy císaře Josefa II., který většinu klášterů (které se nevěnovaly prospěšným činnostem – školství, ošetřování nemocných apod.) zrušil a některé řády přímo zakázal. Ze zrušených klášterů se stávala kasárna, věznice, špitály či skladiště, čímž pochopitelně utrpěla jejich architektonická hodnota. Definitivní ranou se pro kláštery stalo období Protektorátu, a zejména pak následná vláda komunistů. Až po roce 1989 byla řada z nich rekonstruována a mnohé jsou dnes vyhledávanými turistickými cíli, a to nejen církevního turismu, jiné byly vráceny církvi a dnes v nich opět sídlí řeholní řády, další slouží například jako stylové hotely.

Mimo zmíněných nejstarších klášterů, mezi ty nejvýznamnější patří například nejstarší premonstrátský klášter v Čechách – **Strahovský** (součástí kláštera je slavná Strahovská knihovna a obrazárna), cisterciácký klášter **Vyšší Brod** v jižních Čechách (návštěvníci se mohou zúčastnit mše svaté a pravidelné chórové modlitby mnichů), cisterciácký klášter **Zlatá Koruna** v jižních Čechách (pojmenovaný podle relikvie trnu z Kristovy koruny), bývalý cisterciácký klášter v **Plasích** v západních Čechách (největší konventní budova v Evropě založená na 5.100 dubových pilotách), premonstrátský klášter **Teplá** v západních Čechách (s ostatky blahoslaveného Hroznaty), cisterciácký klášter v **Oseku** v severních Čechách (s dochovaným kamenným gotickým pulpitem), benediktinský klášter v **Broumově** ve

východních Čechách (s kopií turínského plátna; v 50. letech sloužil k internaci kněží a později i řádových sester), bývalý benediktinský klášter v **Sázavě** ve středních Čechách (poslední útočiště staroslověnské liturgie a písemnictví; dodnes se v neděli slouží staroslovanská mše), premonstrátský klášter **Želiv** (internální tábor pro kněží a řeholníky, psychiatrická a protialkoholní léčebna), ženský cisterciácký klášter **Porta Coeli** v Tišnově Předklášteří (Brána nebes) na jižní Moravě, benediktýnský klášter **Rajhrad** (nejstarší klášter na Moravě, postaven na dřevěných kůlech; v roce 2005 otevřen Památník písemnictví na Moravě).

Mezi oblíbená poutní místa na našem území patří Svatý Hostýn (Morava) a Svatá Hora u Příbrami (Čechy), nezastupitelný je význam Velehradu (úzce spojeného s cyrilometodějskou tradicí) a Staré Boleslavi (spojená se svatým Václavem), kde se každoročně konají národní poutě. Sakrálními památkami s největším potenciálem pro náboženský turismus u nás jsou katedrála svatého Víta v Praze, bazilika svatého Václava ve Staré Boleslavi, cisterciácký klášter a poutní kostel svatého Jana Nepomuckého na Zelené hoře, katedrála svatého Václava v Olomouci, bazilika svatého Prokopa v Třebíči, relikviář svatého Maura v Bečově nad Teplou, Velká synagoga v Plzni a židovská města v Praze, Mikulově a Třebíči.

Podle UNWTO cestuje z náboženských důvodů ročně v průměru až 330 milionů osob (které uskuteční téměř 700 milionů nábožensky motivovaných cest), z toho je přibližně 170 milionů křesťanských poutníků. Až tři čtvrtiny lidí cestují z náboženských důvodů pravidelně a opakovaně. Mezi nejnavštěvovanější křesťanská poutní místa patří Řím v Itálii, Vatikán, Lourdy ve Francii, Fátima v Portugalsku, Santiago de Compostela ve Španělsku, Medžugorje v Bosně a Hercegovině, Częstochowa v Polsku, Mariaszell v Rakousku nebo Šaštín na Slovensku. Důležitými poutními místy islámu jsou Mekka a Medína v Saudské Arábii, místa spojená s pobytem a činy Mohameda. Muslimská poutní místa jsou určena pouze pro věřící, a tak pro nevěřícího je téměř nereálné se na dané místo podívat. Největší poutní místo světa se nachází v mexickém Guadalupu a ročně jej navštíví kolem 50 milionů poutníků.

Zvláštní postavení mezi poutními místy zaujímá Svatá země a zejména Jeruzalém (Izrael). Svatá země je posvátným místem pro křesťany (zejména Betlém a Nazaret), nejvýznamnějším židovským poutním místem a jedním z nejdůležitějších pro muslimy, protože se v oblasti odehrály události, které jsou posvátné pro všechna tři monoteistická náboženství.

6. Kastelologický turismus

Hrady a zámky, ale také zříceniny, tvrze a lovecké záměčky, jsou součástí kulturního dědictví České republiky, nemovitými kulturními památkami, které mají takovou uměleckou a historickou hodnotu, že jejich trvalé uchování je ve veřejném zájmu. Jako významná součást kulturního dědictví jsou zpravidla považovány za součást tzv. vysoké kultury, která je dotována ze státního rozpočtu. Návštěva těchto kulturních památek, tedy kastelologický turismus, patří k nejstarším typům turismu, je předmětem zájmu návštěvníků již od přelomu 18. a 19. století, kdy se veřejnost začala zajímat o stavební památky a jejich poznávání se stalo jedním z častých motivů cest.

První hrady se u nás začaly stavět v průběhu 12. století na vysokých kopcích a plnily obrannou, strážní, reprezentativní a obytnou funkci. Úplně první hrady byly zbudovány ze dřeva, ve 13. století už se ale běžně stavěly z kamene. Původní stavby ze 13. století byly jednoduché a nenáročné, a proto byly později renovovány a rozšiřovány. V 15. století se nároky na komfort zvýšily a některé hrady začaly být přestavovány na zámky. Postupem času bylo v rámci obranné funkce nutné upravovat i opevnění hradů. Od začátku 16. století se éra výstavby i přestavby hradů začala završovat, mezi úplně poslední u nás vystavěné hrady patří Švihov, zatímco Křivoklát byl jedním z posledních, u kterých byla provedena přestavba. Zámek, volně stojící reprezentativní šlechtická budova, je často zasazen do půvabného přírodního prostředí nebo doplněn zahradou či parkem. Na rozdíl od hradu, středověkého opevněného panského sídla, byl zámek výstavným a umělecky zdobeným obydlím novověké šlechty.

Původně sloužily hrady a zámky k bydlení, obraně a správě území, tyto funkce však již neplní. V současnosti jsou využívány třemi způsoby a plní roli

- kulturně-výchovnou, jejíž cílem je osobní rozvoj návštěvníka; jsou zpřístupněny veřejnosti za vstupné, pořádají se v nich koncerty, výstavy, divadelní představení apod.,
- komerční, tj. jsou pronajímány na natáčení filmů, firemní a obchodní schůzky, prezentace firem, konference, svatební obřady, slouží jako zámecké hotely apod.,
- správně-reprezentační, která je typická pro objekty v rukou soukromých majitelů, kteří objekt neotevřeli pro veřejnost, ale využívají jej k soukromým aktivitám.

Způsob, jakým jsou hrady a zámky v turismu využívány, je v rukou správ objektů, specifickým České republiky je množství památek, které jsou v majetku státu či obcí. Cílem památkové péče je uchování kulturní hodnoty a její předání dalším generacím, cílem turismu je dosažení zisku, který je předpokladem dalšího rozvoje odvětví, památky v něm tedy hrají roli zdroje příjmů. Využívání hradů a zámků v turismu se tak může dostat do rozporu se zásadami péče o zpřístupněné památky. Dle těchto zásad například nelze upravovat památky pro potřeby návštěvníckého provozu na úkor autentických dispozic, a pokud k takové úpravě dojde, pak musí být reverzibilní. Ve zpřístupněných památkách tedy nelze uspokojivě a v souladu se současnými normami reagovat např. na požadavky bezbariérových přístupů, včlenění hygienických zázemí, zajištění předepsané dimenze a šířky schodišť apod.

Režim památky a míra, v jaké bude zpřístupněna, musí být stanoven tak, aby památka neutrpěla a byla zachována dalším generacím. Tomuto se musí podřídít i turismus. Hrady a zámky jsou rovněž často pod tlakem stát se dějištěm různého druhu událostí a kulturních akcí, tyto by ale neměly vybočovat z památkového záměru areálu sestaveného s ohledem na jeho

historii. Mezi nejčastější kulturní eventy pořádané na hradech a zámcích patří koncerty či festivaly, a také divadelní představení. Na mnoha hradech a zámcích se pro návštěvníky pořádají speciální akce, např. *Dobývání hradu Švihov*, *Oživla strašidla na zámku Jezeří*, *Sokolnické slavnosti* a *Myslivecké letní slavnosti* na hradě Sovinec, *Oživená stezka Horšovským Týnem* a řada dalších. V nabídce akcí atraktivních pro diváky do jisté míry vyniká přehlídka uměleckých kovářů *Hefaiston*, která se koná pravidelně na hradě Helfštýn.

Expozice je třeba prezentovat způsobem, který bude odborný, zajistí věrohodnost historického prostředí a zprostředkuje správný obraz o samotné památce. Zde opět vzniká nesoulad mezi požadavky návštěvníků a památkové péče. Historický prostor by se neměl stát pouze pozadím pro supermoderní audiovizuální prezentace, které jsou však ve stále větší míře návštěvníky vyžadovány. Expozice musí především odrážet skutečnost a odpovídat době, na kterou odkazuje. Vzhledem k dlouhé historii objektů je výběr tohoto období v rukou tvůrce expozice, ale závisí také na dochovaném mobiliáři či dostupných pramenech. Trendem v tvorbě prohlídek je využití silných příběhů a osobností z historie objektu, je tedy ideální, pokud prameny a mobiliář umožní expozici datovat do vybraného období. Návštěvník chce vidět interiér v podobě, v jaké zde lidé žili, a hrad nebo zámek má ideální předpoklad tuto představu naplnit. Na rozdíl od muzea je atraktivnější tím, že nabízí exponáty v jejich přirozeném prostředí a může vytvořit dojem, že obyvatel zámku pouze na chvíli odešel. Ideální expozice zakomponuje i předměty denní potřeby či příklady dobrého i špatného vkusu majitele, čímž se expozice dále přiblíží návštěvníkovi a navodí pocit autenticity.

Důraz musí být kladen i na kvalitu poskytovaných služeb. Je nutné věnovat pozornost prezentaci objektu před vlastní návštěvou, tj. propagaci objektu na internetu (řada objektů dnes nabízí na svých webových stránkách virtuální prohlídky), v turistických informačních centrech, vytvoření propagačních materiálů apod. V průběhu samotné návštěvy je třeba zajistit na odpovídající úrovni i komplex navazujících služeb, tj. parkoviště, úschovny, pokladny, sociální zařízení, informace o nabídce, volně dostupné letáčky, nabídku suvenýrů, občerstvení a samozřejmě prohlídku objektu. Základem kvalitní služby jsou však vždy jednotliví zaměstnanci, kteří si musí být vědomi své role zástupce památky v očích veřejnosti a být schopni vykonávat svou činnost v maximální možné kvalitě. Velmi důležitou roli při prohlídce hradu či zámku hraje osobnost průvodce, který dokáže podobu prohlídky významně ovlivnit. Dobrý průvodce může vytvořit z obyčejné expozice zážitek a naopak. Trendem v nabídce hradů a zámků jsou kostýmované prohlídky, noční prohlídky apod. oblíbené zejména dětskými návštěvníky, tedy připravované pro rodiny s dětmi a školní skupiny, ale oceňované i dospělými.

Česká republika je zemí bohatou na hrady a zámky, a to i v evropském měřítku. Můžeme se chlubit přibližně 2.000 hradů a zámků z různých historických období, z nichž každý desátý je přístupný veřejnosti. Je mezi nimi přes 50 zachovaných hradů a necelé 400 zřícenin, nejvíce ve Středních Čechách, dále na Plzeňsku a v Jihomoravském kraji. Přibližně 330 hradů a zřícenin je volně přístupných bez poplatků či návštěvních hodin. Americký web *Traveltypy.com* nazval Českou republiku zemí hradů a zámků. Do „nejúspěšnější“ desítky zařadil například Hlubokou, Český Krumlov a Loučeň.

Jednou z nejkrásnějších kastelologických památek u nás je zámek Hluboká postavený ve 13. století jako královský hrad Přemysla Otakara II. a přestavěný v průběhu 19. století

v novogotickém slohu (anglický tudorovský styl hradu Windsor). Hrad Karlštejn byl postaven českým králem a císařem Svaté říše římské Karlem IV. pro úschovu říšských klenotů, českých korunovačních klenotů, svatých relikvií a dalších královských pokladů. Jeho základní kámen byl položen v roce 1348 a návštěvníci zde mohou obdivovat zejména vzácné obrazy Mistra Theodorika v kapli sv. Kříže. Je to jeden z nejznámějších a zároveň nejnavštěvovanějších hradů v zemi. Zámek Konopiště, poprvé zmiňovaný v roce 1318, byl posledním sídlem rakouského arcivévody Františka Ferdinanda d'Este, následníka rakousko-uherského trůnu, jehož zavražděním v Sarajevu začala první světová válka. Zámek Červená Lhota, malebný renesanční vodní hrad, stojí uprostřed jezera na skalnatém ostrově a kamenný most jej spojuje s břehy rybníka. Je oblíbenou turistickou destinací i vyhledávaným místem pro romantické svatby. První písemná zmínka, zápis do pozemkové knihy, je z roku 1465. Nicméně, hradů a zámků, které stojí za to vidět, je „nekonečné“ množství. V Čechách stojí za zmínku alespoň Zvíkov, Kokořín, Bezděz, Opočno, Orlík, na Moravě Bítov, Bouzov, Špilberk, Buchlov, Pernštejn, Velké Losiny, Vranov nebo Kroměříž. Mezi nejoblíbenější hradní zříceniny patří například Hukvaldy, Helfštýn nebo Trosky.

Nejstarším kamenným hradem u nás je Přimda (z počátku 12. století), nejmladším hradem je Švihov, nejvýznamnějším je Karlštejn, největším moravským hradem je Helfštýn, nejkrásnějším českým hradem je Křivoklát, moravským Pernštejn. Nejnavštěvovanějšími kastelologickými památkami jsou tradičně Pražský hrad, Lednice, Český Krumlov, Hluboká a Karlštejn, mezi zříceninami vedou Trosky, Střekov, Štramberk a Rábí. Nejvyšší návštěvnost v Moravskoslezském kraji v roce 2022 měl Slezskostravský hrad, na druhém místě byla Štramberská Trúba.

V roce 2022 navštívilo státní památky 3,4 milionu návštěvníků, což je sice pokles oproti období před koronavirovou pandemií, kdy byla návštěvnost několik let po sobě významně přes 5 milionů, ale o téměř 15 % více než v roce 2021, takže je vidět, že se situace pomalu vrací „k normálu“. Atraktivní program je návštěvníkům nabízen v rámci dlouhodobého projektu, jehož cílem je výzkum a prezentace odkazu šlechtických rodů zemí Koruny české, jejichž někdejší rezidence spravuje Národní památkový ústav. V rámci projektu jsou aktivity každoročně zaměřeny buď na konkrétní rod, nebo reflektují specifická témata spjatá se šlechtou. Tématem 14. ročníku projektu v roce 2024 jsou Habsburkové – domovem i v Českých zemích, hlavními objekty jsou státní zámky Ploskovice, Zákupy a Konopiště. Tematickým rodem v roce 2023 byli Harrachové, hlavními objekty oslav tohoto rodu byly Hrádek u Nechanic a Janovice u Rýmařova. (První ročník v roce 2012 byl věnován rodu Pernštejnů, 2014 pánům z Kunštátu, 2016 Lucemburkům, 2019 Gallasům a Clam-Gallasům a 2020 Valdštejnům; rok 2017 byl věnován renesanční šlechtě, 2018 šlechtě českých zemí v diplomacii a 2021 osvětské šlechtě.)

7. Urbánní a rurální turismus

Urbánní/městský turismus

Městský turismus je každá forma návštěvy a pobytu účastníků cestovního ruchu ve městě, přičemž hlavním cílem je zážitek z návštěvy, která je zaměřena na historické a kulturní atraktivity. Turisté jsou k návštěvě motivováni atraktivitami jako jsou významné historické památky, kulturní instituce, sociální kontakty, gastronomie, kulturní a sportovní akce, nákupní možnosti a jiné služby. Města jsou schopna absorbovat velké množství návštěvníků, kteří do města přijíždějí na základě pestré škály motivů, které nemusejí být na první pohled zřejmé, využívají infrastrukturu a služby, z nichž většina byla zřízena primárně pro rezidenty.

Městský turismus je založen na existenci specifické primární a sekundární nabídky. Primární nabídka zahrnuje:

- kulturně-historický potenciál (městská historická jádra, architektonické památky, sakrální stavby, hrady, zámky apod.),
- přírodní potenciál (geografická poloha města, klimatické a hydrologické podmínky, existence lázní, botanické a zoologické zahrady apod.).

Sekundární nabídka zahrnuje:

- ubytovací a stravovací zařízení,
- kulturní a kulturně historické instituce (muzea, galerie),
- turistickou infrastrukturu (turistická informační centra, směnárny, herny, společensko-zábavní centra, veletržní areály, kongresová centra),
- sociální a technickou infrastrukturu.

Nabídku tvoří především unikátní kulturně historické památky a městská architektura, mnoho turistů ale přijíždí i za kulturou nebo relaxací. Mezi oblíbené aktivity patří zejména návštěva muzeí, divadel, parků, zoologických zahrad, tematických parků, aquaparků a dalších kulturních, sportovních a rekreačních zařízení. Nezbytnou součástí nabídky jsou zařízení poskytující návštěvníkům měst služby, tedy ubytovací, stravovací, informační a další zařízení poskytující doplňkové služby. V poslední době jsou významnou součástí městského turismu nákupní možnosti. Populární jsou noční prohlídky měst, které díky osvětleným významným památkám dodávají městu neobvyklou atmosféru. Městský turismus je úzce spojen s event turismem, protože významným motivem pro návštěvu jsou často nejruznější akce a události – kulturní, zábavní, sportovní, gastronomické apod. S městským turismem je rovněž spojován i kongresový turismus, tzv. MICE.

V České republice je v současnosti 602 obcí se statutem města (cca 10 % obcí), z nich cca 520 disponuje hromadnými ubytovacími zařízeními, z nich cca 260 lze považovat za, přinejmenším regionálně, významná turistická střediska. Z hlediska funkční typologie lze města dále dělit na:

- historická města – „klasický“ městský turismus (46)
- ostatní města – „klasický“ městský turismus (135)
- města s dominancí lázeňské funkce (18)
- města s dominancí horského turismu (33)
- města s dominancí letní rekreace u vody (25).

Pod pojmem historická města rozumíme především městské památkové rezervace a významnější městské památkové zóny. Debaty o ochraně historických center měst probíhaly od konce 40. let, statut městská památková rezervace vznikl usnesením vlády z roku 1950. Památková rezervace je chráněné území s kompaktní historickou zástavbou bez rušivých novodobých stavebních zásahů, které by znehodnocovaly urbanistické kvality a charakter prostředí. Jsou to nejčastěji historická jádra středověkého původu (Český Krumlov, Telč, Kutná Hora), mohou se jimi ale stát i významné stavby z 19. nebo první poloviny 20. století (v Brně, Plzni či na Novém Městě Pražském). Některá města jsou chráněna jako zástupci specifických a funkčně vyhraněných celků, např. bastionové pevnosti Terezín a Josefov.

Městských památkových rezervací je v České republice celkem 39. Nejstaršími rezervacemi jsou Jindřichův Hradec, Kutná Hora, Slavonice, Tábor a Žatec vyhlášené v roce 1961, nejmladší je Terezín vyhlášený v roce 1992. Mimo uvedených patří mezi městské památkové rezervace dále Brno, České Budějovice, Český Krumlov, Domažlice, Horšovský Týn, Hradec Králové, Cheb, Jičín, Jihlava, Josefov, Kadaň, Kolín, Kroměříž, Lipník nad Bečvou, Litoměřice, Litomyšl, Locket, Mikulov, Moravská Třebová, Nové Město nad Metují, Nový Jičín, Olomouc, Pardubice, Pelhřimov, Plzeň, Praha, Prachatice, Příbor, Štamberk, Telč, Třeboň, Ústěk a Znojmo. Z hlediska počtu jednotlivých objektů (budov, památek) patří mezi největší Pražská památková rezervace (cca 1.330 objektů), následují Brno a Olomouc se stovkami objektů. Městskými památkovými rezervacemi byly i Františkovy Lázně (zapsané 1992, zrušené 2017) a Horní Slavkov (zapsaný 1952, zrušený 1961).

Území sídelního útvaru nebo jeho části s menším podílem kulturních památek významné kulturní hodnoty může být vyhláškou Ministerstva kultury prohlášeno památkovou zónou. Smyslem památkové regulace je zajištění uchování charakteru sídla, jeho půdorysná rehabilitace a zajištění toho, aby se případná nová zástavba podřizovala charakteru prostředí a nezpůsobovala jeho narušení. Městských památkových zón je v současné době 255 a nové jsou dále vyhlášovány (na rozdíl od městských památkových rezervací). Mívají většinou dobře dochovaný půdorys a obvykle i hmotovou skladbu zástavby, ovšem jejich architektonický obraz není tak ucelený jako je tomu v rezervacích. Převažují v nich městská jádra středověkého původu, ale jsou zastoupena i města renesanční (Horní Blatná, Jiřetín pod Jedlovou), barokní a klasicistní (Nový Bor, Jablonec nad Nisou), lázeňská (Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Luhačovice) nebo urbánní celky spojené s rozvojem průmyslové výroby (Vítkovice, Přívoz) a výstavbou nájemních bytů (části Karlína, Vinohrad, Vršovic, Žižkova, Nuslí, Bubenče apod.). Mezi městskými památkovými zónami nechybějí ani novodobé obytné a vilové čtvrti z 20. století (plzeňský Lochotín a Bezovka, pražská Ořechovka a Baba) či dělnické kolonie (Brumov). Výjimečně jsou zastoupena sídliště založená v období druhé světové války (Osada v Horním Litvínově) nebo po ní (Poruba, svébytný celek tzv. sorely z 50. let 20. století). Městskými památkovými zónami v Moravskoslezském kraji jsou Bílovec, Bruntál, Brušperk, Budišov nad Budišovkou, Český Těšín, Frenštát pod Radhoštěm, Frýdek, Fulnek, Hlučín, Hradec nad Moravicí, Karviná, Místek, Moravská Ostrava, Odry, Opava, Poruba, Přívoz, Rýmařov a Vítkovice.

Historické obce nebo jejich části, na jejichž území jsou zachovány významné kulturní hodnoty, zejména nemovité památky, spolupracují v rámci *Sdružení historických sídel Čech, Moravy a Slezska*, dobrovolné, zájmové, nevládní organizace vzniklé v roce 1990 a sdružující

195 měst, na jejichž území leží památková rezervace nebo zóna. Činnost sdružení se soustřeďuje na uchování, ochranu a trvalou využitelnost kulturního dědictví. Mezi nejvýznamnější aktivity sdružení patří (společně s MK a MMR) péče o Program regenerace městských památkových rezervací a městských památkových zón. Od roku 1994 je udělována cena za nejlepší přípravu a realizaci Programu s právem používat titul *Historické město roku*. Sdružení je rovněž organizátorem *Dnů evropského dědictví – Dnů otevřených dveří památek (European Heritage Days)* v České republice v rámci celoevropského projektu. Další aktivitou jsou *Brány památek dokořán* s bohatým programem prohlídek, výstav, koncertů, ale hlavně zpřístupněním památek u příležitosti Mezinárodního dne památek a sídel (18. dubna).

Hlavním trendem ve vývoji turismu u nás po roce 1989 je nárůst počtu zahraničních návštěvníků. Největší podíl cizinců navštěvuje Prahu, téměř 70 %, kde se zároveň podílí 80 % na celkovém počtu přenocování. Kromě Prahy tak významného podílu zahraniční návštěvnosti dosahují pouze lázeňská města Karlovy Vary, Mariánské Lázně a Františkovy Lázně, významná historická města jako Český Krumlov, Plzeň, České Budějovice a Cheb, naše nejvýznamnější veletržní město Brno a horská střediska Harrachov a Rokytnice nad Jizerou. To je dáno mimo jejich turistické atraktivnosti také geografickou polohou – blízkost pro německou, případně rakouskou klientelu, která je dlouhodobě našim nejvýznamnějším zahraničním hostem.

V evropském žebříčku návštěvnosti měst, zveřejněném společností Mastercard v roce 2017, se stal nejnavštěvovanějším městem Evropy Londýn (cca 19 milionů návštěvníků) následovaný Paříží (cca 15,5 milionů) a Istanbulem (cca 9,2 milionů), Praha s přibližně 6,2 miliony návštěvníků se umístila na 9. místě.

Rurální/venkovský turismus

V obecné praxi se rozlišují v zásadě dva druhy přístupů k vymezování venkovského prostoru. První z nich má technický a kvantitativní základ, např. definice OECD (Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj, *Organisation for Economic Co-operation and Development*) používá jako rozhodující a prakticky jediné kritérium hustotu zalidnění. Druhý přístup vychází z co nejkomplexnějšího pohledu na území, zkoumá kvantitativní i kvalitativní znaky venkovského prostoru (hospodářství, kultura, sociální prostředí, krajina apod.) a vede ke vzniku mnoha definic a k nepřehlednému začleňování území do venkovského prostoru v důsledku zejména stále většího prolínání městských a venkovských struktur.

V České republice se v praxi nejčastěji uplatňují přístupy založené na kritériu počtu obyvatel v obci, běžnou hranicí jsou 2 tisíce obyvatel. Pokud přidáme ke kvantitativnímu také kvalitativní vymezení, pak všeobecně přijímaným charakterem venkovského prostoru je jeho využití pro zemědělství, lesnictví a ochranu přírodního dědictví.

Venkovský turismus není z historického pohledu novou záležitostí, zájem o pobyt na venkově se objevil už na počátku 19. století jako reakce na rodící se průmyslová města a aglomerace se všemi jejich neduhy (hluk, špína, stres apod.). Byl však určen především pro bohatší vrstvy obyvatel a odrážel se zejména v jízdě na koni či lovu zvěře. Intenzivněji začal být venkovský prostor využíván od počátku 20. století, v souvislosti s rozvojem tzv. druhého bydlení či druhých domovů. Velký rozvoj venkovského turismu nastal až v 60. a 70. letech,

mimo jiné v důsledku omezení pracovní doby, změnách ve struktuře volného času (dvoudenní víkend a delší dovolená), růstu reálných příjmů apod. a lze jej spojovat s oblibou chataření a chalupaření. Skutečný venkovský turismus se u nás začal prosazovat jako alternativa k masovému turismu až po roce 1990 jako projev touhy po individualitě, odlišnosti, možnosti navštívit více nepoznaných míst.

Venkovský turismus je souborným označením pro několik typů turismu s vícedenním pobytem a rekreačními aktivitami na venkově. Turisté jsou ubytováni v soukromí nebo menších hromadných ubytovacích zařízeních a jejich aktivity během pobytu zahrnují například procházky a pěší turistiku, projížďky na kole či na koni, pozorování domácích zvířat a péči o ně, konzumaci podomácku vyrobených potravin apod. Rozvoj venkovského turismu souvisí s rozvojem venkova, budováním pěších turistických tras a cyklotras, rozvojem farem a alternativního zemědělství, budováním místních muzeí a skanzenů, rozvíjením tradičních řemesel, budováním a obnovou ubytovacích a stravovacích zařízení atd. Jeho přitažlivost je založena na některých aspektech skutečného nebo fabulovaného venkovského způsobu života – rozsáhlá, tichá a klidná krajina, čistý vzduch, pracovní aktivity, zvyky a folklór, rozmanitá příroda, stromy a zvířata apod. Nabízí odlehle prostředí, soukromí, odpočinek, flexibilní služby a klid. Turisty láká jak přírodní prostředí, tak kulturní dědictví, architektura, festivaly a folklór, tradiční gastronomie apod.

Turisticky nejhodnotnější venkovskou krajinu z pohledu přírodního potenciálu najdeme zejména v podhorských oblastech (např. v podhůří Šumavy, Krkonoš, Lužických hor, Orlických hor, Jeseníků, Bílých Karpat apod.), v místech vyšší koncentrace vodních ploch a rekreačně využitelných vodních toků (např. Třeboňská pánev, oblast Máchova jezera, Seče, Vranovské přehrady nebo v širokém pásmu podél toků Berounky, Vltavy a Sázavy) a v oblastech krasových jevů (Moravský kras, Český kras, Javoříčské jeskyně a další).

Kromě přírodního potenciálu oblasti je významný také kulturně-historický potenciál, za význačný lze považovat vesnické památkové rezervace a vesnické památkové zóny. V České republice se koncentrují především v prostoru jižních Čech, Plzeňska, Kokořinska, Českého středohoří, Českého ráje a Slovácka. Ve venkovském prostředí je situována i celá řada národních kulturních památek církevních, technických, vojenských apod., objektů lidové architektury (skanzeny, muzea), hradů, zámků, tvrzí a zřícenin prostorově rozptýlených po celém území.

V České republice je vesnická architektura chráněna dvojím způsobem. Starším způsobem zachrany objektů, které byly převážně dřevěné, bylo zřizování muzeí v přírodě neboli skanzenů, kam byly (a jsou) většinou svázeny cenné stavby z okolí. Druhou možností je zachování vesnických staveb v prostředí, ve kterém vznikly, a jejich prohlášení za kulturní památku. Nejlepší zachovalé soubory lidové architektury ve vesnickém prostředí prohlašuje vláda České republiky vesnickou památkovou rezervací. Nejstarší památkovou rezervací lidové architektury, vyhlášenou v roce 1983, je unikátní areál historických vinných sklepů zvaných Plže na okraji obce Petrov (nejstarší písemná zmínka vztahující se ke sklepu v Plžích je z roku 1598). Ostatní vesnické památkové rezervace byly vyhlášeny v roce 1995, v Moravskoslezském kraji jsou to Heřmanovice (okres Bruntál) a Lipina (okres Opava). Vesnická památková rezervace Holašovice byla v roce 1998 zapsaná na Seznam UNESCO.

Holašovice jsou unikátním dochovaným souborem hospodářských usedlostí, které byly v průběhu 19. století stavebně a výtvarně upraveny do specifické podoby tzv. selského baroka. Unikátní je dosud neporušené půdorysné řešení, parcelace i struktura zástavby.

V případě menšího počtu památkově chráněných objektů ve vesnici může Ministerstvo kultury prohlásit tuto vesnici nebo její část za vesnickou památkovou zónu. Vesnických památkových zón je u nás 215, v Moravskoslezském kraji se jich nachází šest, například Karlova Studánka, Malá Morávka nebo Petrovice. Nejstarší památkové zóny byly vyhlášeny v roce 1990, většina z nich díky dochovaným stavbám ve stylu selského baroka. Výhodou plošné památkové ochrany je zachování celkového rázu vesnice a jejího okolí.

Pro vesnická sídla je charakteristické sepětí s místním přírodním prostředím, které ovlivnilo použité stavební materiály a často i podobu zástavby či její architektonické detaily. Na území České republiky se prolínají nejrůznější stavební tradice, a proto se i dochované uceleně chráněné vesnice až pozoruhodně liší, od mohutných patrových roubených a polohrázděných domů na západě a severu Čech, přes zděné dvorce jihočeského selského baroka, hliněné domy jižní Moravy až po skromné roubenky např. na Valašsku nebo v Podkrkonoší.

Venkovský turismus může mít různé formy – agroturismus (či farmářský turismus), ekoagroturismus, ekoturismus, pěší turistika, hippoturistika, cykloturistika, vinařský turismus, dobrodružný či adrenalinový turismus, ale také kulturní a poznávací turismus. Většinu, ne-li všechny formy venkovského turismu lze zařadit do kategorie udržitelného, šetrného nebo také tzv. zeleného turismu (*green tourism*).

Agroturismus je charakteristický přímým vztahem k zemědělským pracím nebo usedlostem se zemědělskou funkcí. Je nabízena podnikateli v zemědělství, kteří poskytují zájemcům pobyt a stravu na venkovských statcích a možnost účastnit se prací souvisejících se zemědělskou výrobou či chovem zvířat. Turista se volně pohybuje v prostředí zemědělské usedlosti a má možnost se seznámit se vším, co ji tvoří, tj. s domácími a hospodářskými zvířaty, hospodářskými objekty a movitostmi, může pomáhat při senosecích, žních, pastvě hospodářských zvířat, úklidu stájí apod. Stravování je založeno na vlastních produktech (výpěstcích a výrobcích) poskytovatele. Součástí pobytu mohou být i sportovní aktivity (pěší či horská turistika, cykloturistika, vodní sporty, koupání atd), výjízdky na koních, rybaření, houbaření, sběr lesních plodin, ukázka starých tradičních řemesel nebo zprovoznění starých průmyslových strojů. Specifickým typem agroturismu je **ekoagroturismus** realizovaný na ekologicky hospodařících farmách produkujících bio-produkty.

Ekoturismus je zaměřený na poznávání přírody, především na poznávání přírodních rezervací, národních parků, chráněných krajinných oblastí a dalších přírodních krás, a to takovým způsobem, aby tyto oblasti nebyly turismem narušovány. Jednou z nejrozsáhlejších forem ekoturismu je pěší turistika. Ekoturismus se tedy rozvíjí především v krajinářsky a přírodně hodnotných oblastech s trasami pro jedno a vícedenní pochody a umožňuje turistům vidět přírodu ve skoro nenarušeném stavu, pozorovat faunu a flóru, relaxovat apod. Systém značení turistických tras je u nás velice propracovaný a je hodnocen jako nejlepší v Evropě.

V posledních letech se rychle rozvíjí také **cykloturismus**, kterého se může účastnit prakticky kdokoli, i rodiny s dětmi, záleží jenom na výběru vhodné trasy. Cyklotrasy prostupují napříč téměř celým územím České republiky, ačkoliv nejčastější umístění je logicky v přírodních oblastech, kolem řek a v horských oblastech. Značení cyklotras je na vysoké úrovni a jejich počet stále roste.

Dobrodružný nebo také **adrenalinový turismus** je specifická forma turismu, během které získávají účastníci nové poznatky a nemají pevně daný program. Hlavním znakem je neočekávanost, existence nepředvídatelného rizika a nebezpečí, kterého jsou si turisté vědomi. Nezbytnou součástí realizace je zajištění přiměřené bezpečnosti, školení i příprava realizátorů a účastníků a také vhodné oblečení. Aktivita **tvrdého dobrodružného turismu** jsou fyzicky náročné, může se jednat o horolezecké výstupy, raftování na divokých řekách, armádní kurzy přežití, (tandemové) skoky padákem nebo bungee-jumping. **Měkký dobrodružný turismus** zahrnuje například pozorování velryb nebo safari v Africe. Motivací je zdánlivě přílišná bezpečnost a možná nuda v dnešním moderním životě, potřeba adrenalinu, posílení sebedůvěry, překonání strachu, posílení vlastní vůle apod.

Nejtypičtějšími oblastmi venkovského turismu v České republice jsou zejména jižní Čechy (ekoturismus, agroturismus, hippoturistika, kulturně-historické památky), Vysočina (ekoturismus, agroturismus) a jižní Morava se specifickým fenoménem na území České republiky, kterým je vinařský turismus.

8. Industriální a montánní turismus

Industriální turismus

V postindustriální Evropě představuje industriální turismus stále významnější turistické odvětví. Turisté toužící po zážitcích a poznání v historickém kontextu místa jsou k návštěvě bývalé industriální oblasti motivováni existencí jedinečných průmyslových a technických památek báňského (těžba surovin), hutního, strojírenského, potravinářského, textilního a dalších typů průmyslu, vyhledávané jsou i objekty železniční, silniční či vodní dopravní infrastruktury. Tyto památky jsou dokladem jednotlivých etap lidského a technologického pokroku, který je spojen s opouštěním a uzavíráním starých výrobních prostor a závodů. Tato skutečnost vyvolává otázku, jak s těmito areály nadále zacházet, jak využít potenciál industriálního dědictví.

Mnoho průmyslových oblastí je od začátku 21. století nevyužito, oblasti a areály chátrají, vznikají tzv. brownfields (nevyužívaná průmyslová území, areály, opuštěné prostory a objekty, území zdevastovaná těžbou nerostných surovin, pozůstatky průmyslové aktivity apod.). Tyto nevyužívané prostory a objekty mají velký potenciál transformace na turisticky atraktivní objekty, jsou přetvářeny na muzea, galerie, nákupní centra, restaurace apod., často způsobem, který zároveň umožňuje uchovat odkaz průmyslové činnosti destinace, zachovat tradice a poskytnout návštěvníkům autentický zážitek. Nejvhodnější funkční využití je kombinace kulturně společenského charakteru (výstavní prostory, kulturní a společenské akce, koncerty, přednášky) a samostatné prohlídkové trasy prezentující objekt se zachováním autenticity „posledního dne“, což znamená představení objektu v takovém stavu, ve kterém se nacházel v poslední den provozu.

Nicméně, industriální turismus zahrnuje rovněž návštěvy dosud fungujících společností, továren, výroben apod. s cílem seznámit návštěvníky s procesem výroby a stěžejními produkty. Počátky tohoto typu industriálního turismu sahají až do roku 1900, kdy francouzská vinařství a čokoládovny, řecké výrobní krajky či holandské sýrárny začaly nabízet návštěvníkům možnost nahlédnout do procesu výroby. Tento způsob prezentace je nejen možností propagace produktů dané společnosti, ale rovněž vyjádřením hrdosti na kulturní dědictví, jehož je nositelem.

Mezi nejvýznamnější destinace industriálního turismu v českých zemích patří například industriální soubory v Ostravě, Baťův Zlín, třeboňské rybníkářství, papírna ve Velkých Losinách, horský hotel a televizní vysílač Ještěd, město chmele Žatec, hornická kulturní krajina Krušnohoří a mnoho dalších.

Průmyslovému dědictví je věnována jedna z celoevropských turistických tras nazvaná ***European Route of Industrial Heritage***. S cílem dostat nejrozumnější doklady průmyslového dědictví do povědomí potenciálních návštěvníků trasa propojuje přes 300 průmyslových lokalit na 14 tematických trasách (podle podobného zaměření průmyslového odvětví). Nejvýznamnější z těchto lokalit jsou tak zvané *Anchor Points*, kterých je více než sto. Čtyři z nich se nachází na našem území, a to Dolní Vítkovice, a Důl Michal v Ostravě, pivovar Prazdroj v Plzni a Stará čistírna odpadních vod v Praze. Významné zastávky na trase zahrnují například vodní mlýn v Bartošovicích, Muzeum Tatra v Kopřivnici, Expozici klobouků v Novém Jičíně, Vodní mlýn Wesselsky v Odrách, Vagonářské muzeum ve Studénce, Muzeum

břidlice v Budišově nad Budišovkou, Kanál Carla Weissshuhna v Hradci nad Moravicí, Slezskou Hartu, Expozici Hedva Český brokát v Rýmařově, Osoblažskou úzkokolejku, Muzeum koněspřežky v Českých Budějovicích, Muzeum Schwarzenberského plavebního kanálu ve Chvalšinách, Muzeum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, ŠKODA muzeum v Mladé Boleslavi, Železniční Muzeum v Jaroměři, Elektrárnu královského města v Písku, Vodní mlýn ve Slupi, Sklářny Moser v Karlových Varech, Museum Historických Vozů BMW v Brně, Obuvnické muzeum ve Zlíně a mnoho dalších.

Velké popularitě se těší využívání dopravních památek, zejména vlaků, které se využívají k přepravě turistů, jako originály i v podobě zdařilých replik, v rámci nostalgických jízd, např. Zubačka Tanvald – Kořenov – Harrachov (nejstrmější trať v Česku), Osoblažská úzkokolejka (Třemešná ve Slezsku – Osoblaha), Posázavský Pacifik (Posázavský motoráček, Praha – Čerčany), Sklářská lokálka (Kamenický Šenov – Česká Kamenice), Podřipský motoráček (Roudnice nad Labem – Libochovice), Podkrušnohorský motoráček (Děčín – Telnice) apod. Přitažlivé jsou i objekty sloužící k válečným účelům, zájmu turistů se těší zejména opevňovací systémy vybudované v pohraničí před druhou světovou válkou. Atraktivita movitých památek – pěších zbraní, děl tanků, letadel apod. je často zvyšována jejich využíváním při řadě vzpomínkových akcí nebo rekonstrukcích slavných bitev. Do kategorie technických památek spadají i rozhledny. Jejich význam pro turismus je evidentní, přispívají k image České republiky a zejména v příhraničních oblastech jsou vyhledávanou atraktivitou. Pro jinak málo atraktivní regiony znamenají zvýšení turistického potenciálu a celkově přispívají ke zlepšení propagace oblasti. První rozhledny jako stavby určené výhradně k účelům rozhlížení se začaly stavět na počátku 19. století. Torzo snad nejstarší dochované rozhledny u nás najdeme v zámeckém parku v Uherčicích, její vznik se datuje k roku 1801. Za nejstarší horskou kamennou rozhlednu v Čechách je považována pseudogotická věž, kterou si na svém panství nechal postavit v roce 1825 kníže Josef Schwarzenberg. Její původní název nesl jméno svého zakladatele – Josefova věž, dnes je označována jako rozhledna Klet'.

Na území České republiky se nachází celá řada technických památek různého stáří, charakteru a zaměření, turisticky oblíbené i méně známé, mezinárodního i lokálního významu. Mezi nejnavštěvovanější technické památky patří níže uvedené.

Dolní oblast Vítkovice je ojedinělý, jinde v Evropě neexistující komplex průmyslové výroby od těžby uhlí přes úpravnu a výrobu koksu až po produkci surového železa. Po ukončení výroby (1828-1998) se proměnil v jedinečné vzdělávací, kulturní a společenské centrum s mezinárodním přesahem. Bývalý průmyslový areál Dolu Hlubina, koksovny a vysoké pece Vítkovických železáren je dnes unikátní industriální památkou a nezaměnitelným symbolem Ostravy a celého Moravskoslezského kraje. Prohlídkové okruhy zavedou návštěvníky do prostor dolu Hlubina, dovnitř těžní věže, strojovny těžních strojů apod. Z bývalého černouhelného dolu Hlubina vzniklo výchovné, vzdělávací a kulturně společenské centrum. Budovy, které dříve sloužily jako koupelny a prostor bývalé těžní jámy se proměnily ve vzdělávací ateliéry, klubovny, zkušebny, místnosti pro výuku, prezentační prostory a promítací sály, denní a noční klub a kavárnu. Důl Hlubina, vysoké pece a koksovna jsou národní kulturní památkou.

Petřínská rozhledna, snad nejznámější rozhledna u nás, byla postavená v Praze jako kopie Eiffelovy věže z iniciativy Klubu českých turistů po návratu ze Světové výstavy v Paříži v roce 1889. Hned od svého zpřístupnění se Petřínská věž stala vyhledávanou atrakcí Prahy. V podzemí rozhledny je od roku 2002 nainstalována výstava Jára Cimrman, génius, který se neprosadil. Výhled, který rozhledna nabízí, nezahrnuje pouze panorama hlavního města, za pěkného počasí je možno dohlédnout na České středohoří a horu Říp.

Pivovar Plzeňský Prazdroj, pivovar s tradicí od roku 1842, otvírá své brány návštěvníkům v rámci prohlídkové trasy, která patří mezi světově nejlépe hodnocené turistické destinace a zahrnuje mimo jiné prohlídku historických sklepů, kde se dodnes vyrábí pivo Pilsner Urquell tradiční metodou jako za dob prvního sládka. Vrcholem prohlídky je degustace nefiltrovaného a nepasterizovaného piva čepovaného z ležáckých dubových sudů v historických sklepech.

Národní technické muzeum Praha, největší česká instituce specializovaná na muzejní sbírky technického charakteru, bylo založeno v roce 1908 jako Technické muzeum Království českého. V současnosti prezentuje své sbírky v budově na Letné, v pobočce Centrum stavitelského dědictví v Plasích a v Železničním depozitáři v Chomutově. Jednotlivé expozice – Architektura, stavitelství a design, Astronomie, Doprava, Fotografický ateliér, Hornictví, Hutnictví, Chemie kolem nás, Interkamera, Měření času, Technika v domácnosti, Televizní studio, Tiskařství a Uhlý a rudný důl – dokumentují vývoj technických oborů, přírodních a exaktních věd a průmyslu na území dnešní České republiky. V expozicích muzea je vystaveno kolem 6000 předmětů, tedy necelých deset procent z jeho sbírkového fondu. Mezi unikátními exponáty najdeme nejstarší automobil vyrobený v Česku NW Präsident (NKP), vůz prezidenta T. G. Masaryka Tatra 80 (NKP), Tatra 87 (NKP) cestovatelů Hanzelky a Zikmunda, parní lokomotivu Kladno z roku 1855, salonní vůz císaře Františka Josefa, letoun Jana Kašpara (první dálkový let Praha-Pardubice), unikátní vojenské letouny z I. světové války, sextant Josta Bürgiho (NKP), sextant Erasma Habermela (NKP), astronomické hodiny Engelberta Seigeho (NKP), exponáty z vlastnictví Vojty Náprstka (sbírka technika v domácnosti) ad.

Národní zemědělské muzeum Praha vzniklo jako samostatná instituce v roce 1918, nicméně, první sbírky muzea vznikly již po Jubilejní zemské výstavě v Praze v roce 1891. Expozice v hlavní budově muzea na Letné mapují historii jednotlivých zemědělských oborů, kromě zemědělství tedy i rybářství, lesnictví, myslivosti a gastronomie, zabývají se problematikou ochrany půdy a vody v krajině. V rámci nedávné rekonstrukce byla na střeše budovy vybudovaná střešní terasa s vyhlídkou, výstavním prostorem a malým políčkem. Dalším výstavním prostorem je muzejní dvůr, kde probíhají výstavy, popularizační akce a kde je umístěná expozice s živými hospodářskými zvířaty. Muzeum organizuje pro návštěvníky různé popularizační akce jako je Bylinkový den, Zabijačka v muzeu, Letenská husa aneb košť Svatomartinského vína apod. Mimo hlavní budovy má Národní zemědělské muzeum rovněž pobočky v Čáslavi – Muzeum zemědělské techniky, na zámku Kačina – Muzeum českého venkova, na zámku Ohrada – Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství, ve Valticích – Muzeum vinařství, zahradnictví a životního prostředí a v Ostravě – Muzeum potravin a zemědělských strojů.

Montánní turismus

Montánní turismus je speciální formou využití kulturního dědictví. Vznik tohoto typu turismu je spojený s ekonomickými a sociálními změnami v těžebních oblastech a se zavíráním dolů. Tyto změny mají za následek vznik nových služeb ovlivněných jedinečnou hornickou kulturou, náboženstvím a tradicí. Jeho atraktivnost se odvíjí především od kvality pozůstatku po těžbě a její doprovodné činnosti. Příkladem pozůstatků jsou doly, štoly, šachty, lomy, odvaly, odkaliště, saliny, haldy, sejpy, těžební stroje, budovy (provozní báňské objekty, hornické kolonie, hospody) a komunikace (železnice, silnice, vodní štoly, kanály). Jejich značnou část lze následně transformovat a využít pro účely rekreace, trávení volného času, turistiky, vzdělávání atd. Přeměny v daných oblastech jsou často spojeny s rekultivací povrchových dolů nebo odstraněním hald po těžbě, kde následně vznikají nové parky a rekreační zóny. Pozitivním aspektem zůstává zachování hornických památek a obnovení a oživení hornických zvyků, tradic a kultury.

Vymezení montánního turismu je složité především kvůli neexistenci jednotné definice. Někdy bývá klasifikován jako součást industriálního turismu, se kterým má mnoho společného, někdy bývá popisován jako forma dobrodružného turismu, z důvodu pocitů, které návštěvník zažívá při pobytu v podzemních prostorách. Bezpochyby má mnoho společného nejen s uvedenými, ale i s poznávacím a kulturním turismem. Hlavní motivací turistů je především objevování nového kulturního dědictví, poznávání montánních památek a historických stop po hornické činnosti, návštěva hornických muzeí a skanzenů a autentický zážitek spojený s informacemi o historii a vývoji těžby. Montánní turismus v sobě spojuje úctu k tomu, co dokázal lidský intelekt a vztah k přírodě. Vznik montánního turismu ale není vyvolán pouze zánikem těžebních lokalit, turistické atrakce vznikají i ve funkčních dolech a lomech, kde je hlavním lákadlem možnost vidět důl v plném provozu a zažít tak všechny aspekty těžby. Příkladem může být Uhelné safari v Mostě, kde důlní společnost organizuje exkurze do povrchových dolů v plném provozu a představuje těžbu zároveň s budoucími rekultivačními plány.

V České republice se nachází více než stovka montánních památek spojených s povrchovou i podpovrchovou těžbou. Mezi nejvýznamnější hornické regiony u nás patří Ostravsko, Mostecko, Jáchymovsko nebo Příbramsko. Zatímco Krušnohoří je dokladem spíše montánní krajiny, Ostrava je pravým vzorem industriálního hornického města. Obě tato místa jsou příkladem pozitivních vlastností montánního turismu, kterými jsou zachování památek, oživení kultury, nové využití v souladu se světovými trendy, tvorba pracovních míst apod. Aktuálně nejvýznamnější montánní oblastí Česka je Krušnohoří, které bylo v roce 2019 zařazeno na seznam UNESCO, ostravské památky jsou zařazeny na indikativním seznamu.

Hornický region Erzgebirge/Krušnohoří je výsledkem soustavné těžby a zpracování rud (stříbra, cínu, kobaltu, železa a uranu) od 12. až do 20. století. Jedná se o jedinečnou hornickou krajinu s unikátními montánními památkami v nadzemí i podzemí a s hustou sítí specifických horních měst. Tvoří ho 22 součástí, z nichž 17 se nachází na území Saska a pět v české části Krušnohoří. Na české straně to jsou hornická krajina Jáchymov, Abertamy – Boží Dar – Horní Blatná, Krupka, Mědník a Rudá věž smrti ve Vykmánově u Ostrova. Společně dokládají obrovský vliv, který měla těžba a zpracování rud na obou stranách pohorí na rozvoj

hornictví a hutnictví po celém světě. Významné vynálezy a inovace v oblasti báňských a hutních technologií se šířily z Krušných hor do celé Evropy i zámoří, globální význam měla oblast i pro rozvoj báňské legislativy, administrativy, školství či měnových systémů.

Důl Michal v Ostravě je jedním z *Anchor Points* na evropské trase *European Route of Industrial Heritage*. Ostatní významné zastávky zahrnují Hornické muzeum v Příbrami, České muzeum stříbra v Kutné Hoře, Štolu Starý Martin v Krupce nebo Hornické muzeum v Krásně. Důl Michal, národní kulturní památka, je muzeem s expozicí posledního pracovního dne. Prohlídková trasa *Cesta havíře do práce* zahrnuje známkovnu, řetízkovou šatnu a koupelnu horníků, administrativní budovu, lampovnu a těžní budovu, kde havíři nastupovali do těžních klecí. Součástí je i prohlídka strojovny s původními elektrickými stroji z let 1912–1915 a expozice první pomoci, dispečinku, ředitelny, kanceláře důlních měřičů a geologů.

Hornický areál **Landek Park Ostrava** je jedním z nejikoničtějších míst v rámci důlní činnosti u nás. V bývalém dole Anselm, nejstarší ostravské šachtě, bylo v roce 1993 otevřeno hornické muzeum, dnes největší v České republice. Návštěvníci mohou sfárat do podzemí dolu, prohlídková trasa vede podzemní chodbou v délce čtvrt kilometru, kde návštěvníci procházejí autentickým hornickým pracovištěm, mohou se projet původním důlním vláčkem z 60. let minulého století, navštívit řetízkové šatny nebo si prohlédnout expozici báňského záchranářství. Přitažlivost místa je zvýšena propojením technických památek a bohaté přírodní krajiny, důl Anselm je součástí areálu Landek Park pod vrchem Landek, národní přírodní památkou.

Údolí ztracených štol je naučná stezka, která seznamuje návštěvníky s lokalitou historického dobývání zlata u Zlatých Hor. Začíná a končí u zlatokopeckého skanzenu s replikami původního středověkého vybavení a prezentuje pozůstatky po historickém dobývání zlata. Ve skanzenu mohou návštěvníci obdivovat repliky vodou poháněných středověkých hornických mlýnů (zhotovených podle dobových nákresů), hornického srubu, nebo tavící pec. Na přístupové cestě k osadě stojí dřevěná replika strážní věže a v její těsné blízkosti se nachází i závodíště se soutěžními klajmy. Tyto prostory jsou využívány při každoročních soutěžích v rýžování zlata, jejichž tradice byla založena v roce 1993. Naučná stezka v okolí zlatorudných mlýnů informuje o rýžování zlata, způsobu zpracování zlata, jeho původu, ale i zdejší přírodě.

9. Hudební, literární a filmový turismus

Hudební turismus

V kontextu s kulturním dědictvím navštěvuje Českou republiku průměrně 40 procent zahraničních turistů, nejvíce Francouzi, Britové, Američané, Rusové, Němci a Rakušané. Pro mnohé z nich bývají největším lákadlem festivaly klasické hudby, a lze konstatovat, že hudba má na turismus stále významnější dopad.

Hudební turismus zahrnuje jakoukoli aktivitu účastníka cestovního ruchu, při níž primární motivace k cestě souvisí s hudbou. Zahrnuje návštěvu míst spojených s životem a tvorbou hudebních skladatelů, zpěváků či hudebních skupin, návštěvu různých hudebních festivalů nebo jiných hudebních vystoupení. Hudební turismus může zahrnovat nabídku dlouhodobou, tj. muzea hudby, koncertní sály, hudební scény, bary a kluby či místní kulturu samotnou a nabídku časově omezenou, tj. živá koncertní vystoupení, festivaly aj. Největší podíl účastníků motivují k cestování nabídky pomíjivé, kde je lákadlem zejména jedinečnost zážitku.

- Místa spojená s životem a tvorbou hudebních skladatelů. Zájemci o dílo Bedřicha Smetany navštěvují jeho rodný byt v prostorách zámekského pivovaru v Litomyšli nebo Památník v Jabkenicích, kde strávil poslední roky života a kde vznikla většina jeho nejvýznamnějších děl. Příznivci Antonína Dvořáka mohou navštívit jeho rodný dům v Nelahozevsi nebo letní byt ve Vysoké u Příbrami, kde ho okolní příroda inspirovala k napsání opery *Rusalka*. Ačkoliv se Leoš Janáček narodil v Hukvaldech, kde je v jeho rodném domě instalováno muzeum a památník, většinu života prožil v Brně. Město si mohou zájemci projít po prohlídkovém okruhu *Po stopách Leoše Janáčka*, kde jsou instalovány informační panely označující budovy a lokality spojené se životem a aktivitami skladatele.
- Místa spojená s životem a tvorbou zpěváků. Hudební turismus spojený se zpěváky populární hudby je v něčem podobný pouti, zejména v souvislosti s místy jako je *Graceland* Elvise Presleyho, hrob Jima Morrisona na hřbitově Père Lachaise v Paříži nebo hrob Karla Gotta na hřbitově Malvazinky.
- Místa spojená s životem a tvorbou hudebních skupin. Nejmarkantnějším příkladem je Liverpool s muzeem *The Beatles Story*, klubem *Cavern*, kde Beatles hráli, než se stali slavnými a mnoha dalšími místy spojenými se členy skupiny, včetně jejich bývalých domovů. Město je zejména díky fenoménu Beatles mezinárodně uznáváno jako významné kulturní centrum.

Klasická hudba má schopnost přilákat účastníky a přinést tak nemalé výnosy odvětví hudebního turismu, nicméně populární hudba více zapadá do vkusu široké masové veřejnosti. Rovněž tradiční a lidová hudba určité lokální kultury dokáže podpořit autenticitu zážitku z dané destinace a tím napomáhat prezentaci a propagaci místního historického a kulturního dědictví. Zájem o hudebně založené zážitky je evidentní napříč všemi věkovými skupinami, a je vyšší než kdy dříve.

Koncerty lákají desetitisíce návštěvníků. V zahraničí jsou oblíbené nejen koncerty hvězd populární hudby, ale i koncerty v jiných žánrech. Unikátním projektem byla vystoupení „tři tenorů“. Poprvé se tento koncert uskutečnil jako doprovodná akce MS ve fotbale v roce 1990 v Itálii, a pak následovala série mega koncertů po celém světě, které se staly

nezapomenutelným zážitkem pro statisíce diváků. Není výjimkou, že na koncerty se cestuje i do zahraničí. V České republice přitahují pozornost zejména koncerty zahraničních hvězd, jako např. Michaela Jacksona, Madonny, Rolling Stones apod., nicméně z pohledu návštěvnosti byl unikátní zatím nepřekonaný koncert bratří Nedvědů na Strahově v roce 1996, který navštívilo na 70 tisíc platících diváků.

Novinkou a zároveň významnou součástí nabídky kulturního turismu posledních let u nás jsou muzikály. Řada cestovních kanceláří pořádá zájezdy do Prahy na muzikály, a to jak v provedení českých souborů, tak na hostující představení souborů zahraničních.

Pokud destinace nemá své vlastní zdroje pro rozvoj hudebního turismu v lokální historii, může nalézt svou inspiraci i jinde. Příkladem mohou být zejména mezinárodní festivaly, které málokdy souvisí s místní hudební historií, a které jsou lákadlem pro velké množství účastníků. Jedná se o vystoupení, která se odehrávají na stejném místě a mají obvykle společné téma, o veřejnou uměleckou přehlídku, která může mít soutěžní i nesoutěžní charakter a může se konat periodicky. Festivaly jsou obvykle vícedenní, jejich program většinou tvoří hudební vystoupení a je na ně umožněn přístup široké veřejnosti.

Festivaly se staly tradicí v průběhu 19. století a představovaly způsob společenské interakce na lokální i mezinárodní úrovni. Během těchto událostí se potkávali hudební skladatelé, talentovaní muzikanti, mecenáši hodlající investovat právě do tohoto druhu umění, posluchači a milovníci hudby. Oproti obvyklým koncertům festivaly dokázaly pojmout velké množství návštěvníků. Markantní vývoj zažily hudební festivaly ve 20. století, kdy se rozšířily na všechny žánry a druhy, a ve druhé polovině minulého století v souvislosti s vývojem nových hudebních žánrů. Festivaly upustily od prezentování převážně klasické hudby a začaly se více orientovat na žánry hudby populární.

Prvotním průkopníkem hudebních festivalů v takové formě, jak jsou známy dnes, byl dnes již legendární open air festival *Woodstock* v roce 1969. Stal se vzorem pro další festivaly, i přesto, že se ani zdaleka nejednalo o první festival svého druhu. Jeho následovníci toužili dosáhnout stejné popularity a úspěšnosti, ale pověst *Woodstocku* žádný z nich nepřekonal. První ročník festivalu byl považován za jeden z největších a klíčových okamžiků v historii populární hudby. Festivalu se zúčastnilo mnoho legendárních umělců a kapel jako Jimi Hendrix, Janis Joplin, The Who nebo Carlos Santana. Poté se několikadenní festivaly pod širým nebem staly naprosto běžnou záležitostí.

Samotná hudba v konkurenčním boji s nejpobulárnějšími festivaly s kvalitní a ustálenou reputací mnohdy nestačí, proto na počátku 21. století začaly hudební festivaly samy sebe označovat jako *music & arts*, což jim dalo prostor pro další doprovodný program a aktivity – od jógy, přes gurmánské zážitky, umělecké instalace, divadlo a další prvky, které mají za úkol proměnit tradiční festival a vytvořit přidanou hodnotu.

Výhoda festivalů, či hudebních eventů obecně, se skrývá především v rozmanitosti hudebních žánrů, tedy v potenciálu zaujmout široké publikum. Můžeme tak hudební eventy dělit podle žánru hudby, která je prezentována v převážné míře, nicméně v současnosti organizují pořadatelé častěji multižánrové festivaly, nabízejí velké spektrum interpretů a doprovodných nehupebních vystoupení.

Další možností dělení hudebních festivalů je podle místa jejich konání. Nejčastější jsou open-air festivaly probíhající zejména v letních měsících. Interpreti hrají na pódiích pod širým nebem, popřípadě pod stany, jejich publikum je zpravidla na otevřeném prostranství. Tento typ festivalu dokáže pojmut velké množství návštěvníků. Příklady open-air festivalů v českém kontextu jsou *Rock for People* (bývalé vojenské letiště v Hradci Králové), *Majáles* (Praha-Letňany, Ostrava – Dolní Vítkovice, Výstaviště Brno), *Votvínák* (největší český multižánrový festival na bývalém vojenském letišti Boží Dar), *Colours of Ostrava* (Dolní Vítkovice), *Sázava Fest* a další. Méně častou formou jsou klubové festivaly, které se odehrávají najednou v několika prostorách v rámci jednoho města. Filozofií těchto událostí je přecházení návštěvníka z jednoho klubu do druhého. V České republice se mezi klubové festivaly řadí například *United Islands of Prague* (Kampa, Střelecký a Slovanský ostrov) nebo *Žižkovská noc* (kluby, divadla, bary a hospody Žižkova).

Festivaly vážné hudby navazují na tradici 19. století a neprošly ani zdaleka tolika masivními změnami, jako festivaly populární hudby. Jejich charakteristikou je, že se odehrávají na časově koncentrované ploše, využívají zajímavých lokací, nabízí bohatý doprovodný program a stále si zachovávají svůj charakter prestižní události. Zájem o originální prožití místní kultury patří mezi celosvětové trendy kulturního turismu, spadá do tzv. niche turismu, tedy turismu, při kterém se návštěvníci zaměřují na určité úzké téma. Chtějí se v něm co nejvíce vzdělat a maximálně autenticky ho prožít. Právě to je typické pro vážnou hudbu, která je navíc často spojená se vzdělanou a bonitní klientelou ve věku nad 50 let, která v destinaci stráví nadprůměrný počet dní a přinese vyšší útratu.

Ač je Česko geograficky malou zemí, v oblasti klasické hudby patří ke skutečným velmocím. České festivaly vážné hudby, kterých je nepřeberné množství, se mohou opřít o dlouholetou a bohatou tradici, špičkovou úroveň a světové renomé, mohou stavět na vysoké interpretační úrovni českých orchestrů, sólistů i komorních souborů a celé plejády skladatelských osobností. Milovníci klasické hudby cestují za neopakovatelnými kulturními zážitky i stovky kilometrů, aby zažili něco, co nemůže být napodobeno díky neopakovatelné symbióze místa, prováděného díla a kvality interpretace. Pro každého návštěvníka, který přijede cíleně za kulturním zážitkem, je jistě speciální událostí, když si například Dvořákovu dílo vyslechne v sále, ve kterém sám Antonín Dvořák dirigoval provedení Novosvětské symfonie při inauguračním koncertě České filharmonie v roce 1896. A genius loci působí i na interpretu samotné, kteří jsou danými reáliemi inspirováni a stimulováni často ke skutečně mimořádným výkonům. Publikum, jak tuzemské, tak zahraniční, to dokáže vnímat a ocenit.

Pravděpodobně nejznámější a nejvýznamnější mezinárodní hudební festival klasické hudby u nás je *Pražské jaro*, tradičně zahajované 12. května Smetanovou *Mou vlastí*. U zrodu festivalu v roce 1946 stál dirigent Rafael Kubelík a klavírista Rudolf Firkušný. Jedná se o největší festival co do počtu koncertů, kterých se během tří květnových týdnů odehrají více než čtyři desítky v téměř dvaceti koncertních sálech. Dramaturgie je zaměřena na nejlepší českou i mezinárodní hudební tvorbu, zároveň jsou zde představovány celosvětové premiéry českých i zahraničních umělců. Přestože festival představuje nabídku pro spíše úzkou skupinu hudebních fanoušků a určitě není masovou akcí, už jen z důvodu omezené kapacity sálů, je třeba zdůraznit, že se pozitivně odráží ve vnímání Prahy jako střediska kultury.

Druhým nejstarším festivalem klasické hudby je *Smetanova Litomyšl* pořádaná každoročně od roku 1946 v rodišti Bedřicha Smetany. Hlavní programovou náplní jsou operní inscenace, koncertní provádění oper, ale také galakonzerty, oratoria, kantáty a písňové večery. Stranou nezůstává ani hudba symfonická, instrumentální či komorní, prostor zde nachází balet stejně jako koncerty chrámové, promenádní i přesahující do jiných žánrů. Centrem festivalu je areál zámku v Litomyšli, koncerty se konají i v litomyšlských chrámech, Smetanově domě a pravidelně také například na zámku v Nových Hradech.

Hudební festival Antonína Dvořáka Příbram se poprvé konal v roce 1969. Jeho specifikem a velkou devizou je, že se koncerty pořádají na řadě atraktivních míst spojených s životem skladatele. Kromě Příbrami se konají také v Památníku ve Vysoké u Příbrami, v kostele v TřebSKU, v komplexu Svaté Hory u Příbrami, na zámcích Dobříš a Březnice.

Pardubické hudební jaro, multižánrový festival, se pořádá od roku 1978, v roce 2023 se pod heslem „Od klasiky po Čechomor“ konaly koncerty v Pardubicích, Sezemicích, Cholticích, Přelouči, Heřmanově Městci, Seči a Vysokém Mýtě.

Plzeňský *festival Smetanovské dny* pořádaný od roku 1980 je unikátní svou mezioborovostí, dramaturgie festivalu spojuje hudbu, tanec, výtvarné umění, divadlo, film, literaturu a vědu, mimo koncertních vystoupení se pořádají i výstavy a workshopy.

Festival Krumlov se koná od roku 1992, roku zápisu Krumlova na seznam UNESCO. Koncerty klasické hudby, ale i populárních žánrů, se konají v unikátních prostorách zámku a hradu Český Krumlov, ale i v dalších lokacích města s jedinečným geniem loci, např. v Maškarním sále, Zámecké jízdárně, v kostele Božího Těla a Panny Marie Bolestné v areálu bývalého minoritského kláštera i pod širým nebem v Zámecké nebo Pivovarské zahradě. Komorní, symfonická a sborová díla jsou uváděna v kombinaci s tancem, herectvím a pantomimou či originální scénografií.

Mezinárodní hudební festival Petra Dvorského konaný od roku 1998 je zaměřený na prezentaci lidského hlasu v hudbě různých žánrů od klasiky všech období přes pop, jazz i folklor. Koná se na zámcích Jaroměřice nad Rokytnou a Valeč, v zámecké zahradě v Dukovanech, v Pivovaru Dalešice nebo v bazilice sv. Prokopa v Třebíči.

Harmonia Moraviae, festival původně koncipovaný jako přehlídka duchovní hudby v sakrálních památkách, se pořádá od roku 1999. Dnes se jedná o multižánrovou hudební přehlídku (pořádanou zlínskou Filharmonií Bohuslava Martinů) zahrnující symfonická, komorní i vokální vystoupení klasické, duchovní, lidové, filmové i např. jazzové hudby.

Cyklus festivalů *České kulturní slavnosti* vznikl v roce 2002 spojením významných českých festivalů při zachování jejich vlastních tradičních identit. Spojuje festivaly *Tanvaldské hudební jaro* (Tanvald), *Bystřické zámecké slavnosti* (Bystřice pod Hostýnem), *Vivat varhany* (Slavonice), *Art salon piano* (České Budějovice) a *Malostranské komorní slavnosti* (Praha). Oslovuje široké vrstvy kulturní veřejnosti všech věkových generací, vedle komorních a orchestrálních koncertů, pořadů pro mládež, divadelních představení a výstav obrazů předních českých výtvarníků, jsou festivaly provázány i koncerty ostatních žánrů.

České doteky hudby, festival pořádaný od roku 2006, je věnovaný běžně neuváděným titulům, dílům českých skladatelů druhé poloviny 20. století a soudobé hudbě. Koncerty se

konají nejčastěji v sálech Pražského hradu, Obecního domu, Rudolfiny, Národního domu, v Kongresovém centru, Lichtenštejnském paláci, kostele svatého Šimona a Judy na Starém městě, Klementinu, klášteře svatě Anežky české apod.

Mezinárodní hudební festival Dvořákova Praha je největším dvořákovským festivalovým projektem na světě. Jde o exkluzivní přehlídku mezinárodně nejuznávanějších sólistů, dirigentů, orchestrů i komorních souborů. V roce 2023 se konal 16. ročník s koncerty nejen v Dvořakově síni, Betlémské kapli a Anežském klášteře v Praze, ale i v Olomouci.

Kromě výše zmíněných renomovaných festivalů se u nás koná celá řada dalších, například *Dvořákova Olomouc*, *Moravský podzim* v Brně, *Janáčkův máj* v Ostravě, *Struny podzimu* v Praze nebo *Janáčkovy Hukvaldy*. Není pravdou, že by byly koncerty klasické hudby cíleny na generaci staršího obyvatelstva, jak se mnohdy může zdát, mezi účastníky festivalů jsou zastoupeny všechny generace.

Významnou roli na hudebním trhu v České republice zauímají nejen festivaly vážné hudby, ale i festivaly hudby populární pořádané většinou v průběhu letních měsíců ve vhodných venkovních prostorách pod otevřeným nebem. Tradici velkých letních open-air festivalů v České republice zahájila *Porta*, dnes již legendární tramský, country a folkový festival, který se poprvé konal v roce 1967. Pořadatelé festivalu byli schopni pokračovat i přes nepříznivé podmínky režimu pod záštitou Socialistického svazu mládeže, avšak byli nuceni místo konání mnohokrát měnit, dokud se neusadili v roce 1981 v Plzni. V osmdesátých letech se stal masově navštěvovanou a téměř kultovní akcí, návštěvnost festivalu vzrostla na tehdy nepředstavitelných 30 tisíc účastníků. Od roku 2008 se tento festival soutěžního charakteru odehrává v Řevnicích u Prahy.

Osmdesátá léta minulého století jsou dobou vzniku několika hudebních festivalů, které mnohdy fungují do dnes. Mezi ně patří například *Valašský špalíček*, mezinárodní folk blues beat festival, konající se každoročně ve Valašském Meziříčí. Nepřerušenou tradici čtyřiceti realizovaných ročníků patří ke stálým moravské festivalové scéně.

Počátek devadesátých let přinesl velké množství dalších nových hudebních festivalů. Jedním z nich je *Benátská noc*, jejíž první ročník se konal v městečku Malá Skála v roce 1993. Nyní festival pokračuje pod pozměněným názvem *Benátská* a v roce 2012 se přesunul do Vesce u Liberce. Je rozdělen do tří dnů, přičemž každý den je zaměřen na jiný hudební styl. Obvykle jsou pátky ve věnovány rocku, soboty popu a neděle pop-folku.

V roce 1994 vznikl festival *Rocková Lipnice* v Lipnici nad Sázavou, v roce 1995 pak další dva významné festivaly – *Rock for People* v Hradci Králové a *Keltská noc*, multižánrový festival v Harrachově. *Rock for People* začal svou festivalovou historii v Českém Brodě, kde dodnes na tento festival navazuje *Brodfest*, ale od roku 2006 se z kapacitních i jiných důvodů přesunul na letiště v Hradci Králové. Tento hudební festival se vyznačuje především bohatým programem s mnohými zahraničními hosty celosvětové popularity z rockové, metalové a punkové hudební scény, ale zahrnuje i množství dalších hudebních žánrů. Z pohledu počtu návštěvníků se jedná o jeden z největších festivalů u nás.

Jedním z mladších festivalů české hudební scény je *Colours of Ostrava*, který se za krátkou dobu stal (spolu s *Rock for People*) nejnavštěvovanějším tuzemským festivalem.

Multižánrový festival dosahoval už od svého prvního ročníku v roce 2002 poměrně velkých rozměrů. Byl rozmístěn na pěti různých částech města a představil přes 50 kapel různorodých hudebních stylů. Od roku 2012 se odehrává v industriálním multifunkčním areálu bývalých železáren v Dolních Vítkovicích a v roce 2015 byla jeho návštěvnost téměř 44 tisíc návštěvníků, od roku 2016 pořadatelé počet návštěvníků nezveřejňují. V roce 2022 festival nabídl přes 100 kapel z téměř 30 zemí světa a programová nabídka měla přes 350 bodů.

Specifickou skupinou hudebních eventů jsou festivaly folklórní. Na rozdíl od předchozích jsou zpravidla úzce svázané s určitým regionem a místní kulturou, vycházejí z určité tradice a jsou spojeny s danou destinací. V České republice patří mezi nejznámější festivaly tohoto druhu *Slovácký rok* v Kyjově (nejstarší národopisný festival v České republice), *Mezinárodní folklórní festival Strážnice*, *Rožnovské slavnosti* se soutěžní přehlídkou odzemkářů, *Kopaničářské slavnosti* ve Starém Hrozenkově, *Horňácké slavnosti* ve Velké nad Veličkou, *Gorolski Święto* v Jablunkově, *Hanácké slavnosti* v Prostějově, *Svatováclavské slavnosti* v Českém Krumlově, *Chodské slavnosti* a mnoho dalších. Osobitým zástupcem folklórních festivalů je *Mezinárodní dudácký festival*, který se koná každé dva roky ve Strakoniciích a na kterém se setkávají dudáci nejen z Česka, ale i ze zahraničí.

Literární turismus

Účastníci literárního turismu jsou motivováni k návštěvě míst, která se váží k životu a tvorbě významných literátů a míst, na kterých se odehrává děj literárních děl. Literární turismus vzniká, když se autoři nebo jejich díla stanou tak populárními, že jsou lidé ochotni navštívit místa s nimi spojená. Lze ho považovat za předchůdce filmového turismu, v mnoha případech se kniha stala předlohou a inspirací pro tvorbu filmu a následně motivací pro návštěvu míst, kde se film natáčel.

Jako místo vzniku literárního turismu je uváděno Spojené království, kde se od 2. poloviny 18. století stala tato forma turismu velmi populární a odkud se šířila dál do Evropy. Na počátku 19. století byly motivací literárního turismu populární novely, kdy návštěvníci zpočátku vyhledávali místa spojená s životem literáta, ale později se do centra pozornosti dostala i místa, kde se odehrával příběh literárních děl. Ve Spojeném království se literární turismus stal komerčně významným fenoménem, místa spojená s literaturou jsou často využívána k propagaci destinací jako je Shakespearův Stratford, Yorkshire Brontëových či Dickensův Londýn. Popularita literárního turismu vedla k tomu, že bylo vydáno mnoho průvodců jako například *Literary Britain and Ireland: a guide to the places that inspired poets, playwrights and novelists* nebo *The Oxford Guide to Literary Britain and Ireland*. Existuje celý průmysl produktů souvisejících s literárními místy, jako jsou pohlednice, záložky, kalendáře, trička, kabelky, sladkosti, poháry a další suvenýry, které lze v literární destinaci koupit. Literárnímu turismu je také věnováno mnoho webových stránek, např. LiteraryPlaces.com, LiteraryTraveler.com nebo LiteraryTourist.com, které nabízejí rozsáhlé databáze téměř všeho, co by mohlo literární turisty zajímat, tj. mapy včetně plánovačů tras, destinace, knihkupectví, aktivity a události z celého světa. Literární místa jsou spojena nejen s autory klasické literatury, ale také se současnými spisovateli, jako je J. K. Rowlingová (Harry Potter), Dan Brown (The Da Vinci Code) nebo Stephanie Meyerová (The Twilight Saga). Dnes si literární místa udržují

svoji atraktivitu nejen díky stále populární literatuře, ale také díky filmům, které jsou adaptací literárního díla.

Mnohá místa potenciálu literárního turismu využila a byly vytvořeny tematicky zaměřené zájezdy během nichž mají účastníci možnost navštívit místa tvorby, života, narození či smrti spisovatele. Cílem je nejen přilákat zahraniční návštěvníky, pokud se jedná o literární osobnosti mezinárodně známé, ale také podnítit u místních obyvatel zájem o jejich vlastní literaturu a kulturu s ní spojenou. Jedním z českých příkladů je spojení Franze Kafky a Prahy, kde byla vytvořena turistická cesta po stopách spisovatele. V oblibě je však více u zahraničních návštěvníků než u domácích, což je snad dáno tím, že Kafka v Praze sice žil, ale psal německy. U české klientely je literární turismus spíše záležitost individuálního turismu.

Atraktivita literárního turismu jsou různě pojaty. Mohou to být značky, pamětní desky a tabule, které označují literární místo, domy spisovatelů, místa narození, hroby, literární festivaly, literární krajiny (mohly sloužit k inspiraci spisovatelům), literární výlety, trasy po stopách spisovatelů apod. V rámci literárního turismu lze definovat tři základní typy destinací – reálná místa, která mají skutečný vztah ke spisovateli (místo narození, života, tvorby a úmrtí, např. dům Williama Shakespeara ve Stratfordu či Poet's Corner ve Westminster Abbey v Londýně, kde je pochováno více jak 120 básníků, spisovatelů a dramatiků), fiktivní místa, na kterých se odehrává děj literárních děl (např. dům Sherlocka Holmese na Baker Street v Londýně) a nově vytvořená místa, která vznikla záměrně s cílem přilákání návštěvníků (např. kouzelnický svět Harryho Pottera v Londýně nebo Dickensův svět v Chathamu).

Mnoho **rodných domů** významných spisovatelů je dodnes zachováno, jsou označeny pamětní deskou, obec se o ně pečlivě stará a zpřístupňuje je veřejnosti, čímž zvyšuje povědomí u místních obyvatel a návštěvníků jak o literátech a jejich dílech, tak také sama o sobě. Pamětní desky na rodných domech mají např. *Jiří Orten* v Kutné hoře, *Viktor Dyk* v Mělníku nebo *Jaroslav Vrchlický* v Lounech. V mnoha rodných domech je dnes instalován **památník** nebo **muzeum s expozicí**. V rodném domě *Josefa Jungmanna* v Hudlicích je vytvořena expozice a před domem je umístěn spisovatelův pomník. V rodném domě básníka *Vítězslava Háška* v Dolínku je dnes knihovna s expozicí – Život a dílo Vítězslava Háška a jeho památník. Rodný dům spisovatele historických románů *Václava Beneše-Třebízského* je nyní muzeem a součástí skanzenu lidových staveb v Třebízi. Expozice věnována životu a dílům *Josefa Václava Sládka* je instalována ve Zbirohu, v domě, který stojí na místě jeho rodného domu. Rodný dům *Karla Čapka* ve Svatoňovicích je označen pamětní deskou a nedaleko stojí dům, ve kterém je Muzeum bratří Čapků. *Fráňa Šrámek* má v rodném domě v Sobotce památník. *Jiří Wolker* má v Prostějově pamětní desku na rodném domě a expozici v Muzeu Prostějovska. Rodný dům *Karla Poláčka* v Rychnově nad Kněžnou již nestojí, ale město pořádá spoustu akcí s Poláčkem spojených a v místní synagoze je otevřen Památník Karla Poláčka, který se věnuje jak jeho životu a dílům, tak i Židům na Rychnovsku.

Návštěvníky jsou rovněž vyhledávána **místa spojována s životem spisovatele nebo jeho tvorbou**. *Božena Němcová* je nejvíce spojena s Ratibořicemi a jejich okolím, které se pro ni stalo inspirací při psaní jejího nejznámějšího díla *Babička*. Při procházce Babiččiným údolím narazí návštěvník na spoustu míst, která jsou s Boženou Němcovou a jejím dílem spojena – sousoší Babičky a jejích vnoučat, Staré bělidlo, zámek Ratibořice, Viktorčin splav ad.

Spisovatelka je spojena ale i s dalšími místy, která se stala zdrojem inspirace a místy, kde nějakou dobu žila. Několik let pobývala v Červeném Kostelci, kde její pobyt připomíná pomník, stejně jako v Nymburce, v České Skalici má spisovatelka muzeum. *Bohumil Hrabal* se narodil v Brně, ale většinu dětství prožil v Polné a Nymburce, pamětní desku má jak na rodném domě v Brně, tak také na pivovaru v Polné. Nymburk se stal pro Hrabala zdrojem inspirace pro Ostře sledované vlaky, Postřižiny, Krasosmutnění a mnoho dalších. Nymburk je na „svého“ spisovatele více než pyšný, je po něm pojmenováno místní gymnázium, pracuje zde Literární kabinet Bohumila Hrabala, ve vlastivědném muzeu je spisovatelova expozice a je po něm pojmenována část cyklostezky vedoucí z Nymburka do Kerska, kde měl spisovatel svoji chatu – Po stopách Bohumila Hrabala. *Jaroslav Hašek* napsal své nejznámější dílo *Osudy dobrého vojáka Švejka v Lipnici nad Sázavou*. V domku, kde spisovatel žil po návratu do vlasti po první světové válce, je nyní vytvořena malá expozice, která dokumentuje jeho život a dílo. Hostinec U České koruny, kde Hašek psal a trávil čas, je stále v provozu a těší se oblibě právě díky spisovateli, který má uvnitř hostince vytvořen pomník.

Další místa vyhledávaná návštěvníky jsou **místa posledního odpočinku spisovatelů**. Jako příklad lze uvést některé hřbitovy, zejména v Praze, kde jsou pochovány známé osobnosti českých dějin, spisovatele nevyjímaje. Největší počet hrobů významných osobností, tedy i spisovatelů, je na Olšanských hřbitovech. Je zde pohřben například Josef Jungmann, František Ladislav Čelakovský, Karel Jaromír Erben, ale také třeba Jan Werich a Jiří Voskovec. Pro návštěvníky je vytvořena naučná stezka po Olšanských hřbitovech, která mapuje tři nejstarší oddělení hřbitova a popisuje některé příběhy zde pohřbených osobností. Další významný hřbitov je na Vyšehradě, kde mají hroby Jan Neruda, Karel Čapek, Vítězslav Nezval, Karel Hynek Mácha, Božena Němcová, Svatopluk Čech a další. Kroky návštěvníků hřbitova často směřují k hrobce pojmenované Slavín, která je společným místem posledního odpočinku vynikajících českých osobností, ze spisovatelů např. Josefa Václava Sládka, Jaroslava Vrchlického, Julia Zeyera, Františka Hrubína, Josefa Čapka a dalších. Nicméně, hroby významných spisovatelů najdeme po celé republice, například Jaroslav Hašek je pohřben v Lipnici nad Sázavou, Alois Jirásek ve svém rodném Hronově a Bohumil Hrabal má hrob v Hradištku.

Dalšími atraktivitami literárního turismu jsou **místa, která jsou spojena s dějem literárního díla**, většinou se jedná o místa fiktivní, která vychází z představitosti spisovatele. V zahraničí jsou oblíbené literární tematické parky, které znázorňují místo děje – například *kouzelnický svět Harryho Pottera* v Londýně nebo na Floridě, *Hobitín* na Novém Zélandu. U nás bychom podobný literární park nenašli, ale jistou podobnost je možné najít v naučných stezkách, které jsou zaměřeny na spisovatele a jejich tvorbu. Jako příklad lze uvést *Babiččino údolí*, kdy návštěvník prochází místy z nejznámější knihy Boženy Němcové a dozvídá se na informačních tabulích informace jak o díle, tak i o spisovateli. Navození dobové atmosféry napomáhají také časté kulturní akce. Dalšími příklady jsou cyklostezka *Po stopách Bohumila Hrabala*, která vede z Nymburka do Kerska nebo v Rychnově nad Kněžnou Městský vycházkový okruh *Bylo nás pět*, který provází rodištěm Karla Poláčka a místy, kde se odehrává jeho nejznámější kniha.

Oblíbenou aktivitou v rámci literárního turismu jsou **literární festivaly** zaměřené na významné literární osobnosti a jejich díla či události související s bibliografickými nebo

literárními aspekty, které umožní návštěvníkovi dozvědět se více o životě a díle daného spisovatele. U nás se v průběhu roku pořádají literární festivaly či veletrhy obecně zaměřené na literaturu a různé literáty jako například *Svět knihy* v Praze, *Festival fantazie* v Chotěboři, *Festival spisovatelů Praha*, *Litr Olomouc* ad.

Mimo těchto obecných festivalů je každoročně organizována celá řada festivalů zaměřených na konkrétní autory. Mezi tyto festivaly patří například *Haškova Lipnice*, která nabízí návštěvníkům od roku 1959 bohatý kulturní program – divadla, koncerty, přednášky, procházky Lipnicí a návštěvu míst spojených s Jaroslavem Haškem. V Hronově, rodném městě Aloise Jiráska, se od roku 1931 každoročně koná na jeho počest mezinárodní festival *Jiráskův Hronov* – festival amatérského divadla, který je nejstarším kontinuálně trvajícím divadelním festivalem v Evropě. V Rychnově nad Kněžnou se na počest rodáka Karla Poláčka každoročně koná divadelní festival *Poláčkovo léto*. Během něj se konají divadelní představení v historicky cenných objektech, které jsou často nepřístupné veřejnosti, takže je to také unikátní příležitost tyto objekty během festivalu navštívit. V Rychnově se několikrát během letních prázdnin koná i akce nazvaná *Putování se Zilvarem*, inspirovaná dílem Karla Poláčka – *Bylo nás pět*. Jedná se o poznávání města zábavnou formou. Jaroslav Seifert, jediný český držitel Nobelovy ceny za literaturu, je spojený s Kralupy nad Vltavou, kde trávil čas u prarodičů. Každoročně zde probíhá festival poezie a přednesu – *Seifertovy Kralupy*. Kromě bohatého kulturního programu během festivalu je zařazena i společná návštěva spisovatelova hrobu na místním hřbitově. *Šrámkova Sobotka* je festival českého jazyka, řeči a literatury konaný každoročně na počest významného soboteckého rodáka – básníka Fráni Šrámka. Koná se v prvním prázdninovém týdnu, otevírá tak léto, ukončuje školní rok i divadelní sezónu. Každý ročník má stanovené nosné téma, kterému se přizpůsobuje náplň festivalu; v roce 2021 to bylo *Od folkloru k folkloru*, v roce 2022 *Genius loci* a v roce 2023 *Poslyš, jak zní, Mluvená řeč, hlas a rozhlas*. Součástí festivalu jsou odborné přednášky, autorská čtení, divadelní představení, koncerty a v neposlední řadě také dílny s předními českými umělci a odborníky. Festival *Den poezie* na počest Karla Hynka Máchy se každoročně koná v desítkách měst celé republiky a již několik let je počtem akcí nejrozsáhlejším festivalem poezie u nás. V rámci festivalu desítky regionálních aktérů z řad škol, knihoven, literárních spolků, klubů, divadel, muzeí i jednotlivců připravují literární večery, výstavy, divadelní představení, kulturní procházky a jiné zajímavé akce, koordinátorem a pořadatelem řady zajímavých akcí je Společnost poezie. Na počest rodáka z Kutné Hory Jiřího Ortena se ve městě koná každoročně festival a soutěž mladých básníků – *Ortenova Kutná Hora*. Na literaturu pro děti se zaměřuje festival *Jičín město pohádky*. Jičín se stal předlohou a inspirací pro mnoho filmů a literárních děl, snad nejznámější postavou je loupežník Rumcajs Václava Čtvrťky.

Literární turismus je v dnešní době velmi populární i díky filmovému průmyslu, protože náměty mnoha literárních děl se staly předlohou pro filmové zpracování. Rozdíl mezi literárním a filmovým turismem je ve zdroji zájmu návštěvníků. U literárního průmyslu je to spisovatel a místa s ním spojená, u filmového průmyslu jsou to převážně herci a jejich příběhy. Dalším rozdílem je, že v případě literárního turismu si čtenář vykresluje dané místo sám a jeho představa se pak od filmového zpracování může diametrálně odlišovat.

Filmový turismus

Ačkoliv se turismus a filmový průmysl zprvu rozvíjely samostatně, postupem času se ukázalo, že se navzájem doplňují, a že ze sebe mohou navzájem těžit. Vznikl tedy filmový turismus, jehož hlavní náplní je cestování na místa, kde byly natáčeny známé české i zahraniční filmy či filmové série, prohlídky filmových studií, návštěvy zábavních parků souvisejících s filmem, ale také účast na předávání filmových cen, slavnostních premiérách či filmových festivalech. Filmový turismus v České republice je považován za zajímavou rozvíjející se formu turismu. (Britský průzkum ukázal, že 27 % dospělých a 45 % mladých lidí ve věku od 16 do 24 let je při rozhodování, kam jet na prázdniny, ovlivněno právě filmy.)

Filmový turismus je pro mnohé lidi termín, který neznají, nicméně, mnozí byli reálně jeho součástí, aniž o tom vůbec věděli. Například skálu Dračí zub (ve skutečnosti Skautská věž) známou z filmu *Jak dostat tatínka do polepšovny* znají téměř všichni a mnozí lidé toto místo jistě díky filmu navštívili. Lze tedy říci, že ačkoliv se mnoha lidem při vyslovení slov filmový turismus nic nevybaví, ve skutečnosti již byli jeho aktéry.

I když je Česká republika poměrně malým státem, je oblíbeným místem zahraničních filmařů zejména kvůli krásným lokacím, nižším nákladům a kvalitnímu zázemí. Kromě Prahy, která se v zahraničních filmech točených u nás objevuje nejčastěji, ačkoliv ne vždy představuje ve filmu samu sebe (nejčastěji Vídeň), jsou oblíbené i Karlovy Vary, Kutná Hora, Liberec ad. Mezi nejznámější zahraniční filmy natočené u nás patří pravděpodobně *Amadeus* (Praha, Kroměříž, Murray Abraham, Tom Hulce, 1984), *Mission: Impossible* (Praha, Tom Cruise, 1996, 2011), *Les Misérables/Bídníci* (Praha, Kutná Hora, Žatec, Vrbno, Liam Neeson, Uma Thurman, 1998), *Johanka z Arku* (Slezská Harta, Milla Jovovich, 1999), *Příběh rytíře* (Ledeč nad Sázavou, Heath Ledger, 2001), *Spy Game* (Praha, Robert Redford, Brad Pitt, 2001), *Hartova válka* (Praha, Milovice, Bruce Willis, 2002), *Agent bez minulosti* (Praha, Matt Damon, 2002), *Hellboy* (Praha, Ron Perlman, 2004), *Van Helsing* (Praha, Kunratice, Tábor, hrad Pernštejn, Hugh Jackman, 2004), *Casino Royale* (Praha, Daniel Craig, 2006), *Poslední prázdniny* (Karlovy Vary, Queen Latifah a Gerard Depardieu, 2006), *Iluzionista* (Praha, Tábor, Dobříš, Konopiště, Český Krumlov, Edward Norton, 2006), *Dítě číslo 44* (Praha, Kladno, Ostrava, zámek Hořín, Gary Oldman, Tom Hardy, Noomi Rapace, 2015), *Spider-Man: Daleko od Domova* (Praha, Liberec, Tom Holland, 2019) a mnoho dalších.

Potenciál filmového turismu využívá cestovní agentura CzechTourism, která v roce 2015 spustila projekt *Česko – země jako z filmu*. Jeho cílem je nalákat více jak domácích, tak zahraničních návštěvníků za pomoci filmů a seriálů, které byly natáčeny na našem území. Bylo vybráno 50 filmů nejrozličnějších žánrů počínaje *Popelkou*, přes *Pelíšky* až po Formanův velkofilm *Amadeus*. Tyto filmy byly rozřazeny do šesti tras – tajemná, světová, kulturní, osudová, rodinná a pohádková, z nichž každá nabízí nejrozličnější přírodní, kulturní či historická lákadla více než 300 lokací. S aplikací *Czech Film Trips* a pomocí portálu www.zemefilmu.cz si uživatel může naplánovat originální dovolenou. Je možné si vybrat některý z 20 předpřipravených tematických výletů nebo se na jednotlivá místa vydat po vlastní trase.

Mezi oblíbené destinace mezinárodního filmového turismu patří např. filmová studia v Los Angeles, lokace natáčení filmů *Star Wars* v Tunisku, Metropolis v Illinois (domov Supermana), Petra v Jordánsku (místo natáčení Indiana Jonese). Mezi nejnovější destinace patří

památník Williama Wallace ve Skotsku, který zaznamenal nárůst počtu návštěvníků po filmu *Statečné srdce* v roce 1995, nebo Rosslynská kaple ve Skotsku, která hrála důležitou roli při natáčení *Šifry mistra Leonarda* podle stejnojmenné knihy Dana Browna v roce 2005. Zvláštním fenoménem ve filmovém turismu je tzv. *tolkienovský turismus*. Je zaměřen na návštěvu míst spojených s Tolkienovými knihami, zejména na Novém Zélandu, místě natáčení trilogie *Pán prstenů*. Turisté někdy na Nový Zéland cestují oblečení jako postavy z filmů.

Filmový turismus je bohaté téma a aktivity realizované v jeho rámci mohou nabývat nejrůznějších podob. Mezi nejběžnější činnosti patří například:

- návštěva lokality zobrazené ve filmu,
- prohlídka filmového studia,
- filmové premiéry a ceremonie udílení filmových cen,
- filmové festivaly,
- návštěva atrakcí s filmovou tematikou,
- pozorování filmových celebrit,
- sledování průběhu natáčení filmu,
- organizované exkurze lokalit zobrazených ve filmu.

Na světě je opravdu mnoho míst, které jsou známé díky svému působení v nějakém filmu či seriálu. A právě působení ve filmovém průmyslu je schopno z neznámých míst udělat oblíbené destinace či ještě zvednout již tak vysokou návštěvnost určitých lokalit. Může být řeč o památkách, přírodě, městě či třeba o celém státu. Mezi vůbec nejproslulejší místa z oblíbených filmů patří následující příklady.

Jen těžko lze začít něčím jiným než Novým Zélandem, místem, které chtějí mnozí navštívit díky trilogii *Pán Prstenů* a trilogii *Hobit*, které patří nejen mezi nejlepší filmy fantasy žánru, ale i mezi nejlepší filmy vůbec. Jejich oblíbenost tkví jak ve skvělém příběhu, hercích či vizuálních efektech, tak také samozřejmě v novozélandské přírodě. Turisty vyhledávané je zejména město Matamata, jehož pastviny a kopečky ztvárňují *Hobitín*, rodné městečko hlavního hrdiny z *Pána Prstenů* i z *Hobita*. Na místě stále stojí více než 40 hobitích domů, mlýn a krásný klenutý most. Matamata je pěkným příkladem toho, jak lze proslavit i malé městečko a jakým způsobem těžit z několika scén ve filmu i mnoho let po jeho uvedení v kinech.

Stejně populární je série osmi filmů o čarodějnickém uční *Harry Potterovi*, které nejen že byly kasovními trháky, ale rovněž proslavily mnoho míst ve Velké Británii. Pro Bradavickou školu čar a kouzel byl využit hrad Alnwick na severu Anglie, kde se díky filmům zdvojnásobil počet návštěvníků. Ze stejného důvodu navštěvují turisté katedrálu v Durhamu nebo v Gloucesteru, nádraží King's Cross v Londýně a na něm ceduli s nápisem PLATFORM 9 $\frac{3}{4}$, pod kterou je část zavazadlového vozíku ve zdi představující cestu na skryté nádraží.

Další fenomenální sérií byly *Star Wars (Hvězdné války)*, skládající se ze dvou trilogií. Mnoho míst bylo vytvořeno na počítači, některé scenerie, které ve filmu představují nejrůznější planety galaxie, však byly pořízeny v Tunisku a mnoho lokací je uchováno v dobrém stavu. Fanoušci navštěvují např. obydlí *Obi-Wana Kenobiho* na Džerbě (ostrově patřícímu k Tunisku), často navštěvovanou lokací je město Tozeur (velká oáza) s domem *Luka Skywalkerera*, město *Mos Espa*, speciálně vybudované pro potřeby natáčení a stojící dodnes nebo hotel Sidi Driss ve

městě Matmata, kde se natáčely interiéry domu, ve kterém bydlel *Luke Skywalker*, fanoušci tedy mají možnost přespát v místech, ve kterých „bydlel“ hlavní hrdina filmové série.

Pro mnoho lidí, převážně střední a starší generace, je dětství neodmyslitelně spjato se sérií filmů o přátelství dvou fiktivních postav *Old Shatterhand* a *Vinnetou*, náčelníka Apačů. Mnohé scény filmů se natáčely na různých místech v Chorvatsku, mezi nejznámější patří Plitvická jezera, Grobnické polje u Rijeki, řeka Zrmanja, vodopády řeky Krky nebo kaňon Velika Paklenica. Mnohá z těchto míst by pravděpodobně bez *Vinnetou* zůstala pro většinu lidí neznámá, zatímco dnes přitahují množství návštěvníků.

Velké popularitě se těší rovněž animované filmy. V tomto případě nelze fanoušky vzít na filmové lokace, ale z jejich popularity těží tematické zábavní parky, jako např. *Disneyland* v Kalifornii, na Floridě, v Hong Kongu, Tokiu a Paříži (*Eurodisneyland*). První Disneyland byl otevřen v roce 1955 v Anaheimu v Kalifornii. Mimo klasických animovaných filmů Walta Disneyho jako je Sněhurka, Popelka, Kniha džunglí, Malá mořská víla, Mickey Mouse a mnoho dalších, park v současnosti nabízí celou řadu dalších témat jako např. Avengers, Star Wars nebo Ledové království.

Nepřeberné množství přírodních a kulturně historických atraktivit České republiky, zejména historická města, se stalo lokacemi natáčení mnoha oblíbených českých filmů, bezpočet hradů a zámků pak posloužilo jako kulisy známých pohádek. Tato skutečnost zvýšila, případně vyvolala, zájem turistů místa zobrazená ve filmech navštívit.

Mezi nejznámější lokace patří *Český ráj* (Jak vytrhnout velrybě stoličku, Jak dostat tatínka do polepšovny), *Krkonoše* (S tebou mě baví svět, Sněženky a machři), *Velká Amerika* (Limonádový Joe), *Dalešice* (Postřižiny), *Hoštice u Volyně* (Slunce, seno, jahody, Slunce, seno a pár facek, Slunce, seno a erotika), *Kersko u Nymburka* (Slavnosti sněženek), *Křečovice u Benešova* (Vesničko má středisková), *Putim u Písku* (Dobrý voják Švejk, Poslušně hlásím), *Mělník* (série filmů Básníci), *Višňová u Příbrami* (Chalupáři), *Hrad Karlštejn* (Noc na Karlštejně), *Roudnice nad Labem* (Marečku, podejte mi pero), *Ratibořice* a *Babiččino údolí* (Babička), *zámek Bečváry* (Zapomenuté světlo), *Kácov* (Habermannův mlýn), *Šilheřovice* (Tmavomodrý svět), *Národní park Šumava* (Policie Modrava) a mnoho dalších.

Množství našich hradů a zámků bezpochyby dotvořilo atmosféru našich nejkrásnějších pohádek. K nejoblíbenějším mezi filmaři patří například hrady *Bouzov* (O princezně Jasněnce a létajícím ševci, O medvědu Ondřejovi, Arabela se vrací aneb Rumburak králem Říše pohádek, Kopretiny pro zámeckou paní, Rumplcimprcampr), *Křivoklát* (Dívka na koštěti, Třetí princ, Jak se budí princezny, Tři veteráni, Honza málem králem, Anděl Páně, Sůl nad zlato, Škola princů), *Kost* (S čerty nejsou žerty, Kouzla králů), *Krakovec* (Ať žijí duchové, Princ a večernice), *Švihov* (Tři oříšky pro Popelku) nebo *Pernštejn* (Sůl nad zlato), zámky *Blatná* (Šíleně smutná princezna), *Červená Lhota* (Zlatovláska, O štěstí a kráse), *Dobříš* (Princezna se zlatou hvězdou na čele, Princezna ze mlejna), *Hluboká* (Pyšná princezna), *Ploskovice* (Princ a Večernice, Jezerní královna, Jak si zasloužit princeznu), *Průhonice* (Princezna se zlatou hvězdou na čele, S čerty nejsou žerty, Ať žijí duchové), *Sychrov* (Zlatovláska, Nejkrásnější hádanka, Kočičí princ, Nesmrtelná teta), *Nechanice* (Princ a Večernice) nebo *Vranov nad Dyjí* (Nesmrtelná teta, Císařovy nové šaty). Pohádky se ovšem natáčely i na dalších místech, kterými byly například v Českém ráji *Kopicův statek* (Nesmrtelná teta, Princ Bajaja, Princ a večernice) nebo *Mlýn*

Střehom (S čerty nejsou žerty), vesnice *Kvilda* (Anděl Páně), skanzen *Kouřim* (Peklo s princeznou, Nesmrtelná teta), *Lhotský rybník* u Bavorova (Princezna ze mlejna), město a zámek *Telč* (Jak se budí princezny, Z pekla štěstí, Kouzelný měsíc, Pyšná princezna) a nekonečné množství dalších. Popularitu mnoha hradům a zámkům přinesl i televizní seriál *Modrá krev* pojednávající o historii a současnosti českých šlechtických rodů.

Filmový turismus zahrnuje i návštěvu filmových festivalů, slavnostních soutěžních i nesoutěžních veřejných filmových přehlídek, kterých se po celém světě koná velké množství. Jsou určitou stálicí mezi kulturními eventy, přítomnost filmových hvězd a řady významných hostů a okázalost oficiálních i doprovodných akcí přitahuje i pozornost medií. Filmový festival představuje pro danou destinaci určitou „značku“ a pořádající město se dostává do povědomí potenciálních návštěvníků.

Nejstarším filmovým festivalem patřícím mezi světově nejproslulejší je *Benátský filmový festival*, který se poprvé uskutečnil v roce 1932. Prvním filmem promítnutým na festivalu byl americký snímek *Dr. Jekyll and Mr. Hyde* z roku 1931. Mezi nejstarší a nejprestižnější patří také *Filmový festival v Cannes* založený v roce 1946 jako konkurence Benátského festivalu. Pořádá se každoročně v Cannes na francouzské Riviére, obvykle v měsíci květnu. *Berlínský mezinárodní filmový festival*, zkráceně také *Berlinale*, je jeden z nejprestižnějších a nejnavštěvovanějších filmových festivalů ve světě. Koná se každý rok v únoru, poprvé v roce 1951.

Nejslavnějším filmovým festivalem konaným u nás je Mezinárodní filmový festival Karlovy Vary, který je uznávaný po celém světě. Myšlenka uskutečnit filmový festival v Československu zde byla již před druhou světovou válkou, nicméně první ročník, který byl pouze nesoutěžní přehlídkou konanou v Mariánských Lázních a v Karlových Varech, byl uspořádán až po skončení války v roce 1946. Festival prožil mnoho let, které byly negativně ovlivněny politickým režimem, který výrazně zmenšil filmovou nabídku a přispěl k menšímu zájmu fanoušků. Po revoluci se situace zlepšila, v roce 1993 vznikla nezávislá nadace jejímž ředitelem se stal Jiří Bartoška, který spolu s programovou ředitelkou Evou Zaoralovou z festivalu vytvořil velmi prestižní záležitost.

Potenciál filmového cestovního ruchu je velký, může zvýšit návštěvnost již dříve známých destinací, pro místa neznámá může znamenat první významnější příliv návštěvníků. Lze tedy říci, že turismus a filmový průmysl jsou velkými a významnými oblastmi jak z pohledu ekonomického, tak z pohledu masového zájmu široké veřejnosti.

10. Militární turismus a historické rekonstrukce; temný turismus

Militární turismus

Účastníci **vojenského turismu** jsou motivováni vyhledáváním a návštěvou památek spojených s historickými bitvami a vojenským stavitelstvím. Jejich aktivity zahrnují návštěvu míst bitev a vojenských střetnutí, prohlídku pevností, včetně podzemních, opevnění, památníků, hřbitovů, vojenských muzeí atd. Příkladem mohou být místa spojená s druhou světovou válkou, například bojiště Omaha Beach ve francouzské Normandii a s ním spojené památníky a muzea, přístav Pearl Harbour na Havaji, japonská města Hirošima a Nagasaki ad. V České republice mezi destinace vojenského turismu patří například bojiště bitvy u Slavkova z dob napoleonských válek, památník bitvy mezi rakouskou a pruskou armádou u Hradce Králové (Sadové), pevnost Josefov, pohraniční pevnostní opevnění vystavěné v období před druhou světovou válkou apod.

Místa vojenských střetů, **bojiště**, jsou jedny z nejikoničtějších lokací kulturního dědictví daného národa. Mají silné historické, kulturní, nacionalistické a morální vlastnosti, mají moc vyvolávat diskusi, ale zároveň podpořit porozumění a respekt prostřednictvím hlubokých morálních otázek. Bojiště jsou doprovázena silnými příběhy odvahy, obětování, ale i zrady a zbabělosti. Mohou vyvolat celou řadu emocionálních reakcí a ze své podstaty dokážou z prázdné krajiny vytvořit zajímavé místo. Dnes jsou bojiště vnímána z historického pohledu jako vzdělávací a pietní místa. Jsou jim dávány ochranné známky (památná místa, chráněné krajinné zóny apod.). Úcta je vyjadřována zejména padlým, ale i vítězům. Na jejich počest jsou vysazovány stromy, budovány památníky, spravovány naučné stezky, pořádány historické rekonstrukce, aby byly připomenuty důležité momenty historie národa. Návštěva míst významných bitev je na pomezí militárního a temného turismu.

Vzhledem k tomu, že lidstvo od nepaměti doprovázejí různé konflikty, každý stát se vždy snažil zajistit své hranice a v zájmu co nejúčinnější obrany stavěl různé **pevnosti a opevnění**, které se dnes stávají předmětem zájmu turistů. K nejnavštěvovanějším u nás patří historická pevnostní města **Josefov** (*Josefstadt*, městská památková rezervace) a **Terezín** (*Theresienstadt*, památková rezervace) vybudované na příkaz císaře Josefa II. v osmdesátých až devadesátých letech 18. století v odezvě na změnu severní hranice Habsburské monarchie po válkách o dědictví rakouské. Pevnostní město Terezín představuje světový unikát. Má zachované bastionové opevnění tvořené mohutným systémem valů a hlubokých příkopů jehož délka dosahuje téměř 30 km s dodnes funkčním vodním systémem. Na toto opevnění je napojená rozsáhlá síť podzemních chodeb. Ve městě se dochovaly také budovy zajišťující zázemí vojenské posádky a několik civilních domů. V pevnostním stavitelství představuje Terezín největší a nejúplnější uplatnění vrcholné a zároveň závěrečné fáze vývoje bastionového způsobu opevňování. Společně s pevností Josefov je Terezín v rámci pevnostní architektury unikát v celosvětovém měřítku.

Velké pozornosti se těší také pevnostní systém budovaný v severním pohraničí republiky v letech 1935-1938, skládající se z tzv. řopíků (lehké opevnění), objektů těžkého opevnění a dělostřeleckých tvrzí. Po přijetí Mnichovské dohody byla drtivá většina postavených objektů na odstoupeném území. Dnes je část objektů zpřístupněná pro veřejnost, v některých jsou instalována muzea. Dělostřelecká tvrz **Bouda**, jedna z pěti stavebně

dokončených tvrzí, se nachází v Orlických horách nedaleko města Králíky. Představuje nejzachovalejší stavbu ve své kategorii na území celé České republiky. Je největším muzeem československého opevnění, jeho raritou je objekt Horymír s výsuvnou otočnou dělostřeleckou věží. Tvrz Bouda je ve zcela původním stavu zpřístupněna veřejnosti. Tvoří ji pět mohutných železobetonových srubů propojených systémem podzemních spojovacích chodeb a rozsáhlých sálů, které sloužily k umístění kasáren pro osádku tvrže čítající cca 300 mužů, jako sklady munice, elektrárna-strojovna, filtrovna vzduchu, ošetrovna, kuchyně, spojovací uzel atd. Sruby jsou na chodby napojeny výtahovými šachtami a schodišti. Podzemím, až 57 m pod povrchem země, je vedena úzkorozchodná železniční trať. Pěchotní srub **U potoka** v obci Dolní Morava je nejlépe zrekonstruovaným objektem na Kralicku. Jeho výzbroj tvořily dva protitankové kanóny a 13 kulometů, posádka čítala 40 mužů. Mimořádně zachovalý soubor tří pevností a dvou pevnůstek v **Milostovicích** u Opavy tvoří Památník armády České republiky a československého opevnění a nepochybně se řadí mezi nejlépe vybavená pevnostní muzea u nás. Interiér se blíží ideálnímu stavu, kterého mělo být v roce 1938 dosaženo, avšak v důsledku sledu událostí osudného Mnichovského diktátu se tak nestalo. Objekt je plně vybaven a vyzbrojen, je prvním v dějinách československého pevnostního muzejnictví, kde jsou ve střeleckých místnostech osazeny dva pevnostní kanóny L1. Pevnostní areál v **Darkovičkách**, součást Slezského zemského muzea, je evropsky vysoce ceněnou prezentací ojedinělého fortifikačního systému naší republiky. Tvoří jej tři pěchotní sruby, dva samostatné a jeden tvrzový, a řopík. Objekty představují různé odlišnosti po stránce projekční i palebně-taktické a rovněž různé stupně odolnosti. Například pěchotní srub Obora má tloušťku stropu 2 metry, původní funkční čerpadlo, plně funkční ventilaci, nádrže na vodu, ubikace, muniční sklady a vybavenou střeleckou místnost.

Památníky se dají nalézt téměř na všech bojištích, jsou drobnými architektonickými útvary, či uměleckými díly v krajině, které připomínají válečné události. Mají různé podoby a každý z nich je originál, velikostí se pohybují od drobného kříže u cesty až po památník typu Mohyla míru u Slavkova. Památníky a pomníky jsou základním prostředkem vyjádření úcty k padlým vojákům, lze je nalézt na vojenských hřbitovech i jako drobné útvary ve volné krajině bojišť. Přitahují návštěvníky většinou jako mezicíle během jejich putování po bitevních polích. Mohou být brány jako prostředníci s *genius loci* daného místa. Nejčastější památníky na našem území jsou z roku 1866 a také z obou světových válek. V prostoru prusko-rakouské bitvy u Hradce Králové z 3. července 1866 (krajinná památková zóna) je evidováno je více než 460 památek, nejvíce z nich je v lese Svíb (Alej mrtvých), poblíž obce Chlum se nachází pomník Baterie mrtvých a Muzeum války 1866, kostnice a zbytky dělostřeleckých okopů. Každoročně rok zde konají nejen vzpomínkové akce, ale i rekonstrukce bitvy. Pravděpodobně nejznámější pomníky u nás jsou spojeny s rokem 1805, respektive s bitvou u Slavkova, kterou připomíná Mohyla míru, první mírový památník v Evropě. Mohyla stojí na Prackém kopci jižně od obce Prace, v místě rozhodujícího vítězství Francouzů nad Rusy a Rakušany. V letech 2002-2005 byly u Mohyly vysazeny čtyři pamětní stromy – lípa, francouzský dub, ruská bříza a rakouský buk. Území bitvy u Slavkova bylo vyhlášeno krajinnou památkovou zónou a je poseto řadou pomníků, křížů, kapliček a hromadných hrobů. Různé napoleonské společnosti pořádají kulturní a vzpomínkové akce, rekonstrukce bitvy apod. Na svahu Lipské hory byla v roce 1881 vztyčena Lipanská mohyla jako památka bratrovražděné bitvy u Lipan z roku 1434, ve které

padl vojevůdce Prokop Holý a která předznamenala konec husitských válek. Mohyla na Bílé hoře připomíná bitvu z 8. listopadu 1620 a porážku stavovských vojsk. Bitva patří ke zlomovým událostem českých dějin, znamenala konec českého stavovského povstání a poznamenala vývoj v českých zemích v následujících staletích. Na válečné pomníky je nahlíženo jako na specifická místa paměti, jejichž tzv. druhý život modifikuje historické povědomí o válečných událostech, které připomínají. Nicméně, ne všechny památníky souvisejí přímo s bitvami, jako například památníky v Lidicích a Ležákách, které připomínají nacisty vyhlazené obce v reakci na atentát na Reinharda Heydricha v roce 1942.

Muzea se staví na těch nejdůležitějších místech bitev, zejména tam, kde se udála velmi významná událost. Obecně by muzeum mělo plnit funkci informování návštěvníků o bitvě, seznamovat s jejím průběhem a výsledkem. Tuto funkci moderní muzea plní pomocí moderních multimediálních technologií, vizualizací, filmových projekcí apod. Tyto moderní technologie doplňují klasické expozice historických artefaktů, jako jsou v muzeích tohoto typu většinou zbraně všech velikostí (od pušek, pistolí až po děla), vojenské uniformy zúčastněných armád a rozdíly v uniformách jednotlivých hodností v nich, obrazy výjevů z bitvy, modely bojiště, texty týkající se informací o bitvě a tak podobně. V muzeích také často bývá prodejna se suvenýry a publikacemi a propagačními materiály k bojišti.

Historické rekonstrukce

Historická rekonstrukce je druh hry či zábavy, při které se její účastníci snaží vytvořit obraz historické události nebo období a tím připomenout a přiblížit divákům historii. Návštěvníci se nejčastěji účastní rekonstrukcí historických bitev či rytířských a šermířských turnajů, přičemž i oni mohou být převlečeni do dobových kostýmů. Celou atmosféru může dokreslovat dobová hudba nebo dobové dopravní prostředky. Tyto aktivity zvyšují atraktivitu místa nebo události a výrazně zvyšují návštěvnost dané lokality, a to jak v době probíhající rekonstrukce, tak i mimo ni díky zvýšenému podvědomí o destinaci. Ačkoliv nejvíce skupin a jednotlivců zabývajících se historickými rekonstrukcemi jsou amatérští zájemci o vojenskou tematiku, většinou různé kluby vojenské historie, pro které je tato hra koníčkem, existuje i řada skupin věnujících se předvádění, nejčastěji rytířských a šermířských turnajů, profesionálně. Aktéři těchto rekonstrukcí vystupují v historických uniformách z určitého období, ke kterému se snaží získávat poznatky studiem dobových materiálů. Často se účastní nejen nejrozličnějších vojensko-historických akcí, tedy bojových ukázek, popřípadě rekonstrukcí celých bitev, ale také slavnostních přehlídek a pietních aktů, doma i v zahraničí, s cílem připomínat veřejnosti akční a přitažlivou formou důležitá období i jednotlivé události historie. Tento způsob prezentace je označován termínem *living history* (živá historie). Některé kluby vojenské historie také pomáhají udržovat nebo rekonstruovat historické vojenské památky. Mezi tyto kluby patří například Garda města Hradce Králové, jejíž členové se zabývají historií prusko-rakouských válečných střetů a pořádají rekonstrukce bitvy u Hradce Králové (u Sadové či nejčastěji na Chlumu) z roku 1866. Dalším příkladem může být sdružení Curia Vítkov, které se snaží o popularizaci historie a prezentování výsledků historických věd laickým zájemcům. Sdružení nejen realizuje stavbu repliky velmožského sídla (tzv. curie) z 12. století na terénní vyvýšenině nad vsí Horní Vítkov (u Liberce), ale také zde prezentují šermířské souboje. Navazují na aktivity skupin historického šermu, které se u nás začaly formovat v 50. letech minulého století. První samostatné vystoupení historických šermířů pod názvem „Mušketyři a bandité“ se

uskutečnilo 18. září 1960 na nádvoří Schwarzenberského paláce na Hradčanském náměstí v Praze. Skupiny historického šermu pořádají různé akce od vystoupení na různých typech kulturních akcí až po bitvy, ve kterých se sejde až několik tisíc šermířů. Nejznámější a největší bitva historického šermu v Česku je *Libušín* pořádaný u stejnojmenné vesnice (u Kladna), *Bitva na Mělníku* nebo barokní bitva ve Frýdlantě. Ve Frýdlantě probíhá v rámci *Valdštejnských slavností* i rekonstrukce bitvy císařských vojsk, které vedl Albrecht z Valdštejna, se Švédy, a které se účastní tisíce vojáků v dobových kostýmech. Městská garda Český Brod pořádá ukázkou husitské bitvy u Lipan na Lipské hoře u lipanské mohyly, muzejní expozice v Podlipanském muzeu v Českém Brodě prezentuje přípravu a průběh bitvy i širší souvislosti tohoto mezníku husitského hnutí. Součástí expozice jsou repliky i originály zbraní a další historické i umělecké exponáty.

Temný turismus

Mnoho lidí je do určité míry fascinováno smrtí, bolestí a pocity strachu. Tento jev je natolik silný, že motivoval vznik celé řady komerčních produktů nabízejících možnost tyto pocity prožít. Na druhé straně stojí přirozená lidská obava ze smrti, která je spojena nejen se strachem, ale i s úctou. Tento ambivalentní přístup ke smrti, strachu ze smrti, bolesti a utrpení se odráží ve vzniku nové formy turismu. **Temný turismus** (*dark tourism, black tourism, grief tourism* (žal, smutek), *disaster tourism*) přivádí turisty na místa konfliktů, věznění, mučení a zabíjení, místa historicky spojená se smrtí, utrpením, tragédií, neštěstím, strachem nebo smutkem, která jsou připomínkou „temné“ stránky dějin lidstva, ale také na místa postižená přírodními katastrofami. Je založen zejména na autenticitě místa a silném emocionálním zážitku. Tato místa mají zvláštní schopnost přitahovat velké množství turistů. Když se stane něco opravdu velkého, hrozného, lidská potřeba to vidět vyvolává temný turismus.

Účastníci temného turismu se prostřednictvím návštěv významných historických míst nenásilnou formou a názorně seznamují s významnými událostmi historie, návštěvou vzdávají hold památce konkrétních osob, jak významných osobností, tak i obyčejných lidí, kteří byli věznění, popraveni nebo zahynuli tragickou smrtí během katastrof. Pro některé je motivem osobní prožitek strachu a ohrožení, který má různě silné vyznění. Může se jednat o návštěvu objektivně nebezpečných míst, např. míst válečných konfliktů, kde přetrvávají střety nepřátelských stran, nebo o účast na rekonstrukcích historických bitev a dalších „inscenací“ prožitků spojených se smutkem, strachem, utrpením.

Odborníci rozdělují účastníky temného turismu do tří kategorií. První skupina hledá jakési duchovní naplnění, druhá je ovlivněna vzděláním a chce rozšířit své znalosti a třetí hledá zábavu a chce se jen bavit. Poslední uvedená je spojena zejména s událostmi, které se odehrály v době dávno minulé, ztrácejí etický aspekt piety či pokory ve vztahu ke smrti a utrpení. Jedná se například o návštěvy středověkých mučireň, míst spojených s legendárními a spíše mytologickými postavami (Čachtická paní, hrabě Dracula) či o uměle vytvořené atrakce jako strašidelné hrady a zámky, domy hrůz apod.

Všechny uvedené motivy se mohou prolínat, často se spojují s dalšími motivy účasti, nezdědka dochází k propojení s jinými formami turismu, zejména s event turismem nebo poznávacím a vzdělávacím turismem. Zájem o temný turismus může být vyvolán i poměrně nečekaně. Například hollywoodský film *Schindlerův seznam* z roku 1993 režiséra Stevena

Spielberga odstartoval obnovený zájem o památky holocaustu, vlna zájmu o místa utrpení přišla i po teroristických útocích z 11. září 2001.

Temný turismus není nový fenomén. Již v roce 1815 sledovala šlechta z uctivé vzdálenosti bitvu u Waterloo a návštěva jednoho z bitevních polí z počátku americké občanské války (1861) byla prodávána hned následující den po bitvě jako turistická atrakce. První turistická agentura, která se specializovala na tento druh turismu, začala výlety do Lakehurstu v New Jersey, místa katastrofy vzducholodi Hindenburg (1937).

Objekty zájmu účastníků temného turismu jsou velmi různorodé, jsou jimi hřbitovy, vězení, místa mučení a vraždění, válečných konfliktů, ale také místa zasažená přírodními katastrofami. Všechna tato místa mají neobvyklý, smutný, často až depresivní půvab a vyvolávají řadu otázek – Jak se to mohlo stát? Může se to opakovat? Kdy?

Nejtypičtějšími destinacemi temného turismu jsou místa genocidy (*Dark Camps for Genocide*), místa, kde je hlavním „tématem“ genocida, hrůza, mučení a smrt a jsou tudíž na nejtemnějších okrajích spektra temného turismu. Ukazují utrpení konkrétních lidí a mají tak velký význam ve vnímání politických dějin a současnosti. Nejvíce je to patrné v případě holokaustu a koncentračních a vyhlazovacích táborů. Někdy se pro tento typ turismu používá také označení **Holocaust tourism** nebo **Genocide tourism**. Cílem cestování na tato místa je vzdělání a připomínání si tragických událostí.

Specifickým typem temného turismu je **válečný turismus** (*War Tourism*), jehož účastníci cestují do bývalých, případně aktivních válečných zón nebo bojišť za účelem prohlídky památek, ale také voyeurismu, hledání vzrušení na nebezpečných a zakázaných místech. Řada turistů uvízla v aktivních válečných oblastech nebo záměrně navštěvuje místa válečných konfliktů jako jsou Libanon, Izrael apod., protože je to riskantní a lidé chtějí vědět, jaké to je být v centru bojů. Válečný turismus zahrnuje také cesty na bývalá bojiště nebo k památníkům bojů, jako je Menin Gate Memorial to the Missing v Ypres (Belgie), Thiepval Memorial to the Missing of the Somme (Francie), Mémorial de Verdun (Francie), Pomník Powstania Warszawskiego a Pomník Bohaterów Getta w Warszawie (Monument to the Heroes of the Warsaw Uprising, Polsko) nebo Mamayev Kurgan (Rusko). Bojiště první světové války, jako je Somma, byla obzvláště populární během nedávného stého výročí jejího ukončení. Nicméně místa jako Hastings, Gettysburg, Waterloo nebo Bosworth rovněž přitahují tisíce návštěvníků. Populární jsou i rekonstrukce bitev, které přitahují pozornost a zájem účastníků, ale především diváků; např. rekonstrukce bitvy u Slavkova se v roce 2005 zúčastnilo 3.500 účastníků – vojáků a na 30.000 diváků.

Dalším specifickým typem temného turismu je **katastrofický turismus** (*Disaster Tourism*), který zahrnuje cestování do míst, která byla zasažena přírodní katastrofou, jako je povodeň, erupce sopky, tsunami, hurikán atd. Lidé cestují na tato místa v zásadě ze dvou důvodů, tj. ze zvědavosti nebo doufajme, že častěji, aby pomohli místním obyvatelům a postižené oblasti zotavit se. Mezi nejznámější příklady patří cesty do zemí na pobřeží Indického oceánu zasažených zemětřesením následovaným tsunami v roce 2004, do oblasti Greater New Orleans, která byla vážně poškozena a zničena záplavami během hurikánu Katrina v roce 2005, nebo na Island po erupci sopky Eyjafjallajökull (2010). Katastrofický turismus zahrnuje rovněž cestování do míst zasažených důsledky lidské činnosti, a to záměrné i neúmyslné.

Nejznámějšími příklady jsou *Ground Zero* (označení pro místo s největším poškozením) v New Yorku, kde došlo 11. září 2001 k útokům na Světové obchodní centrum nebo Pripjat' nedaleko Černobylu na Ukrajině, místo výbuchu jaderné elektrárny v roce 1986.

Destinace temného turismu zahrnují množství dalších cílů. Jsou mezi nimi například hřbitovy, místa odpočinku slavných osobností i „obyčejných“ lidí, které mají historický i umělecký rozměr, prezentují autentický zážitek a jsou vnímány jako součást kulturního dědictví. Jsou atraktivní i svou romantickou atmosférou, často mají charakter parků, např. Père-Lachaise je největším parkem v Paříži a každoročně přiláká na dva miliony návštěvníků. Dalším cílem temného turismu jsou žaláře, věznice či mučírny, spojené v minulosti s tresty a spravedlností. Může se jednat o autentické místo, zájmu návštěvníků se těší hlavně staré historické věznice, např. Alcatraz nebo kasemata na hradě Špilberk. Mají bohatou historii a jsou spojeny se slavnými vězni, v případě Alcatrazu je to např. Al Capone, v případě Špilberku Václav Babinský. Tento typ destinace podléhá často komercializaci, může se jednat i o uměle vytvořenou atrakci pro turisty, o zábavní centra hrůzy, jako je např. Dungeon v Londýně. Hlavním cílem těchto atrakcí je pobavit návštěvníky.

Obětem první světové války je věnováno několik památníků v západní Evropě. *Menin Gate Memorial to the Missing* v Ypres (Belgie) je připomínkou desetitisíců vojáků, kteří zde přišli o život v průběhu první světové války. Fronta se zde pohybovala v blátě, vlhku a chladu jen o pár kilometrů tam a zpátky. Do dějin Ypry vstoupily v dubnu 1915, kdy zde byl poprvé v historii lidstva ve velkém měřítku vyzkoušen chemický bojový plyn (chlór) a v roce 1917 zde byl použit i plyn yperit, který své jméno dostal podle města. *Thiepval Memorial to the Missing of the Somme* (Francie) je válečný památník věnovaný památce více než 70.000 britských a jihoafrických vojáků padlých a pohřešovaných během bitev na Sommě v letech 1915 až 1918. *Památník bitvy u Verdunu* (Francie), jedné z největších bitev první světové války na její západní frontě, je věnován památce padlých obou válčících stran, francouzské i pruské. V krvavé bitvě trvající téměř 10 měsíců padlo na 700.000 vojáků, proto bývá označována jako *verdunský mlýnek na maso*. Po nespočetných dělostřeleckých útocích zde zůstala pouštní krajina plná kráterů. Nedaleko se nachází *Ossuaire de Douaumont*, zřejmě nejznámější hřbitov první světové války. V kostnici dlouhé 137 metrů jsou uloženy ostatky asi 130 000 vojáků bez rozdílu národnosti.

Nejnavštěvovanějšími místy temného turismu jsou památníky a muzea na místech bývalých nacistických koncentračních táborů. Synonymem hrůz se stala síť vyhlazovacích táborů v **Osvětimi** v Polsku, kde bylo zabito až 1,5 milionu lidí, z nichž asi 90 procent byli Židé. Osvětim-Březinka (Auschwitz-Birkenau), stavěný uprostřed polí sovětskými válečnými zajatci od konce roku 1941, vstoupil do historie jako hlavní místo nacistického konečného řešení židovské otázky. Od začátku roku 1942 do konce roku 1944 přivážely transportní vlaky do tábora Židy z celé okupované Evropy. Koncentrační tábory v Osvětimi navštívilo v roce 2019 rekordních 2,32 milionu lidí z celého světa. Osvětim připomíná holocaust a hrůzy, které tu byly spáchány a symbolicky burcuje vnímání návštěvníků jako memento této hrozby.

Mezi nejnavštěvovanější památky patří i **Muzeum Anny Frankové** v Amsterdamu, v domě, kde se s rodiči a sestrou během nacistické okupace dva roky skrývala. Poté, co byl jejich úkryt odhalen, byla rodina transportována do koncentračního tábora Osvětim a poté do

Bergen-Belsenu, kde Anna zemřela pravděpodobně v únoru 1945 na tyfus. Deník, který si Anna během pobytu v úkrytu psala vydal po válce její otec, který jako jediný z rodiny válku přežil. Deník byl přeložen do více než 60 jazyků, stal se světovým bestsellerem a jedním ze symbolů tragického osudu milionů židů pronásledovaných a zavražděných nacisty. Památník každoročně navštíví přibližně 1,2 milionu návštěvníků.

Francouzská vesnička **Oradour-sur-Glane** byla uzavřena německou armádou v červnu 1944, po invazi do Normandie, a 643 jejích obyvatel, včetně žen a dětí, bylo zmasakrováno při strašlivém kulometném útoku. Krátce po válce byla nedaleko postavena nová vesnice, ale původní Oradour-sur-Glane je, na příkaz tehdejšího francouzského prezidenta Charlese de Gaulla, udržována jako trvalý památník zvěrstev, ke kterým došlo během německé okupace Francie.

Pearl Harbour je dalším pamětním místem, které přitahuje davy turistů. Skutečnost, že z USS Arizona stále viditelně uniká ropa, zvyšuje úroveň intenzity, smutku, bolesti a bezprostřednosti tragédie. Zázitek je velmi dojemný, protože 1.177 ztracených životů změnilo průběh historie a místo je jejich oficiálním hrobem.

Hiroshima Peace Memorial Park je věnován odkazu Hirošimy jako prvního města na světě, na která byla svržena atomová bomba, a památce až 140.000 přímých a nepřímých obětí bomby. Park byl zřízen na pusté planině, která vznikla po výbuchu. Každoročně se zde 6. srpna koná pamětní mírový ceremoniál k připomínce obětí, jaderné hrůzy a na podporu světového míru. Symbolem zkázy Hirošimy je *A-Bomb Dome*, kostra budovy bývalé hirošimské prefektury, budovy, která stála nejbližší epicentru výbuchu a zůstala alespoň částečně stát.

Pompeje, „matka“ všech destinací katastrofické turistiky, ležely neobjeveny přibližně 1.500 let. Když v roce 79 vybuchl nedaleký Vesuv, zničil a pohřbil starověké římské město spolu se sousedním Herculaneem pod vrstvou popela a pemzy, která obě místa dokonale zakonzervovala, díky čemuž zůstalo ve městě zachováno vše od ulic až po fresky. Pompeje byly původně znovuobjeveny v roce 1599, ale až vykopávky v roce 1748 odhalily velké struktury, včetně celého římského divadla. Na nedaleké pláži bylo nalezeno více než 300 koster lidí, kteří se snažili před erupcí uprchnout. V současné době jsou Pompeje součástí národního parku Vesuv a jsou jednou z nejoblíbenějších turistických atrakcí v Itálii s přibližně 2,5 miliony návštěvníků ročně.

Po **podmořském megazemětřesení v Indickém Oceánu** v roce 2004, které způsobilo sérii ničivých tsunami podél pobřeží většiny zemí, zabilo 230.000 lidí ve 14 zemích a zaplavilo pobřežní oblasti vlnami vysokými až 30 metrů, cestovalo velké množství lidí do postižených zemí, aby dobrovolně pomohli místním obyvatelům a postiženým oblastem se zotavit. Byla to jedna z nejsmrtnějších přírodních katastrof v zaznamenané historii. Nejhuře zasaženou zemí byla Indonésie, následovaná Srí Lankou, Indií a Thajskem. Jakýmsi symbolem katastrofy byl ostrov Phuket, oblíbená luxusní turistická destinace, kde téměř všechny hlavní pláže zaznamenaly velké škody a mnoho zahraničních turistů zemřelo nebo bylo nezvěstných. Podmořské megazemětřesení u tichomořského pobřeží **Tóhoku** v Japonsku v roce 2011 způsobilo silné vlny tsunami, které dosáhly výšky až 40 metrů a urazily až 10 kilometrů do vnitrozemí. Tsunami také způsobila jadernou havárii v komplexu jaderné elektrárny Fukušima. Region Tóhoku se stále vzpomíná na zemětřesení a tsunami, ale vytvořila se skupina, která

má přeměnit místo jaderné katastrofy ve Fukušimě na turistickou atrakci. Katastrofální devastace **hurikánem Katrina**, který zasáhl New Orleans v roce 2005, byla způsobena selháním hrází a vedla k záplavám v 80 procentech města. Bouře vyhnala z domovů na 800.000 obyvatel a zničila více než 200.000 domů. Již druhý den záplav nabízelo několik společností výlety do zasažených míst.

V časných ranních hodinách 26. dubna 1986 došlo k nejhorší jaderné havárii na světě. Explodoval reaktor číslo čtyři v **černobylské elektrárně**, který vychrlil radioaktivní materiál do atmosféry a způsobil požár, který hořel 10 dní. Katastrofa měla za následek desítky přímých úmrtí a tisíce dlouhodobých, stejně jako vysídlení 350.000 obyvatel z měst Černobyl a Pripjať v tehdejší Sovětské svazu. Reaktor číslo čtyři byl zakryt betonovým sarkofágem. Ukrajinská cestovní kancelář SoloEast Travel provozuje trasu v černobylské zakázané zóně včetně elektrárny. Prohlídka přivede turisty na 300 metrů od reaktoru číslo čtyři, do města duchů Pripjať s podivnými pozůstatky mateřské školy či k pozůstatkům vesnice Kopachi, která byla po katastrofě kvůli vysoké úrovni kontaminace stržena a pohřbena. Jedna ze zastávek je u Červeného lesa, borovicového lesa zničeného radioaktivní kontaminací, který se od té doby stal jednou z největších přírodních rezervací v Evropě.

Dalšími oblíbenými destinacemi temného turismu jsou například **Lockerbie**, vesnice ve Skotsku, kam po teroristickém útoku v prosinci 1988 dopadl Boeing 747, přičemž zemřelo všech 259 cestujících a 11 místních obyvatel, nebo **Ground Zero** v New Yorku připomínající oběti teroristických útoků na Světové obchodní centrum 11. září 2001. Na jeho místě byl vybudován památník obětem a nový mrakodrap Freedom Tower.

Ani Česká republika není v tomto směru výjimkou a může turistům nabídnout mnoho destinací spojených s temným turismem, která se každoročně stávají cílem návštěv velkého množství turistů.

Slavkov / Austerlitz je světoznámé místo bitvy tří císařů, která se odehrála několik kilometrů západně od města 2. prosince 1805 a kde Napoleon dosáhl jednoho ze svých nejslavnějších vítězství. Dominantou slavkovského bojiště je Mohyla míru na Prackém kopci, v jeho areálu je množství pomníků, křížů, kapliček a hromadných hrobů. Pod vrchem Santon (východně od Tvarožné) se každoročně konají historické rekonstrukce bitvy. Na vrcholu kopce, místě hlavních pozic francouzské armády, stojí malá bílá kaple.

Památník Terezín byl založen v roce 1947 k uctění památky obětí nacistické genocidy za druhé světové války. Tzv. Malá pevnost z konce 18. století sloužila od roku 1940 jako věznice gestapa. Celý Terezín, obklopený hradbami, sloužil jako ghetto pro tisíce převážně českých Židů. Ti, kteří zde nezemřeli, byli posláni do vyhlazovacích táborů, hlavně do Osvětimi. Muzeum ghetta, věnované židovským obětem, bylo založeno v budově bývalé terezínské školy, před pevností byl zřízen Národní hřbitov. Posláním Památníku je připomínat oběti nacistické politické a rasové perzekuce během okupace českých zemí a pečovat o pietní místa spojená s utrpením a smrtí tisíců obětí.

Lidice a Ležáky jsou bývalé osady, které byly zničeny nacisty za druhé světové války na základě přímé či domnělé spolupráce místních obyvatel s atentáčníky na říšského protektora Reinharda Heydricha. Obec Lidice byla vypálena 10. června 1942, kdy bylo všech přítomných

173 mužů zastřeleno, ženy poslány do koncentračního tábora Ravensbrück a děti, které nebyly vybrány pro germanizaci, byly poslány do koncentračního tábora Chelmno. Stejný osud postihl východočeskou osadu Ležáky o dva týdny později, 24. června 1942. Ležáky byly také vypáleny, všichni muži a ženy byli zastřeleni a děti byly poslány do vyhlazovacího tábora Chelmno. Jen dvě dívky byly vybrány do arizačního programu a přežily válku. V areálu **Památníku Lidice** je možné vidět základy původních staveb, společný hrob zastřelených mužů a sousoší 82 zavražděných dětí. V **Památníku Ležáky** byly na místech původních obydlí postaveny tzv. hrobodomy.

Pravoslavný kostel svatých Konstantina a Metoděje v Praze sloužil jako úkryt českým parašutistům, členům skupiny Anthropoid, kteří spáchali atentát na Reinharda Heydricha. Jednotky Waffen-SS oblehly kostel, ale navzdory maximálnímu úsilí 750 vojáků SS, nebyly schopny dostat parašutisty živé. Ti, kteří nebyli zabiti, spáchali po opakovaných útocích SS sebevraždu v kryptě kostela.

Naučná stezka Jáchymovské peklo vede návštěvníky do oblasti, kde v roce 1950 vzniklo kolem dolů 18 vězeňských táborů. Tyto tábory byly rychle zaplněny vězni komunistického režimu, kteří zde žili a trpěli v nelidských podmínkách a byli nuceni těžit uranovou rudu. Do roku 1961 zde bylo uvězněno přibližně 65.000 lidí, mnozí z nich zemřeli.

Spodní patro **hřbitovní kaple Všech svatých** v Sedlci slouží jako kostnice. Ta podle odhadů obsahuje kostry 40.000 až 70.000 osob, jejichž kosti byly využity také na výzdobu a vybavení kaple (lustr, oltář, monstrance atd.).

K dalším oblíbeným destinacím temného turismu patří například zámek ve Velkých Losinách spojený s čarodějnickými procesy na konci 17. století, hrad Špilberk, nechvalně proslulé nejtvrďší vězení habsburské monarchie pro zatvrzelé zločince, Muzeum útrpného práva v Českém Krumlově, podzemí broumovského kláštera s vambereckými mumii, brněnská Crypta Capuccinorum a mnoho dalších.

Každé pamětní místo vychází z místní kultury a řídí se určitými pravidly. Některá pravidla jsou jasně popsána (na panelech apod.), jiná jsou dána kulturou, etikou, místem samotným. Návštěvníci by měli být vhodně oblečeni, na většině míst by neměli mluvit nahlas, jíst či pít, odhazovat odpadky apod. Rozdíl mezi tím, co je možné přijmout jako turistickou atrakci a co není, je často **otázkou kulturních hodnot** a času, který od události uplynul. Prohlídky po stopách Jacka Rozparovače dnes nikoho neurážejí. Na druhou stranu, prohlídky místa v Paříži, kde zahynula princezna Diana při autonehodě, jsou stále jakýmsi tabu.

Fascinace temnými místy je mnohými lidmi považována přinejmenším za kontroverzní. Etický aspekt tohoto cestování vyvolává otázku, zda je správné, aby cílem návštěvy bylo prohlížení si míst či objektů spojených se smrtí a utrpením. Při hledání odpovědi je zapotřebí zohlednit dva aspekty, a to pravdivost či opravdovost a čas. Hlouběji zasáhnou návštěvníky místa a události, které vyprávějí reálné tragické příběhy skutečných lidí. Etický rozměr je třeba vnímat zejména u neštěstí a katastrof, které se udály nedávno, a které se týkají ještě žijících lidí nebo jejich potomků. Skutečností je, že události, ke kterým došlo před několika staletími, vnímáme jako historii, která se nás osobně netýká. V těchto případech převládá nad pocity smutku a soucitu spíše zájem nebo zvědavost. Při prohlídce kostnice v Sedlci cítí návštěvníci

spíše tíseň, údiv a také obdiv nad výzdobou kaple z lebek a kostí, než aby se dojímalí nad smrtí. Zpřístupnění míst postižených lidským neštěstím či katastrofou by vždy mělo jít ruku v ruce se vzděláváním a pietou, nikoliv s prostou motivací zisku.

V roce 2011 proběhl v Muzeu Auschwitz-Birkenau průzkum s cílem zjistit motivaci a pocity návštěvníků. Mezi motivy převládaly seznámení se s historií tábora (33 %), prokázání úcty obětem (20 %), zvědavost (13 %), soucit s oběťmi války (10 %). Pocity z návštěvy Muzea zahrnovaly smutek (64 %), reflexi, zamyšlení (54 %), dojetí (37 %), bezmoc (28 %), soucit (22 %), zlost, vztek (15 %), hněv (13 %), nenávisť (11 %) a žádné pocity (5 %).

11. Turismu se zaměřením na gastronomii a kulínární dědictví (gastroturismus)

Jídlo je nejen zdrojem naší fascinace a okouzlení, ale také důležitou součástí cestování. Stravovací služby se řadí mezi základní turistické služby, je ale zřejmé, že jídlo může být samo o sobě cílem, významným nebo hlavním motivem k cestování. Díky gastronomii je možné se během cestování seznámit s místní historií, kulturou a tradicemi a v některých případech mohou být zážitky spojené s jídlem a pitím trvalejší než zážitky spojené s návštěvou hradů, zámků a jiných historických či uměleckých pamětihodností.

Tento typ turismu se potýká s určitou neukotveností terminologie. Používají se názvy *Culinary Tourism*, *Food Tourism*, méně často *Gastronomy/Gastronomic Tourism*. *World Food Travel Association* (původně v letech 2003-2012 *International Culinary Tourism Association*) v roce 2012 doporučila upustit od dříve používaného pojmu *Culinary Tourism* a používat širší označení **Food Travel**, tedy cestování za jídlem. V české odborné literatuře se používá termín *kulinářský turismus* nebo *gastronomický turismus*, přičemž tato slova jsou chápána jako synonyma, občas se používá i méně přesný pojem *gurmánský turismus*.

Gastronomický turismus představuje „objevitelskou“ účast na akcích týkajících se jídla, která zahrnuje konzumaci, přípravu a prezentaci jídla, kuchyni, tradici stolování a stravovací zvyky. Motivem účastníků je v průběhu cestování dosáhnout jedinečných a nezapomenutelných kulinárních zážitků všeho druhu. Prolíná se jak s poznávacím a kulturním, tak i zážitkovým turismem. Vychází z touhy „zažít“ jídlo země, regionu nebo oblasti, je založen na hledání zvláštních, jedinečných a nezapomenutelných zážitků spojených s jídlem a pitím, a to jak oblastí blízkých, tak vzdálených. Přestože lidé vždy cestovali, aby získali určité potraviny, a vždy na cestách jedli, gastronomický turismus jako specifický trend v turismu se objevil až na počátku tisíciletí. Může se jednat o účast na specializovaných gastronomických akcích, o zážitky spojené s konzumací, přípravou a prezentací jídla, seznámení se s gastronomickými tradicemi dané destinace, ale i třeba nákup u stánků, tedy aktivity, které přináší unikátní a nezapomenutelný zážitek. Dobrým gastronomickým zážitkem může být i jen krajíc chleba, kousek sýra a jablko. Pokud budeme přesvědčeni, že chleba je chutný a čerstvý, jablko je zralé a sýr je dobře uležení a jsme natolik moudří, že to tak vnímáme, jestli navíc k tomuto jednoduchému jídlu můžeme přidat sklenku vína, kterou vypijeme s přáteli, pak všechny důležité faktory gastronomie byly uspokojeny.

Jedním z důležitých kritérií při výběru prázdninové destinace je spolu s klimatem, prostředím a ubytováním rovněž místní kuchyně. Její velkou výhodou je, že je jediným lákadlem, které je k dispozici po celý rok, v kteroukoliv denní dobu a bez ohledu na počasí. Gastronomie je významnou součástí všech kultur, autentickou a tradiční součástí kulturního dědictví. Její význam dokládá skutečnost, že se dostala i na *Reprezentativní seznam nehmotného kulturního dědictví lidstva UNESCO*. V roce 2010 byly na seznam zapsány francouzská kuchyně, mexická kuchyně, středomořská strava a perníkářství v severním Chorvatsku.

Gastronomický turismus je stále populárnější a v poslední době se stává téměř módní záležitostí. Jedná se o oblast turismu, která je velmi rozmanitá, může být spojena s konkrétními místy, jako jsou restaurace, vinice a původní „domovy“ určitých pokrmů, nebo s aktivitami jako jsou kurzy vaření, nakupování na místních farmářských trzích, ve farmářských obchodech apod.

Patrně nejčastějším cílem gastroturismu jsou **podniky veřejného stravování**, které mohou být dále rozděleny na stravovací zařízení gurmetská, historická, tradiční a zážitková. Většinou se jedná o podniky, jejichž návštěva je doporučována v průvodcích, na turistických portálech či webových stránkách. Jednotlivé kategorie se mohou prolínat.

- Gurmetská stravovací zařízení představují luxusní restaurace, které nabízejí luxusní služby. Často se jedná o podniky, které se pyšní michelinskou hvězdou, dalším kritériem může být jejich umístění na žebříčku nejlepších restaurací. Gurmetské restaurace nabízejí špičkovou gastronomii a bezchybnou obsluhu, čemuž odpovídá i jejich cenová úroveň.
- Historické restaurace jsou podniky, které mají dlouhou historii a vešly do učebnic gastronomie s vlastními nezaměnitelnými recepty. Samotný jejich název je všeobecně známou značkou. Jako příklad může sloužit kavárna Sacher ve Vídni, kde se podává originální Sacher dort.
- Tradiční gastronomická zařízení si zakládají na své autenticitě, nabízejí tradiční místní speciality, zdůrazňují původnost a dlouhou tradici receptů podle kterých se v nich vaří. Nezřídka se jedná o „bezejmenné“ hostince a lidové restaurace, které jsou ale vyhledávané pro svoji bezprostřední atmosféru, pohostinnost v pravém slova smyslu a poctivou kuchyni. Mohou to být levné italské trattorie či domácí restaurace v Toskánsku. Podobných příkladů najdeme celou řadu prakticky v každé zemi.
- Zážitkové restaurace se zaměřují na tzv. zážitkovou gastronomii, jsou něčím zvláštní a výjimečné, nabízejí prožitek uspokojující nejen chuť, ale i další smysly uplatňující se při konzumaci pokrmu nebo nápoje. Originalita se může projevit ve vybavení, aranžmá stolu, nabízeném sortimentu, způsobu přípravy nebo podávání jídel, obsluze, tematickém programu, hudební produkci apod. Předmětem prezentace může být i vybrané kulinární dědictví, prvky lidové stravy apod. Jako příklad může sloužit „středověká“ restaurace Anno Domini v Drážďanech, restaurace pod hladinou moře na Maledívách, restaurace ve 122. patře mrakodrapu Burdž Chalifa v Dubaji nebo restaurace v koruně stromu na Novém Zélandě.

Gastronomický turismus je spojován i s některými **turistickými destinacemi**, ať už se jedná o celé státy či určité regiony nebo i menší lokality. Objevují se i žebříčky (oficiální i neoficiální) nejvýznamnějších destinací gastroturismu. Na prvních místech se objevuje zpravidla Mexiko, Francie, Itálie (Toskánsko), případně Japonsko či Indie. Místní, národní jídlo (v širším pojetí gastronomie) je jedním z faktorů, které utvářejí image destinace. V České republice mezi destinace, které hrají významnou roli v gastroturismu, patří např. jižní Morava, zejména díky vinařství. Potenciál však mají i další oblasti.

Významný dopad na turismus mají **gastronomické akce a události** (eventy). Jejich vliv se neprojevuje pouze ve zvýšené návštěvnosti dané destinace, ale mohou významně ovlivnit i její image. Mohou mít charakter velkých, spíše kulturních akcí, např. vinobraní nebo pivní festivaly, které se vyznačují často bohatým kulturním programem a kde jsou prezentace jídla a nápojů pouze jednou ze součástí programu. Vedle toho existují menší akce, které jsou zaměřeny na prezentaci určitých regionálních gastronomických produktů, například košty slivovice či jiných místních pálenek, dny švestkových nebo borůvkových knedlíků, slavnosti chřestu, zabijačky, masopustní hody atd. Zvláštní místo mají specializované gastronomické eventy, na kterých je dominantní ochutnávka jídel a nápojů. Mezi největší Food festivaly na světě patří

Slow Food Movement's biennial v Turíně v Itálii, *St. Moritz Gourmet Festival* ve Švýcarsku nebo *Oktoberfest* v Mnichově. V České republice patří mezi nejpoblárnější akce tohoto druhu například *Znojenské vinobraní*, *Vizovické trnkobraní* nebo *Prague Food Festival*.

Během návštěvy destinace, v zahraničí i v rámci domácího turismu, bývají často na programu návštěvy **exkurze do potravinářských provozů**, které bývají spojené s ochutnávkou nebo možností zakoupení originálního produktu. Oblibě se těší prohlídky palíren whisky ve Skotsku a v Irsku, v Belgii jsou oblíbené prohlídky čokoládoven a pivovarů, v Holandsku sýráren. V České republice jsou nejčastěji navštěvovány pivovary a vinné sklepy. Součástí nabídky gastroturismu mohou být i návštěvy malých zemědělských podniků a farem, kde je možné prohlédnout si výrobu sýrů, moštů, marmelád, uzenářských výrobků a dalších domácích produktů. Oblibě zejména v zahraničí se těší návštěvy u rybářů spojené s nákupem čerstvě vylovených ryb a plodů moře. Tato možnost je i v České republice, a to buď při výlovu rybníků nebo ve speciálních líhních.

Další součástí gastronomického turismu jsou návštěvy **gastronomických muzeí**. Jejich zaměření je velmi různorodé. Mohou být poměrně úzce specializované, například Muzeum perníku v Toruni (Polsko), Muzeum perníku v Pardubicích, Muzeum Olomouckých tvarůžků v Lošticích nebo Muzeum chleba (Museum der Brotkultur) v Ulmu (Německo). Existují také obecně koncipovaná muzea, jako například Gastronomické muzeum v Praze.

Atraktivní v rámci gastroturismu jsou rovněž **farmářské trhy**, a to nejen pro možnost zakoupení původních místních produktů, ale také pro svou malebnost, autentičnost, bezprostřednost a možnost setkání s místním obyvatelstvem. Nabízejí vhodnou alternativu pro zájemce o kvalitní lokálně pěstované a vyráběné výpěstky a potraviny a jsou zajímavé i pro ty, kteří preferují spíše osobní přístup při nakupování.

Oblíbenou aktivitou v rámci gastroturismu jsou **kurzy vaření**, které mají nejrůznější podobu. Často jsou zaměřeny tematicky, např. italská kuchyně, ryby, příprava steaků apod. Pokud se jedná o mimořádnou nabídku, jsou účastníci ochotni přijet na kurz i z velké vzdálenosti, někteří zájemci cestují na takové kurzy i do zahraničí. A tak mnoho cestovních kanceláří nabízí specializované gastronomické zájezdy. *The International Kitchen* (Chicago) nabízí gastronomické zájezdy za poznáním kulinárního dědictví do Francie, Itálie, Řecka, Portugalska, Španělska, ale i Maroka, Vietnamu, Kambodže, Peru, Argentiny apod., mimoto organizuje rovněž kurzy vaření ve Francii, Itálii, Portugalsku, Španělsku a Argentině. *Cook Italy* nabízí kurzy vaření a procházky po místních farmářských trzích v Bologni, španělská *Cellar Tours* nabízí forfaitové all-inclusive zájezdy do vinařství ve Španělsku, Portugalsku, Itálii a Francii, *New Orleans Cooking Experience* nabízí praktické kurzy zaměřené na kreolskou kuchyni včetně exkurzí do místních restaurací apod. Seznam všech kanceláří nabízejících produkty gastroturismu by byl nekonečný.

Česká republika má dobré předpoklady pro rozvoj gastronomického turismu – má dlouhou tradici pivovarnictví a vinařství, jsou zde tradiční národopisné oblasti se svými speciálními pokrmy podle originálních receptů, jídlo, pití a gastronomické produkty obecně jsou oblíbenou součástí řady akcí, jako jsou trhy, jarmarky, hody, poutě, vinobraní, chmelobraní či dožínky, jídlo je lákadlem i řady dalších akcí jako jsou například výlovy rybníků, městské slavnosti, historické slavnosti, svátky apod. V posledním desetiletí se stává opět oblíbený

tradice svátku sv. Martina, kterou doprovází tradiční speciality, tedy svatomartinská husa a mladé svatomartinské víno.

Zvláštním druhem gastroturismu je **vinařský turismus**, který zahrnuje návštěvy vinařství, vinic nebo restaurací známých nabídkou jedinečných vín. Je založen na degustaci, konzumaci nebo nákupu vína. Vinařský turismus zahrnuje také organizované zájezdy do známých vinařských oblastí, vinařské festivaly, kurzy ochutnávek vín, párování pokrmů s kvalitními víny v restauracích apod. Motivace vinařských turistů se může lišit v závislosti na věku, zájmu nebo národnosti, nicméně mezi hlavní motivy patří touha ochutnat víno, získat znalosti o víně, zažít vinařské prostředí (tj. setkání s vinařem, prohlídka sklepů a vinic), být ve venkovském prostředí (krása vinic), sladit jídlo a víno, pobavit se, užít si vinařskou kulturu (romantika a elegance), ocenit architekturu, dozvědět se o „zelených“ aspektech a užívat si zdravotních přínosů vína. Vinařský turismus je důležitý v tradičních vinařských zemích jako jsou Francie, Španělsko, Portugalsko nebo Itálie, nicméně, hraje důležitou roli i v takzvaných vinařských oblastech nového světa jako jsou Austrálie, Argentina, Chile, Jižní Afrika nebo Spojené státy.

Významnou roli má vinařský turismus i v České republice. Nadace Partnerství ve spolupráci s jihomoravskými vinařskými obcemi a dalšími partnery realizuje od roku 1999 projekt ochrany kulturního dědictví a rozvoje vinařské turistiky – *Moravské vinařské stezky*. Jednotlivé stezky jsou propojeny pátevní Moravskou vinnou stezkou a celkem tvoří 1.200 km dlouhou síť mezi Znojmem a Uherským Hradištěm. Návštěvníkům nabízejí možnost jednodenních i vícedenních výletů za poznáním folkloru, vína a památek. Několikrát do roka pořádá společně několik sousedních vinařských obcí *Festival otevřených sklepů*, jehož součástí jsou bohatý doprovodný program, kvalitní služby a pohostinnost místních lidí. Filosofie festivalu vychází ze zachování autenticity prostředí, kontaktů s místními lidmi, nabídky kvalitních vín a gastronomie, a pozvednutí obrazu o kvalitě vín a služeb vinařské turistiky na Moravě.

Dvě země nejvíce spojované s gastronomickým turismem jsou Itálie a Francie. Obě mají vysoce rozvinuté a respektované kuchyně, obě se mohou pochlubit historickou i současnou kulturou konzumace vína, často spjatou se silnými rodinnými tradicemi vinic a vinařů. Itálie je navíc domovem hnutí *Slow Food*, založeného jako protikladu k fast food, jehož cílem je vážít si kulinární kultury, kulinárního dědictví, chránit a oceňovat místní produkty, věnovat přípravě a konzumaci pokrmů adekvátní čas, bojovat proti mezinárodní standardizaci potravinářských výrobků a rychle se rozvíjející „kultuře“ fast food. Hnutí prosazuje místní produkty, domácí odrůdy plodin a upozorňuje na dávno zapomenuté recepty.

Nicméně, v rámci gastronomického turismu narůstá popularita i dalších zemí, v současné době jsou velmi oblíbené Řecko, Španělsko, Mexiko, Čína a Thajsko. Zájem turistů a motivem pro cesty však nemusí být jen kuchyně jako celek, ale i jednotlivý pokrm (nebo potravina) spojený s určitou zemí nebo oblastí, které se tak mohou stát destinací gastroturismu, například javorový sirup v Nové Anglii a Kanadě, hovězí maso v Argentině, humr v Maine, klobásy v Maďarsku nebo sýry v Holandsku. Některé pokrmy nebo potraviny jsou spojovány rovněž s konkrétními městy, například vafle s Bruggami (Belgie), *gelato*

s Římem (Itálie), *Sacher Tort* nebo telecí řízek s Vídní (Rakousko), *bratwurst* s Berlínem (Německo) atd.

Kuchyně jednotlivých evropských zemí je stejně pestrá a rozmanitá jako jejich kultura. Gastronomický turismus je založen na myšlence, že i když si můžeme objednat mnoho pokrmů zahraničních kuchyní v domácích restauracích, je vždy nejlepší ochutnat „ikonický pokrm“ na místě, kde je doma, tj. tapas ve Španělsku, pizzu a těstoviny v Itálii apod. Každá země má jedinečnou kulinární historii, kterou většina lidí zná, např. francouzské víno a sýr, italské těstoviny, německé pivo. Nejznámější kulinární destinace jako je Paříž, Toskánsko, Řím a Barcelona už mají mnoho fanoušků. Existují však také rozvíjející se destinace, které se stávají kulinárními ráji, např. Kodaň, Madrid nebo Kréta. Každoročně je sestavováno několik seznamů měst s nejlepší gastronomií a seznamů nejlepších restaurací.

San Sebastian (Španělsko) je absolutním rájem pro milovníky jídla. Nejlepší restaurací je *Mugaritz*, jedna z mnoha restaurací oceněných michelinskou hvězdou, známá svou vysoce experimentální molekulární gastronomií. Neformálnější (a levnější) kulinární zážitek poskytuje mnoho okouzlujících *pintxos* barů (*pintxos* je místní výraz pro tapas neboli „malé sousto“). *Pintxos* nabízí místní speciality San Sebastianu jako jsou pomalu vařená telecí líčka, *pimientos di padron* (smažené dlouhé zelené papriky) a *bacalao* (slaná treska). Každý z barů má svou vlastní specialitu.

Pryč jsou staré časy špatné pověsti britské kuchyně vyplývající z let válečných přidělů, které ovlivňovaly její kvalitu až do 80. let 20. století. Od 90. let zažil **Londýn** skutečnou kulinární revoluci. Může se chlubit více než 60 michelinskými restauracemi se špičkovými šéfkuchaři jako je Gordon Ramsay, provozující restauraci s třemi michelinskými hvězdami nebo Jamie Olivier. Londýn nabízí vše od skvělých hospodských jídel jako jsou ikonické *Fish and chips* nebo *Shepherd's pie*, až po nekonečnou řadu mezinárodních pouličních pokrmů.

Florence (Itálie) je známá svým *bistecca alla fiorentina*, (steak vážící asi 1,2 kg), který je symbolem města. *Lampredotto* je populární pouliční jídlo, sendvič plněný dušenými dršťkami, levné, ale chutné jídlo podávané se *salsa verde*.

Kulinární scéna **Berlína** (Německo) je proslulá jak skvělými restauracemi, tak i potravinovými trhy. Na luxusním konci spektra je Hotel Adlon Kempinski s dvěma michelinskými hvězdami. Mezi neformálními místy je např. proslavená Markthalle IX, kde probíhají pravidelné trhy s potravinami, včetně populárního čtvrtečního večerního trhu s pouličními pokrmy a víkendovými snídaňovými a dezertními trhy. Nicméně, město je proslavené zejména *currywurstem*.

V **Modeně** (Itálie) by návštěvník neměl minout Osteria Francescana se třemi michelinskými hvězdami, jejíž šéfkuchař Massimo Bottura je považován za jednoho z nejlepších kuchařů na světě. Nicméně, v podstatě celé město je rájem pro gurmány – je to země šunky *Parmigiano* a široké škály *salumi* (uzeniny), stejně jako nejlepšího balzamikového octu.

Amsterdam (Holandsko) je sice známý svou čtvrtí červených luceren, coffee shopy a kanály, ale v posledním desetiletí narůstá kredit jeho gastronomické scény. Špičkoví šéfkuchaři jako Ron Blaauw a Rogier van Dam představují svůj nový styl holandské kuchyně. Zatímco

Blaauw je inspirován svými cestami a nedávno otevřel asijskou restauraci, van Dam sází na lokální suroviny a sezónnost. Ale nejsou to jen skvělé restaurace, které dělají amsterdamské jídlo tak speciální. Stejně vynikající je jeho pouliční jídlo *bitterballen* (smažené obalované kuličky ragú), hranolky, jako je *patat oorlog* přelitý majonézou, arašídovou omáčkou a posypaný syrovou cibulí nebo slaný sled'.

Lyon (Francie) je úžasné gastronomické město. Bocuse d'Or, založená Paulem Bocusem, nejslavnějším šéfkuchařem francouzské kuchyně, je úžasná restaurace nabízející nevšední degustační zážitek. Bocuse, sběratel michelinských hvězd, přivedl celé město k vysokému standardu v gastronomii s fantastickými restauracemi, které podávají nejlepší jídlo v regionu. Město má také mnoho skvělých restaurací, které nabízejí nakrájené salámové růžice podávané s křupavými nakládanými *cornichony*.

Řím (Itálie) je Mekka milovníků jídla s dlouhou tradicí pokrmů bohatých chutí a vůní pocházejících z různých oblastí, zejména venkovských v okolí Říma, jako je *cacio e pepe* (špagety se sýrem *pecorino* a pepřem) nebo těstoviny *amatriciana* (s tradiční omáčkou z uzených (sušených) vepřových líček, sýru *pecorino* a rajčat). Město je plné typických římských *trattorií*. Armando al Pantheon nabízí jednu z nejlepších *cucina romana* na nádherném historickém místě.

Paříž (Francie) je město kulinární dokonalosti. L'Ambroisie je královská restaurace v historické lokalitě s působivým menu, velmi luxusní a intimní. Paříž je město s devíti restauracemi se třemi, 13 restauracemi se dvěma a 72 restauracemi s jednou michelinskou hvězdou. Rue de Buci v Saint Germain, jedna z nejživějších pařížských ulic, nabízí množství neformálních kulinárních zážitků. Nachází se zde bistra, *boulangerie* (pekárny), restaurace a kavárny. Světoznámá kavárna Les Deux Magots, založená v roce 1812, je historickou restaurací, synonymem literárního a uměleckého života.

V **Kodani** (Dánsko) je několik restaurací oceněných michelinskou hvězdou a jedna z nich, Noma, která má 65 členů personálu na pouhých 12 stolů, je označována jako jedno z nejlepších míst na světě, kde se můžete najíst. V Kodani je dalších 14 restaurací s michelinskými hvězdami, neuvěřitelná koncentrace kulinářských talentů v tak malém městě. Dánské hlavní město je opravdovým rájem pro každého gurmána.

Seznam prvotřídních vyhlášených evropských restaurací zahrnuje i řadu dalších podniků v různých zemích a městech, nicméně, pro co nejopravdovější kulinární zážitek je často třeba opustit velká města.

Platforma Hotels4You uvádí 28 pokrmů z 28 zemí Evropské unie s názvem ***The One Dish You Must Eat in 28 European Countries.***

- **Portugalská** *bacalhau* je solená treska vařená s brambory, olivami a cherry rajčaty, podávaná jako hlavní jídlo. Říká se, že existuje více než 365 způsobů, jak připravit tento pokrm, jeden pro každý den v roce.
- **Španělská** *paella* je hlavní jídlo z krátkozrnné rýže pomalu dušené (ve vývaru) s masem, mořskými plody a zeleninou.

- **Francouzské** dušené hovězí *pot-au-feu* (hrnec na ohni) se tradičně vařilo a podávalo po celou zimu, s kusy masa a zeleniny postupně dodávanými, aby nahradily to, co bylo snědeno.
- *Judd mat Gaardebounen* z **Lucemburska** je vydatný masitý hlavní pokrm obvykle připravovaný z vepřového masa (uzené vepřové krkovice), bobů a brambor.
- **Belgie** má své všudypřítomné *moules frites* (mušle dušené v bílém víně s hranolky), které jsou tak běžné, že se prodávají i na čerpacích stanicích a bufetech v supermarketech.
- **Holandský** *stroopwafel* jsou dvě tenké vafle slepené dohromady vrstvou sladkého sirupu, podávaný jako snack. Místní obvykle pokládají *stroopwafel* na hrnek s kávou – stoupající pára ohřívá a změkčuje vafli na jedné straně, zatímco druhá strana zůstává křupavá.
- **Britský** tradiční *Sunday roast* (nedělní pečeně) je obvykle pokrm z pečeného hovězího, kuřecího nebo vepřového masa podávaný s pečenými brambory, mrkví, hráškem, Yorkshirským pudinkem a šťávou vypečenou z masa.
- **Irish stew** (dušené maso) je vydatný hlavní chod připravený ze skopového, jehněčího nebo hovězího masa, brambor a cibule vařených s pivem Guinness.
- *Frikadeller* (masové kuličky) podávané s brambory, dušeným zelím a žitným chlebem s máslem jsou typickým pokrmem **Dánska**.
- **Švédské** masové kuličky *köttbullar* jsou proslulé po celém světě. Obvykle se dělají z mletého hovězího nebo vepřového masa smíchaného s cibulí a lehce obaleného ve strouhance. Tradičně se podávají s omáčkou, vařenými brambory a brusinkovým džemem.
- *Poronkäristsys* z **Finska** je hlavní pokrm ze sobího masa (nakrájeného na tenké plátky) restovaného s cibulí a podávaného s bramborovou kaší a brusinkovým džemem.
- *Rosolje*, tradičně podávané jako součást *smorgasbord* (švédský stůl), je **estonský** salát z červené řepy a brambor, který je někdy ozdoben nakládanými sledi, jablky nebo vařenými vejci.
- *Pelėkie zirni ar spekiti* je hlavním pokrmem v **Lotyšsku**. Skládá se z šedého hrášku, cibule a slaniny. I když se podává po celý rok, je to tradiční vánoční pokrm.
- *Cepelinai* je populární **litevský** pokrm, druh knedlíku vyrobený ze strouhaných brambor a obvykle plněný mletým masem, případně tvarohem nebo houbami. Jejich název odkazuje na tvar připomínající vzducholod' Zeppelin.
- *Bigos* je **polský** pokrm z jemně nakrájeného masa dušeného s kysaným zelím podávaný jako hlavní chod.
- **Německý** *Sauerbraten* je pečené hovězí maso, před pečením marinované se zeleninou a bylinkami, podávané jako hlavní chod tradičně s červeným zelím a knedlíky, špeclemi nebo brambory.
- **Česká** *svíčková na smetaně* je pečená hovězí svíčková (předem marinovaná s kořenovou zeleninou a cibulí) podávaná se smetanovou omáčkou a knedlíky.
- *Bryndzové halušky* ze **Slovenska** jsou vydatný pokrm skládající se z malých nočků (z brambor a mouky) podávaných s bryndzou (kysaným ovčím sýrem) a slaninou.
- **Maďarský** *gulyás* (pastevecká polévka) je čirý vývar s kousky hovězího masa, brambor a zeleniny (cibule, paprika, rajčata, zelená paprika).
- **Rakousko** je známé svým *Wiener schnitzel*, velmi tenkým plátkem telecího masa v trojobalu smaženým na sádle nebo přepuštěném másle. Tradičně se podává s bramborovým salátem.

- **Slovinská potica** (ořechová rolka), sladký pokrm obvykle podávaný jako dezert, je piškotová roláda plněná vlašskými ořechy.
- *Pizza* je ikonický **italský** pokrm populární po celém světě, předpokládá se, že pochází z Neapole. Jedná se o plochou placku z jednoduchého těsta potřenou rajským protlakem a posypanou sýrem; může být doplněna dalšími přísadami.
- **Maltský stuffat tal-fenek** je pokrm z králíka dušeného na víně s česnekem podávaný ve dvou chodech; nejprve se podávají špagety přelité vydušenou šťávou, poté králíčí maso s brambory.
- Dušená *jota* je typickým pokrmem **Chorvatska**. Je to hustý pokrm z fazolí, kysaného zelí, brambor, slaniny a vepřových žebírek. Obvykle se podává jako hlavní chod a je ideální pro chladnější období.
- Typická **řecká moussaka** se tradičně připravuje z lilku, rajčat, cibule a mletého masa, přelitých bešamelem a zapečených.
- **Bulharsko** má svůj tradiční *šopský salát* připravený z rajčat, okurek, papriky, cibule, petrželky a sýra. Tradičně se podává jako předkrm.
- *Sarmale* z **Rumunska** podávané jako hlavní chod, je mleté maso smíchané s rýží zabalené do zelných listů. Dnes se připravuje po celý rok, ale tradičně se připravoval speciálně o Vánocích a Velikonocích. Velikost rolek se liší podle regionů.
- Slaný sýr *halloumi* (polotvrdý, nezralý sýr vyrobený ze směsi kozího a ovčího mléka) podávaný s melounem a kávou je na **Kypru** oblíbeným tradičním osvěžením v horkých letních dnech.

Průzkumy ukazují, že přibližně 30 % turistů se hlásí ke gastronomickému turismu, z toho téměř polovina vyhledává gastronomický turismus cíleně a je klíčovým motivem při rozhodování o cílové destinaci. Dalších přibližně 30 % vyhledává gastronomický turismus příležitostně. Ti, kdo vyhledávají nabídky v rámci gastronomického turismu dominantně nebo přednostně jsou většinou ve věku 35-54 let (cca 40 %) a téměř polovina má vysokoškolské vzdělání. Význam gastronomického turismu spočívá v tom, že na rozdíl od jiných služeb je stravování službou nezbytnou, týká se všech věkových skupin a obou pohlaví. Jeho účastníci pocházejí z různých příjmových skupin, protože jeho nabídka může být velmi variabilní.

12. Tematické turistické stezky se zaměřením na kulturní dědictví

V posledních několika letech se termín kulturní cesta používá k označení tří různých, nicméně poměrně úzce propojených skutečností, a to

- specifických osobních motivů a způsobů trávení volného času,
- nabízených konkrétních produktů kulturního turismu,
- konkrétních vytyčených tras vedoucích určitým územím.

Program kulturních tras Rady Evropy vznikl v roce 1987. Jeho primárním cílem je připomínat a vyzdvihovat význam kultury, osobností a jejich odkazů, vliv historických událostí i technologií na utváření a současnou podobu Evropy a na vznik společného kulturního dědictví a ukázat, jak kulturní dědictví jednotlivých evropských zemí a místních společenství přispělo a stále přispívá ke společnému evropskému kulturnímu dědictví. Sekundárním cílem je rozšíření individuálního turismu i do míst, která většinou nepatří mezi vyhledávané destinace, ale přesto mají značný historický a kulturní význam.

Kulturní trasy umožňují turistům putování napříč časem a prostorem, sdílení společného kulturního dědictví a etických hodnot, vzájemnou výměnu a obohacování bez ohledu na hranice. Všechny trasy byly vytvořeny s cílem ukázat, co je v jednotlivých regionech výjimečné a neopakovatelné. Jejich klíčovými prvky je hmotné a nehmotné dědictví, které mělo zásadní vliv na formování regionu a jeho identity. Hlavní myšlenkou je objevování společného dědictví, dialog mezi národy a náboženstvími, ochrana krajiny, kulturní spolupráce na nadnárodní úrovni atd. První trasy byly představeny v roce 1987 a stále přibývají nové. Jako první vznikla Svatojakubská poutní cesta do Santiago de Compostela, systém několika poutních tras křižujících Evropu, která se později stala modelem pro vytváření dalších kulturních stezek a souvisejících turistických služeb. Spolu s Via Francigena, starobyklou poutní cestou vedoucí z Canterbury do Říma, patří Svatojakubská cesta k nejznámějším, většina zbývajících kulturních tras se zatím stále netěší výraznějšímu zájmu veřejnosti.

Každá z existujících kulturních tras má jiný charakter (historická obchodní či poutní cesta liniového charakteru, síť tras, skupina či systém míst, měst nebo objektů, geografická oblast s typickým společným tématem, nově vymezená trasa založená na historické, umělecké či sociální problematice), jiný prostorový rozsah, jiné tematické zaměření a jiný rok vzniku, což předurčuje nejen její atraktivitu a známost, ale i využitelnost. Každá z tras může v rámci individuálního turismu fungovat de facto jako nabízený itinerář míst a objektů, které stojí za to navštívit. Z hlediska obsahového zaměření se u kulturních tras jedná o

- poutní a historické trasy, trasy vážící se k odkazu určitého náboženství či řádu (židovská kultura, Cisterciáci), významných světců (sv. Jakub, sv. Martin, sv. Olaf)
- představení určitého uměleckého či architektonického stylu (pravěké skalní umění, impresionismus, megalitická architektura, románská či secesní architektura, hřbitovní architektura, socialistická architektura)
- připomínku významných osobností či dynastií (W. A. Mozart, císař Karel V., Napoleon, R. L. Stevenson, dynastie Habsburků)
- přiblížení jednotlivých výrobních technologií (těžba a zpracování železné rudy, pěstování olivovníků a vinné révy, výroba keramiky, produkce čokolády)

- přiblížení některých dalších specifických oblastí, jako je lázeňství, obchod (historická hanzovní města), odkaz Vikingů, Féničanů apod.

Úlohou evropských kulturních tras je poznávání společného kulturního dědictví a cest, kterými migrovali lidé a ideje – umělecké, filosofické, náboženské – jakož i další fenomény a projevy spolupráce lidí. Jsou založeny na společných kulturních tradicích architektonických, spirituálních, uměleckých, průmyslových, gastronomických apod. Zahrnují například:

- Poutní stezky do Santiago de Compostela,
- Via Francigena (poutní stezka z Canterbury do Říma),
- Hansa (178 členských měst v 16 zemích),
- Vikingské stezky (50 míst v 10 zemích, pevnosti, města, lodi, lomy, muzea, archeologická naleziště, rekonstruované stavby),
- Mozartova stezka (města, paláce, zahrady, hospody a hotely, koncertní síně, divadla, kostely; přes 200 míst v 10 zemích; Brno, Olomouc, Praha),
- Stezka Féničanů (síť námořních tras, po kterých se Féničané plavili od 12. století př. n. l. a využívali je jako hlavní obchodní a kulturní komunikační trasy ve Středozezemním moři),
- Evropská stezka židovského dědictví (Ústěk, Jičín, Brandýs nad Labem, Plzeň, Březnice, Nová Cerekev, Polná, Boskovice, Mikulov a Krnov; archeologická naleziště, synagogy, hřbitovy, rituální lázně, židovské čtvrti, pomníky, památníky, archivy, knihovny),
- Via Regia neboli Královská cesta (nejstarší a nejdelší cesta spojující východ a západ Evropy; Litva, Bělorusko, Ukrajina, Polsko, Německo, Belgie, Francie, Španělsko),
- Románská stezka evropského dědictví,
- Cesta baroka,
- Evropská cesta cisterciáckých opatství (Žďár nad Sázavou),
- Stezka megalitické kultury,
- Historická termální lázeňská města (Karlovy Vary, Františkovy Lázně, Mariánské Lázně, Jáchymov),
- Trasa evropskými hřbitovy,
- Stezka prehistorického skalního umění,
- Římští císaři a Dunajská vinná stezka,
- Evropské parky a zahrady,
- Destinace Napoleon (Slavkov u Brna),
- Cyrilometodějská stezka (17 míst, Velehrad, Svatý Hostýn, Mikulčice, Staré Město, Výšina sv. Metoděje/Sadská výšina u Uherského Hradiště, Archeopark Chotěbuz, Archeoskanzen Modrá, Hradiště Pohansko, Hradiště sv. Hypolita ve Znojme, Hradisko sv. Klimenta, Křtiny, Hradec nad Moravicí),
- Evropská cesta průmyslového dědictví (60 významných památek průmyslového dědictví, tzv. Anchor Points; vznikla v souvislosti s bývalými průmyslovými odvětvími, jako je textilní či těžební průmysl, ocelářství ad.; Důl Michal, Plzeňský pivovar).

V lednu roku 2023 bylo v rámci projektu k dispozici 45 certifikovaných kulturních stezek, Českou republikou jich v současnosti prochází jedenáct – Evropské Mozartovy stezky, Evropská stezka židovského dědictví, Evropská stezka cisterciáckých opatství, Evropská stezka historických termálních měst, Destinace Napoleon, Evropská stezka průmyslového dědictví, Stezka železné opony, Stezka osvobození Evropy, Stezky reformace, Stezka historických kaváren, Historická termální lázeňská města a Cyrilometodějská stezka.

Posledně jmenovaná Cyrilometodějská stezka je z pohledu České republiky unikátní. Představuje soubor tras zaměřených na putování po stopách svatých Cyrila a Metoděje a jejich následovníků. Sdružuje místa, památky, kulturní instituce a turistické atrakce napříč propojenými zeměmi střední, východní a jižní Evropy. Je první v historii certifikovaných stezek Rady Evropy, která je zaměřená na slovanské kulturní dědictví. Poutní trasy Cyrilometodějské stezky jsou určeny nejen poutníkům, ale všem, kteří chtějí poodhalit tajemství evropské kulturní identity a cyrilometodějský odkaz, v němž se snoubí moudrost jazyka, řád zákona a úcta k druhým. Poutní trasy jsou navrženy tak, aby propojovaly poutní místa a zároveň přinášely informace o kulturním dědictví raného středověku.

Rakousko

Weinweg Langenlois je 7 kilometrů dlouhá vinařská stezka lemovaná obřimi vinařskými sochami, nádhernými výhledy a četnými degustačními zastaveními. Meruňková stezka **Marillenweg** v Kremsu-Agenu prochází v délce 4,5 kilometrů starými, soukromými nebo vzácnými šlechtěnými meruňkovými sady. Pěší túru lze absolvovat s průvodcem a na jejím závěru nabízí vinný Weinhof Aureiter možnost ochutnávky i zakoupení meruňkových produktů. Po stopách Egona Schieleho vede stezka **Egon-Schiele-Weg** v Tullnu an der Donau, která zavede turisty na místa dětství obdivovaného i kontroverzního malíře z přelomu 19. a 20. století. Na stezce se turisté prostřednictvím historických fotografií, poslechových textů a videí dozvědí, proč kresby Schieleho shořely v plamenech a proč musela jeho rodina opustit nádraží v Tullnu. **Schubert Weg**, Schubertova stezka, dlouhá 5,5 kilometrů vede přírodním parkem Föhrenberge ve Vídeňském lese. Z informačních panelů se turisté dozvědí zajímavosti o životě a působení slavného hudebního skladatele Franze Schuberta a také o jeho zážitcích v regionu.

Polsko

Ve vojvodství Podlasie stále žijí potomci Tatarů, kteří toto území osídlili již v době vlády Jana III. Sobieského. Vojvodstvím vede **tatarská stezka**, na které mohou turisté navštívit například nejstarší dřevěnou mešitu z 18. století v Kruszynianach nebo historický muslimský hřbitov v Bohonicích. **Stezka Svatojánských pohoří** v Podlaském vojvodství je 27 kilometrů dlouhá trasa vedoucí malebnou krajinou nejvyššího morénového pohoří v Knyszyńském pralese. Mimo hustých lesů, rašelinišť a jezer mohou turisté obdivovat i historické panské stavby, pravoslavné kostely a dřevěné kříže u cesty. **Stezka technických památek Slezského vojvodství** spojuje 29 cenných industriálních objektů, mj. Muzeum pivovarnictví v Tychách, rudný důl v Tarnovských horách, Muzeum zápalek v Częstochově, Muzeum hasičů v Mysłowicích nebo rádiovou stanici v Glivicích, známou z učebnic dějepisu. Již před půl stoletím vznikla **stezka Orlich gniazd** na Krakovsko–Częstochovské vysočině. Na úseku 163 kilometrů, mj. v Ojcově, Ogrodzieńcu a Pieskové Skále mohou turisté obdivovat zříceniny středověkých hradů, které před staletími vytvářely obranný řetězec. **Malopolská ovocná stezka**

vede přes několik obcí v Małopolsku, kde je na stopadesát hospodářství se sady označeno speciálními cedulkami, které zvou k ochutnávce ovoce a výrobků z jahod, broskví, hrušek, višní a švestek, samozřejmě, vše vlastní výroby.

Německo

Německo, již vzhledem ke své rozloze, a pochopitelně vzhledem k rozsáhlému kulturnímu dědictví má „nekonečné“ množství turistických stezek umožňujících seznámení se jak s kulturními, tak i přírodními památkami země.

Turistická cesta **Vogtland Panorama Weg**, dlouhá 225 kilometrů, začíná a končí u Göltzschtalbrücke, největšího cihlového mostu na světě. Vede po Köhlersteig (Uhlířská stezka) směrem na Greiz v durynském Vogtlandu, krajinou vogtlandského Švýcarska kolem města krajky Plauen (Plavna), prochází pověstmi opředeným územím Burgsteinu kolem přehrady Pirk a města Oelsnitz (Olešnice), regionem saských lázní Bad Elster a Bad Brambach. Po krátké odbočce do Čech se vrací do Markneukirchen, tzv. Fojtského hudebního koutu, oblasti vyhlášené po staletí výrobou vysoce kvalitních nástrojů, pokračuje lesoparkem Grünheide kolem impozantního rytířského hradu Mylau a u mostu Göltzschtalbrücke se kruh uzavírá.

Goldsteig (Zlatá stezka) patří do „Top-tras Německa“, je certifikovaná jako Prvotřídní stezka turistického Německa a je nejdelší a nejpestřejší oceněnou stezkou v zemi. Turistická stezka Goldsteig vychází z tradiční obchodní trasy nazývané Goldener Steig, systému severojižních středověkých obchodních cest, které překračovaly šumavské hvozdy a spojovaly Čechy s Podunajím. Stezka byla v průběhu staletí nazývána „pasovská“, „prachatická“, „česká“ či „solná“, název zlatá stezka se začal používat jako výraz mimořádné výnosnosti obchodu, který po ní probíhal. Současná síť značených turistických tras je přeshraniční, v České republice má *Zlatá stezka* délku 630 km a navazuje na síť vyznačených turistických tras *Gold Steig* ve východním Bavorsku. Obě sítě o celkové délce okolo 2.000 km jsou propojeny třinácti přeshraničními cestami.

Böhmweg (Česká stezka) také vede po stopách důležité historické obchodní stezky přes Bavorský les, která po staletí spojovala Podunají a Čechy. Přibližně 55 kilometrů dlouhá bavorská část stezky vede půvabnou krajinou s klimatickými lázněmi Zwiesel (*Svízel*), poutními kostely v Greisingu a Sankt Hermann, zříceninou hradu Weißenstein či lesním muzeem ve Zwieselu.

Gläserner Steig (Sklářská stezka) vede nedotčenou, rozmanitou krajinou Bavorského lesa. Putování divokou romantickou přírodou seznamuje turisty se stoletou sklářskou tradicí regionu i s tradiční regionální gastronomií.

Gunthersteig (Stezka sv. Vintíře) vede po stopách blahoslaveného poustevníka, benediktýnského mnicha a misionáře Vintíře z Niederaltaichu. Výchozím bodem je jeho první duchovní působiště ve východním Bavorsku, klášter Niederalteich, následně putoval Vintíř hlouběji a hlouběji do Bavorského lesa, na Šumavu, jejím cílem je české město Blatná. Odtud stezka směřuje až do Prahy, od Rožmitálu pod Třemšínem je součástí jižní větve Svatojakubské cesty. Stezka se line po obou stranách hranice středem národních parků Bavorský les a Šumava a jejich nedotčenou přírodou, vede kolem Vintířova kamene u Lallingu, poutního kostelíka Frauenbrünnl u Rinchnachu (tzv. Vintířův kostelík), křížové cesty a Vintířovy kašny

v Lindbergu nebo skleněného kříže ve Spiegelhütte, četných kostelů, kapliček, zřícenin hradů i zámků (Rabí, Chanovice, Blatná). Ve skanzenu selských stavení v Lindbergu a v muzeu Šimona Adlera v Dobré vodě jsou instalovány expozice věnované Vintířovu životu.

Oberlausitzer Bergweg (Hornolužická horská cesta), dlouhá 107 kilometrů, je jednou z nejkrásnějších turistických tras Německa. Na jihovýchodě Sasky se vine z hrnčířské vesničky Neukirch až do města Zittau (Žitava) ležícím přímo v Trojzemí Německa, Polska a Čech. Stezka vede po nejkrásnějších a nejznámějších vrcholech Hornolužické vrchoviny a Žitavských hor. Cestou nabízí zříceninu hradu a kláštera na hoře Oybin, pohádkové skalní útvary, klidná místa k odpočinku, idylické vesničky s nazdobenými hornolužickými podstávkovými domy, lesy a louky, malebná údolí a vrcholky hor s nádhernými výhledy.

Malerweg (Malířská cesta) vede jedinečným skalnatým světem Labských pískovců a je jednou z nejoblíbenějších turistických tras v Německu, vede po stopách umělců romantického období a bývá často označována za nejkrásnější turistickou trasu Německa.

Česká republika

V České republice je v současnosti téměř dva a půl tisíce naučných stezek, které provádějí zájemce po nejrozmanitějších přírodních a kulturních památkách a neustále přibývají další, zejména za podpory různých projektů.

Naučná stezka **Cesta Jaroslava Haška** vede po stopách cesty Jaroslava Haška s Jaroslavem Panuškou ze Světlé nad Sázavou do Lipnice nad Sázavou, kde se usadil, o rok později zemřel a je tu i pohřben. Naučná stezka **S Jestřábem a Hochy od Bobří řeky do Sluneční zátoky** připomíná historii táboření skautského oddílu Jaroslava Foglara ve Sluneční zátocy u Ledče nad Sázavou, známé z knihy Hoši od Bobří řeky. Naučná stezka **Středověké opevnění města Bechyně** seznamuje s jednotlivými částmi unikátně zachovaného systému městského opevnění v Bechyni. Naučná stezka **Křížem krázem Klokoty** seznamuje zejména s historií a zajímavostmi poutního místa Klokoty v Táboře a jeho okolí. **Břidlicová stezka** je síť naučných stezek se stejnou tematikou v kraji mezi Budišovem nad Budišovkou, Vítkovem a Kružberkem, která seznamuje s historií těžby břidlice. Naučná stezka **Areál opevnění Darkovičky** seznamuje se zachovalým souborem staveb předválečného československého opevnění v okolí Darkoviček na Hlučínsku. Naučná stezka **Dědictví břidlice** seznamuje s historií a pozůstatky po těžbě břidlice, starými doly, štolami a haldami v osadě Zálužné a okolí. **Naučná stezka Johanna Friedricha von Eichendorffa** seznamuje s historií a přírodou zámeckého parku zámku Šilheřovice a dřívějšími majiteli panství, rodem Eichendorffů. **Naučná stezka Raduň – Jakubčovice (Památce amerických letců)** vedoucí krajem v okolí Hradce nad Moravicí připomíná zdejší událost z druhé světové války – sestřelení amerického bombardéru. Seznamuje se členy posádky a jejich osudy a dalšími historickými souvislostmi a zajímavostmi. Naučná stezka **Stříbrný důl Slepětín** seznamuje s historií a pozůstatky po těžbě stříbra v dolu Slepětín u Hradce nad Moravicí. **Naučná stezka Cvilín** vede lesy kolem hradu Šelenburk u Krnova a seznamuje s místní historií, přírodou a lesním hospodařením. Naučná stezka **Historický chodník na Zámecký vrch** v chráněné krajinné oblasti Jeseníky vede po obnovené historické cestě z Ludvíkova na vrchol Zámecké hory se zříceninou hradu Fürstenwalde a vyhlídkovou věží. **Naučná stezka Janovice – Rabštejn** vede z Rýmařova od zámku v místní části Janovice územím chráněné krajinné oblasti Jeseníky ke zřícenině hradu

Rabštejn ve stejnojmenné přírodní rezervaci. Naučná stezka **Na Uhlířském vrchu u Bruntálu** vede starou lipovou alejí s křížovou cestou na vrchol Uhlířského vrchu, vyhaslé sopky, s poutním kostelem Panny Marie Pomocné a bývalým lomem chráněným jako přírodní památka Uhlířský vrch. Seznamuje s historickými, přírodními a technickými zajímavostmi lokality. Naučná stezka **Ryžoviště – Břidličná** vede krajinou Nízkého Jeseníku mezi obcemi Ryžoviště a Břidličná. Seznamuje s místní přírodou, historií rýžování zlata a těžby břidlice a dalšími zajímavostmi. Naučná stezka **Starým hliništěm** seznamuje s pozoruhodnou přírodní lokalitou bývalé cihelny a lomu u Krnova, dnes chráněnou jako přírodní památka Staré hliniště, s výskytem zejména vzácných druhů obojživelníků a rostlin. Naučná stezka **Zatopené osudy** připomíná historii obcí a míst zatopených v důsledku stavby vodní nádrže Slezská Harta. Vede z Leskovce nad Moravicí k památníku zatopeného mostu. Naučná stezka **Mionší** seznamuje s cenným územím původního beskydského pralesa – národní přírodní rezervací Mionší v chráněné krajinné oblasti Beskydy. Naučná stezka **Po stopách salašnictví v Košařiskách** seznamuje s historií salašnictví a dalšími zajímavostmi v okolí obce Košařiska v chráněné krajinné oblasti Beskydy. **Stezka paraskupiny Wolfram** připomíná činnost a osudy paradesantní skupiny Wolfram za druhé světové války v Moravskoslezských Beskydech. Parašutisté v noci ze 13. na 14. září 1944 seskočili v oblasti poblíž Slaviče, u osady Nytrová-Kotly. Na trase mezi Morávkou a chatou Slavič je umístěno pět tabulí, každá se věnuje osudu jednoho z parašutistů a zároveň popisuje působení celé skupiny v Beskydech i její další přesun na jižní Moravu. Naučná stezka **Zapomenutá Orlová** seznamuje zejména se čtvrtí Orlová-Město, jejíž osud a vývoj zcela ovlivnila těžba černého uhlí a následné demolice v důsledku poddolování terénu. Naučná stezka **Národní přírodní památka Landek** seznamuje s přírodními a historickými zajímavostmi památky Landek na rozhraní ostravských částí Petřkovice a Koblov. Vede kolem zážitkového areálu Landek Park v prostoru bývalého černouhelného dolu Anselm, s hornickým muzeem a dalšími atrakcemi. **Hornická naučná stezka Landek** seznamuje s počátky hornické činnosti na Ostravsku v lokalitě Landek. Naučná stezka **Hájeckými chodníčky** seznamuje s historií obce Háj ve Slezsku a jejího okolí, vede přes vrch Padařov s pozůstatky těžkého československého předválečného opevnění, Památník odboje slezského lidu na Ostré hůrce nebo Mohyly slezských skautů na vrchu Těškovice. Naučná stezka **Heřmanický rybník** zpřístupňuje okolí Heřmanického rybníka v Ostravě-Heřmanicích, vodní plochy chráněné dnes jako přírodní památka uprostřed krajiny zdevastované těžbou černého uhlí a seznamuje se zdejšími přírodními zajímavostmi. **Naučná stezka Proskovice** vede nivními loukami v okolí řek Odry, Lubiny a Ondřejnice – částmi území chráněné krajinné oblasti Poodří na okraji Ostravy, mezi městským obvodem Proskovice a Starou Vsí nad Ondřejnicí. **Permoníkova stezka** seznamuje s historií a zajímavostmi ostravské čtvrti Michálkovice. Začíná a končí u areálu bývalého dolu Michal, dnes národní kulturní památky zpřístupněné veřejnosti.

13. Kulturní přehlídky, festivaly a programy jako předmět organizovaných volnočasových aktivit.

Folklorní festivaly a přehlídky

Jednou z významných složek kulturního turismu je také folklor, ta část lidové kultury, jejímiž projevy jsou slovesnost, hudba, divadlo a tanec. Folklorní tvorba vznikala v tradičním prostředí převážně anonymně, bez písemné fixace. Některé folklorní žánry ztratily svou společenskou funkci, a tím i životnost, jiné se neustále vyvíjejí a přijímají podněty z daných společenských podmínek. Důležitou úlohu hrají nositelé lidových tradic, tedy interpreti, autoři, místní znalci tradic a sběratelé nebo kronikáři, v případě hudebních nástrojů také jejich výrobci. Přestože řada folklorních jevů ve své původní podobě a funkci na většině našeho území již zanikla, v některých regionech je nadále významnou součástí místní tradice, regionální identity a jsou daným společenstvím považovány za nedílnou součást života. Lidové tradice jsou po celé České republice udržovány folklorními soubory a spolky a soubory lidové hudby. Folklorní hudební a taneční projevy jsou často spojeny s nejrůznějšími společenskými příležitostmi, ať už zvykoslovnými (masopust, hody, pouti, kácení máje, dožínky), rodinnými (svatby, narozeniny, pohřby) či kulturními a společenskými událostmi (plesy, bály, festivaly). Mezi nejznámější folklorní festivaly u nás patří festival Slovácký rok, MMF Strážnice, MMF Rožnovské slavnosti, MMF Brno nebo MMF Šumperk.

Historie festivalu **Slovácký rok** sahá do roku 1921, právem se tak označuje za nejstarší národopisnou slavnost u nás. Tradici konání slavností přerušily jen II. světová válka a poválečná léta, obnoveny byly v roce 1956 a od roku 1971 se konají v Kyjově v pravidelných čtyřletých cyklech. Cílem slavnosti je zachování a další rozvoj slovácké lidové kultury jako jedinečného odkazu předků a významné součásti národní kultury. Na slavnosti vystupují převážně národopisné skupiny a hudby mnoha obcí Kyjovska, ale také zástupci dalších oblastí Slovácka. Svým celkovým vyzněním, atmosférou a spontánností podnítil Slovácký rok vznik podobných regionálních lidových slavností na Valašsku, ve Slezsku či na Hané. Vlivem Slováckých roků se postupně oživovala stará kultura ve většině vesnic v okolí Kyjova. Členové nově vzniklých slováckých krúžků ve svých obcích dbali o čistotu krojů a původnost zvyků, písní, hudby a tanců.

Mezinárodní folklorní festival Strážnice je náš nejstarší a největší mezinárodní folklorní festival, pořádaný každoročně již od roku 1946. Program festivalu konaného nejčastěji poslední víkend v červnu se snaží prezentovat všechny formy folklóru. Zpočátku šlo o akci pro soubory z Československa, od roku 1957 se festivalu účastní také zahraniční folklorní soubory, a to profesionální i amatérské. Od roku 2009 je součástí festivalu i Dětská Strážnice, určená dětem a mládeži, původně samostatná akce, jejíž první ročník proběhl roku 1957. Součástí programu je rovněž soutěž o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku.

Mezinárodní folklorní festival Šumperk se poprvé uskutečnil v roce 1991. Každoročně se v polovině srpna ve městě setkává několik set členů folklorních souborů, muzikantů, zpěváků a tanečníků z nejrůznějších zemí světa, tedy nejen tradiční zástupci domácího folklóru, ale i exotické taneční a hudební soubory.

Mezinárodní folklorní festival Brno pořádá každoročně na přelomu měsíce srpna a září Sdružení přátel folkloru v Brně. Od roku 2013 jsou součástí festivalu také Jihomoravské dožínky. Součástí čtyřdenního festivalu jsou nejen pódiová vystoupení našich i zahraničních folklorních souborů, ale i průvod krojovaných účastníků, setkání lidových hudebníků a jarmark na Náměstí svobody.

Mezinárodní folklorní festival Rožnovské slavnosti se koná na přelomu června a července od roku 1960, historicky střídavě buďto každoročně nebo ve dvouletých intervalech. V roce 2023 se konal jeho 42. ročník, hlavním dějištěm je tradičně Valašské muzeum v přírodě. Součástí Slavností jsou mimo vystoupení dětských a dospělých folklorních souborů také soutěžní přehlídka valašských odzemkářů, krojovaný průvod městem, večerní lidové veselice a koncerty, rovněž jsou připomínána jubilea významných osobností regionu a souborů a mistři lidové umělecké výroby představují ukázky tradičních lidových řemesel (výroba obuvi, lidové výšivky, modrotisku, hudebních nástrojů ad.).

Nedílnou součástí folklorních festivalů je bohatá nabídka tradičních regionálních pokrmů, pochutin a nápojů. Na festivalech bývají zřízena stylová tržiště s ukázkami starých řemesel, na jarmarcích, trzích a při tradičních poutích je prodej výrobků často spojen s ukázkami a předváděním řemeslných dovedností, provozují se tradiční řemeslné dílny, které mají charakter živého muzea, někdy si mohou návštěvníci sami zkusit něco vyrobit vlastníma rukama, rovněž mohou být nabízeny různé kurzy od několikahodinových až po několikadenní, nejčastěji keramika, hrnčířství, ale i perníkářství, pletení z proutí, dřevořezba apod.

14. Kulturní turismus osob se specifickými potřebami

Filozofie turismu pro všechny splňuje podmínky kvalitního turismu, kde kvalita znamená, že destinace vzala v úvahu všechna očekávání účastníků cestovního ruchu se specifickými potřebami a nabízí jim komfort, atraktivitu a bezpečnost v souladu s právem na účast na cestovním ruchu, které je obecným právem každého člověka. Toto právo je zakotveno v Globálním kodexu cestovního ruchu vydaném Světovou organizací cestovního ruchu (UNWTO) v roce 1999 a schváleném OSN v roce 2001. V Článku 7 Právo na účast v turismu se uvádí, že možnost přímého osobního přístupu k objevování a udržování zdrojů planety představuje právo, jež je v rovné míře dostupné všem obyvatelům světa.

Narůstající část zájemců o poznávání kulturního dědictví představují klienti se specifickými potřebami, kteří přirozeně očekávají přístupnost komplexní nabídky. Tato přístupnost zahrnuje následující faktory:

- fyzická přístupnost (budovy, prostředí, doprava, infrastruktura),
- informační přístupnost (spolehlivost informací, přístupné komunikační kanály, standardy pro posuzování přístupnosti; obsah a formát informací, tj. piktogramy, symboly, velikost písma, kontrast písma a pozadí,
- komunikační přístupnost (přístup personálu ke klientům a komunikace s nimi),
- ekonomická přístupnost (výběr z různých cenových úrovní).

Bezbariérovou a informační přístupnost je možné považovat za základní předpoklady rozvoje přístupnosti v prostředí. Bezbariérovost je definována jako soubor technických, případně technicko-administrativních opatření zajišťujících samostatný pohyb a užívání staveb osobami s omezenou schopností pohybu nebo orientace.

Klienti se specifickými potřebami jsou osoby s určitými omezeními, zahrnují tedy celou škálu osob s různým zdravotním znevýhodněním – zrakovým, sluchovým, tělesným, nebo mentálním postižením a rovněž osoby s narušenou komunikační schopností. V České republice je úroveň bezbariérové a informační přístupnosti relativně nízká. Návštěvník reálný stav často zjistí až na místě samotném a je tak vystaven řadě nepříjemných, někdy až neřešitelných situací, což v některých případech znepříjemňuje, v jiných zcela znemožňuje samostatný pohyb po budově a okolním prostředí a tím vlastně znemožňuje plnohodnotné využití služeb. Na handicapované se stále ještě nepohlíží tak, jako na jiné klienty. Často se očekává, že oni sami naleznou řešení, jak se zúčastnit cestovního ruchu bez toho, aby se uvažovalo, jak jim vytvořit podmínky.

Mimo osob se specifickými potřebami je mezi účastníky cestovního ruchu také řada osob se specifickými požadavky, např. senioři, rodiny s malými dětmi, menšinové skupiny, osoby trpící nadváhou apod. Tyto skupiny klientů vyžadují specifické ubytovací, stravovací a rekreační služby včetně speciálních cen, které vyhovují potřebám a požadavkům daného segmentu.

Nejdůležitějšími faktory ovlivňujícími účast rodin s dětmi na cestovním ruchu jsou příjmy (limitované v důsledku splácení úvěrů, mateřské dovolené apod.), volný čas (limitovaný počtem dnů dovolené pracujících rodičů a prázdninami), věk dětí (limitující výběr destinace, zařízení cestovního ruchu, rozsah využívaných služeb), bezpečnost, nabídka volnočasových

aktivit, vstřícné prostředí (přebalovací místnosti, dětské menu, postýlky, vysoké stoličky, dětská hřiště, možnost přípravy jídel), služba hlídání dětí, vhodné animační činnosti ad.

Výrazný rostoucí potenciál trhu dnes tvoří senioři, přičemž se u této skupiny předpokládá jak nárůst jejich počtu jako účastníků cestovního ruchu, tak i nárůst jejich cestovních výdajů. Tento trend úzce souvisí s prodlužujícím se věkem, příjmovými možnostmi seniorů a v neposlední řadě i se zvyšující se kulturou cestování. Mezi faktory ovlivňující účast seniorů na cestovním ruchu patří především bezpečnost, zdravotní služby, styk s místní komunitou, kulturní vyžití, aktivity v přírodě, strukturované společenské aktivity, adekvátní prostory k tělesnému cvičení a pravdivé a jasné informace. Z hlediska turismu je výhodou tohoto segmentu disponibilní fond volného času a flexibilita, jakož i ochota cestovat mimo hlavní sezonu. Senioři jsou obvykle ochotni zaplatit za kvalitní služby. Pobyty si rezervují dopředu a vytvářejí tak určitou jistotu pro zařízení cestovního ruchu. Očekávají však bezpečnost, komplexnost služeb a nestresující prostředí. Účast na cestovním ruchu ve velké míře přispívá ke zmírnění negativních aspektů vyššího věku a ke zkvalitnění života seniorů. V rámci účasti na cestovním ruchu nacházejí senioři příležitosti pro navázání nových přátelských vztahů a možnosti k seberealizaci. Vzhledem k tomu, že jejich účast na cestovním ruchu je závislá i na jejich příjmech, citlivě reagují především na růst cen bydlení a služeb s ním spojených, jakož i na růst cen potravin a pozitivně reagují na poskytování slev.

15. Udržitelný turismus

Trvale udržitelný rozvoj turismu je charakterizován jako takový rozvoj, který zabezpečuje uspokojení současných potřeb účastníků cestovního ruchu, aniž by ohrozil možnosti uspokojení potřeb generací budoucích, a přitom pomáhá rozvoji území a vychází vstříc potřebám hostitelských regionů. Přihlíží k šetrnému využívání přírodních a kulturních hodnot a vede k dlouhodobé prosperitě dané oblasti. Tato charakteristika je úzce spojena s novým pohledem na ekonomický rozvoj, který by měl přihlížet k ekologickým principům při co možná nejnižším znečištění životního prostředí, eliminaci negativních vlivů turismu na životní prostředí a při zachování základního životního standardu lidí. Součástí koncepce rozvoje území se musí stát i plány rozvoje turismu, které by měly podporovat rozvoj území při maximálním zapojení místního obyvatelstva. Princip trvale udržitelného rozvoje se postupně stává součástí řady mezinárodních deklarací, dohod a ujednání. Mezi nejdůležitější patří Agenda 21, programový dokument, který byl výsledkem jednání Světové konference OSN o životním prostředí a rozvoji v Rio de Janeiru v roce 1992. Deklarace, kterou vypracovala Světová komise pro životní prostředí a rozvoj, obsahuje 27 principů trvale udržitelného rozvoje a formuluje řadu iniciativ v oblasti životního prostředí.

Turismus v posledních letech zaznamenal ve vyspělých zemích velký rozvoj současně s růstem životní úrovně a upozornil tak na nutnost řešení otázky jeho trvalé udržitelnosti. Požadavkem na turismus je vyváženost následujících tří aspektů:

- ochrana životního prostředí,
- přínos pro lidskou společnost,
- stabilní ekonomický růst.

Tyto aspekty jsou podnikateli v turismu brány v potaz, snaží se na vznesené požadavky reagovat a zohlednit je v nabídce produktů. Vznikají „zelené“ stánky na veletrzích cestovního ruchu, jsou nabízeny dovolené na eko-statcích, návštěvy v národních parcích, pozorování zvířat a ptáků, nebo cesty za folklórem. Dochází ke stále většímu rozvoji turistických aktivit, jejichž produkt představuje udržitelný rozvoj turismu. Jedná se především o zelený, venkovský, eko-, agro-, ekoagro-, přírodně-orientovaný, náboženský, vzdělávací, dobrodružný, wellness, zdravotní nebo kulturní turismus.

16. Historie

Historické kořeny turismu sahají hluboko do historie vývoje společnosti. Postavení turismu v hospodářství souvisí s dosažením určitého stupně společenského vývoje. Původně měly cesty různý charakter a motivaci, především ale cestování nebylo zábavou ani vlastním účelem. Prvotními motivy bylo obstarávání potravy nebo obchod, později objevitelské cesty, vojenské výpravy, vědecké zájmy, vzdělání či náboženství. Cestování bylo výsadou majetných společenských vrstev.

Že jedním z hlavních cílů cestování byla vždy kultura lze doložit na tzv. Grand Tours neboli kavalírských cestách, na které se v průběhu 16.-18. století vydávali zejména mladí muži z vyšších tříd, včetně šlechticů z českých zemí, katolického i protestantského vyznání. Kromě toho, že navštěvovali významná centra vzdělání a zapisovali se na tamější univerzity, poznávali rovněž evropská kulturní centra (Francie, Itálie, Britské ostrovy). V návaznosti na rozvoj železnice se od poloviny 19. století tato tradice rozšířila i na příslušníky střední třídy, protože cestování po železnici a parníkem představovalo menší finanční zátěž.

Moderní podoba turismu se začala formovat ve druhé polovině 19. století. V souvislosti s rozmachem průmyslu a hospodářským růstem, což mělo za následek růst fondu volného času a životní úroveň obyvatelstva, byly vytvořeny podmínky pro výraznější rozvoj turismu. Začala se také rozvíjet materiálně technická základna cestovního ruchu – budovala se ubytovací, stravovací, dopravní, sportovní a ostatní zařízení, zejména v rekreačních a lázeňských střediscích. Thomas Cook (1808-1892) si uvědomil vzrůstající zájem o cestování a rekreaci a ve své cestovní kanceláři (první na světě) nabídkou prvních komerčních turistických služeb vytvořil předpoklady ke vzniku trhu cestovního ruchu.

Skutečným hospodářským odvětvím se turismus stal na počátku 20. století. Přes oslabení poptávky v důsledku obou válek a samozřejmě i světové hospodářské krize ve 30. letech 20. století, se cestování, rekreace a trávení volného času postupně staly významnou a zcela běžnou složkou životního stylu obyvatelstva. Skutečného rozmachu dosáhl turismus vlivem dynamického ekonomického rozvoje společnosti po druhé světové válce. Příznivé předpoklady přinesl technologický pokrok v oblasti dopravních prostředků, především rozvíjející se automobilizace a později boom letecké dopravy, ve velkém měřítku byly zakládány hotelové společnosti a řetězce a turismu se ve většině států začaly účastnit všechny vrstvy společnosti. Turismus se brzy stal vskutku globálním odvětvím.

Turismus na území dnešní České republiky se rozvíjel v kontextu evropských dějin. V 19. století se budovala především infrastruktura základních služeb – dopravních, ubytovacích a stravovacích, a infrastruktura lázeňských míst.

Zvláštní význam pro rozvoj turismu mělo založení Klubu českých turistů v roce 1888, který podnítil rozvoj pěší turistiky a její infrastruktury. Ve 30. letech 20. století vlastnil Klub 115 hostinských koncesí a se svými 120 hotely, chatami, restauracemi, útulnami, noclehárnami a dalšími pronajatými objekty s kapacitou téměř 10.000 lůžek představoval největšího soukromého ubytovatele v tehdejší Československu, délka značených turistických cest a tras se blížila 40.000 km. Klub vystavěl řadu plováren a koupališť, založil Plavební klub vlastníci dopravní a rekreační zařízení na Vranovské přehradě, podporoval a účastnil se výzkumu

v Moravském krasu, byl spolumajitelem pozemků na Macoše, Demänovské jeskyně, Bielské jeskyně nebo jeskyně Domica, vydal na 190 různých regionálních průvodců, více než 80 druhů turistických map, včetně plastických, vlastnil nebo měl v pronájmu desítky hradních zřícenin (Trenčín, Zvířetnice, Žebrák, Točník, Choustník, Trosky, Svojsice, Krakovec, Bezděz, Rýzmbek, Zbiroh, Potštejn, Strečno ad.).

Po vzniku samostatného Československa se rozvíjel domácí i zahraniční turismus, pro rozvoj organizovaného turismu bylo významné založení cestovní kanceláře Čedok v roce 1920, která se v meziválečném období stala jednou z největších evropských cestovních kanceláří. Nejvýznamnějšími turistickými centry byly západočeské lázně, Vysoké Tatry, Krkonoše a samozřejmě Praha. Rozvíjel se i domácí cestovní ruch, např. pobyty na tzv. „letním bytě“, rozvíjela se také zvláštní forma turismu – tramping.

Únorem 1948 a následnou změnou geopolitických poměrů se u nás zcela zásadně změnily podmínky rozvoje turismu a následně také jeho formy, došlo k celkovému úpadku domácího i zahraničního cestovního ruchu, a to nejen z ekonomických ale především z politických důvodů. Svobodné cestování do zahraničí bylo výrazně omezeno, uzavření západních hranic znamenalo povinnou orientaci cestování do socialistických zemí, na které bylo orientováno 90-95 % výjezdů. Na 40 let se obor přestal rozvíjet jako svobodná podnikatelská činnost. Byly znárodněny majetky největších soukromých podnikatelů, tedy hotely, lázeňská zařízení, restaurace, zábavní zařízení apod., došlo i ke zrušení jednoho z nejdůležitějších činitelů a organizátorů cestovního ruchu – Klubu československých turistů, včetně znárodnění jeho rozsáhlé infrastruktury. Více než třetina kvalitní turistické nabídky a infrastruktury se nacházela v oblasti Sudet. Po odsunu Němců a nasazení národních správců na rozsáhlý majetek sloužící turismu došlo nejen k jeho významné likvidaci, ale především k obrovské devastaci těchto turisticky atraktivních oblastí (navíc v příhraničních oblastech na 40 let pro cestovní ruch uzavřených).

Významnou součástí nabídky se stal vázaný cestovní ruch s vlastní materiálně technickou základnou, tedy podniková rekreace, výběrová rekreace ROH, rekreace dětí a mládeže. Většina zařízení podnikové a výběrové rekreace ROH se nacházela v horských oblastech Krkonoš, Jizerských hor, Jeseníků, Beskyd a Šumavy (např. na území Krkonoš a Jizerských hor se v roce 1987 nacházela více jak $\frac{1}{4}$ z celkové lůžkové kapacity v zařízeních podnikové a výběrové rekreace ROH; nejvýznamnější střediska se nacházela v horských oblastech (Pec pod Sněžkou, Špindlerův Mlýn, Železná Ruda, Rokytnice nad Jizerou, Malá Morávka, Kořenov), při vodních nádržích a tocích (Doksy, Seč, Horní Planá, Bítov, Vranov, Povltaví, Posázaví, okolí Berounky) a v lázeňských střediscích (Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Jáchymov, Františkovy Lázně, Luhačovice, Janské Lázně). Nejvýznamnějším problémem podnikové rekreace, kromě cenového pokřivení rekreační nabídky, byla po celé socialistické období především nízká úroveň využití tohoto mohutného rekreačního potenciálu, v celostátním průměru z roku 1981 jen asi 22% využití v roce.

Od 70. let 20. století rostla životní úroveň obyvatel, zvýšil se fond volného času i vybavenost domácností automobily a rekreačními objekty v soukromém vlastnictví. To vedlo k nárůstu individuálního domácího turismu provozovaného mimo veřejné formy. Rozvinulo se chataření a chalupaření. Začala se zvyšovat vybavenost turistických středisek doplňkovými

službami. Přes trvalý omezení zahraničního turismu se na trhu objevila nová destinace – Jugoslávie a nový typ organizovaných autokarových zájezdů s non-stop jízdou do destinace.

Z hlediska vývoje novodobého turismu v České republice byl klíčový zvrat, ke kterému došlo po pádu železné opony a Sametové revoluci v roce 1989. Znázorněná zařízení především základní infrastruktury cestovního ruchu byla v rámci tzv. malé privatizace postupně vrácena původním majitelům, tedy povětšinou menší ubytovací, pohostinská a restaurační zařízení, byť v značně zanedbaném stavu. Navazující velká privatizace znamenala zásadní změnu majitelů významnějších zařízení infrastruktury cestovního ruchu, tedy hotelů, lázeňských zařízení, zařízení podnikové a výběrové rekreace ROH, sportovně-rekreační infrastruktury, cestovních kanceláří ad. Tento významný potenciál privatizovaly především již vzniklé a vznikající soukromé podnikatelské subjekty (cca 85 %), částečně také obce a města, část skončila v likvidaci. Asi největší boom v sektoru turismu zaznamenaly cestovní kanceláře. Zatímco v roce 1989 existovalo 11 státních a družstevních CK, v roce 1995 jich bylo evidováno téměř 1.100 a v současnosti je jich cca 700 (z toho jen 10-15 významnějších touroperatorů). Podobný trend zaznamenaly také informace pro turisty, zejména vznikem turistických informačních center, kterých je v současnosti v nejvýznamnějších turistických střediscích více než 400. Těmito zásadními kroky se Česká republika vrátila k „normálním“ poměrům panujícím v evropském turismu kontinuálně více než 100 let.

Vývoj turismu po roce 1989 předznamenalo otevření hranic. Pro turisty a návštěvníky ze západní Evropy a celého světa byly země bývalého východního bloku velmi atraktivní a naši občané mohli začít využívat dříve nemyslitelné možnosti cestovat téměř po celém světě. První polovina devadesátých let byla tedy charakterizována rozmachem příjezdového i výjezdového turismu, který však nebyl dostatečně zajištěn kvalitní infrastrukturou, legislativou, odbornou připraveností podnikatelů apod. Ve druhé polovině devadesátých let byl proto zaznamenán pomalý pokles zájmu zahraničních návštěvníků a turistů, postupně pak došlo v příjezdovém i výjezdovém turismu ke stabilizaci situace. K poklesům pak došlo vlivem světové finanční a ekonomické krize, epidemie covid či válce na Ukrajině. Nejdůležitějšími podmínkami dalšího rozvoje turismu naší země jako významné turistické destinace je především zkvalitnění infrastruktury, legislativy a dokonalejší propagace České republiky na zahraničních trzích.

Etapy vývoje cestovního ruchu				
Etapa	Období	Dopravní prostředek	Motivace	Účastníci
Prefáze	do roku 1850	pěšky, kůň, drožka, zčásti loď	poutní cesty, křížácké výpravy, obchod, objevitelské cesty, vzdělání	elita, šlechta, obchodníci
Počáteční fáze	1850–1914	železnice, parní loď	zotavení, rekreace	nová střední vrstva
Rozvojová fáze	1914–1945	železnice, automobil, autobus, letadlo (liniové)	léčení, rekreace, komerční účely	pracující s vyšší životní úrovní
Vrcholová fáze	po roce 1945	automobil, letadlo (charter)	regenerace, rekreace, komerční účely	všechny vrstvy (ve vyspělých zemích)
Zdroj: W. Frayer, 1980, cit. V. Malá, 1999				